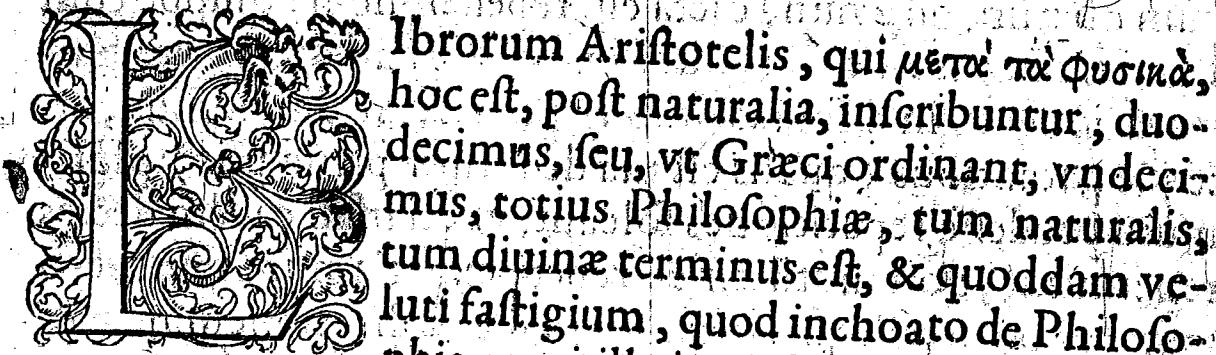

FRANCISCVICOMERCATI PHILOSOPHI REGII IN EAM

partem duodecimi libri Metaphysicorum Ari-
stotelis, in qua de Deo, diuinisque omni-
bus mentibus differitur, Commen-
tarij, vna cum eiusdem partis
è Græco in Latinum
conuersione.

Ibrorum Aristotelis, qui μετὰ τὰ φυσικὰ,
hoc est, post naturalia, inscribuntur, duo-
decimus, scū, vt Græci ordinant, vndece-
mūs, totius Philosophiæ, tum naturalis,
tum diuinæ terminus est, & quoddam ve-
luti fastigium, quod inchoato de Philoso-
phia operi ille imposuit: tanto quidem re-
liquis, quos de ea conscripsit, libris omnibus & ad intelli-
gendum minus apertus, & dignitate præstantior, quanto res
diuinæ ab oculis, ac cōmuni hominum intelligentia remo-
tæ his, quæ sensui palam obuersantur, scitu difficiliores, eæ-
dēmque digniores esse intelliguntur. Nam cūm Philosophia,
quæ in contemplando posita est, omnia quæ sunt, peruadat,
& à materia prima omnium rerum veluti genitrice contem-
plationis suæ exordium faciens, per omnia rerū ipsarum ge-
nera, & ordines progrediatur, ad altissimas cæli regiones
tandem sublata, in supremo omnium parēte & moderatore
Deo, aliisque diuinis mentibus conquiescit, ac pulcherrimæ
suæ tractationis finem facit. Hanc postremam Philosophiæ
partem in hoc libro Aristoteles pertractauit, & illam qui-
dem diligenter & accurate, maximaque methodo & ordi-
ne, vt nihil, quod ab homine de diuinis rebus docte & scien-
ter dici potuerit, prætermissum, nihil præterea maiori me-

thodo, arque ordine ab aliquo pertractatum videatur. Cùm enim quinque summa sint capita, quibus tota de natura deorum seu mentium diuinarum disputatio continetur, sive mente diuinæ, necne, quæ, & quales sint, quot sint, quid agant, & an mundum administrat, omnia hæc eo plane, quo nunc commemorata sunt ordine, hoc in libro explicantur, demonstrationibus, hoc est, necessariis rationibus, non popularibus, aut quæ ex hominum duntaxat opinione ducantur, adhibitis. Nec verò solam mentium diuinarum tractationem liber hic complectitur, sed etiam substantiæ, quæ ori-ri & interire aptæ est, principia & causas in superioribus li-bris fusiæ explicatas in priore sui parte breuiter repetit.

Quamobrem longè utilis liber eiusmodi esse censendus est, cùm ob eam, quæ nunc dicta est, repetitionem: quippe cùm & ad tractationis totius intelligentiæ, & ad memoriarum conservacionem, in disputationibus præsertim difficilibus, latéque patentibus (qualis est illa de rerum principiis) pluri-mum prodeesse repetitiones soleant, ut etiam si eadem decies repeatantur, non inutiliter ea repeti experiamur: cum verò maximè ob quæstionis de natura Dei explicatione in, quæ & ad agnitionem animi pulcherrima est, & ad moderandam religionem necessaria. Quid enim pulchrius, præclariusque esse potest, quam Dei cognitione animū nostrum ornatum esse? ex qua etiā, cùm diuinū sit quiddam, & veluti Dei particula, ad sui ipsius cognitionem perducitur. Religio autem vel omnino contempta iacebit, vel in superstitionem euaderet, nisi Deum esse, quæve eius sit natura, quidque agat, cognitum, perspectumque habere remus. Hanc itaque Dei, mentiūque omnium diuinarum cognitionē liber hic exhibet, non quidem omnem eam, quam fide nos credimus, sed quæ naturæ lumine à philosopho excellentissimo tradi potuit. Nonnulla quidem de Deo in octavo auscultationis natura-lis sunt tradita, sed ea solum ratione, qua huius vniuersi mo-uens primus est: quæ omnia hoc in libro breuibus repetun-tur. Multa alia de eodem, & illa quidē pulcherrima, & cum pietate consentientia, in libello de Mundo ad Alexandrum.

leguntur, sed eius generis, quæ historicum potius, & simpli-
cēm narratōrē, quam diligētēm naturæ & diuinorum inter-
pretem referant, quando solum recensentur, nullis autem
probationibus, quod philosophum decet, monstrantur: cu-
jusmodi etiā ea sunt, quæ à Platone de Deo, diuinisque men-
tib⁹ prodita legimus. Liber præterea ille Aristotelis non es-
se à multis existimatur, tum ob eam, quam nunc retulimus,
causam: tum verò in primis, quod & quædam in se contineat
ab illius placitis dissidentia, & stylo plāno atque fusō cōscri-
ptus sit, vt alium potius quēmuis, quām Aristotelem, qui
concisa breuitate perpetuo usus est, authorem indicet. De
hoc duodecimo nihil tale dici potest, quod strictim & breui-
ter, atque idēo perobscure, quod Aristotelis librōrum pro-
prium est, in eo omnia tradantur, eadēque firmissimis ra-
tionibus confirmantur: nihil præterea, quod cum Aristote-
lis pugnet doctrina, in eodem habeatur. Sed dubitatio exi-
st⁹, cur quæstionem de Deo, aliisque diuinis mentib⁹ in
operis Metaphysici fine ille tractauerit, vixque minimam il-
lius operis partem in eiusmodi tractatione cōsumpsérit, cūm
tamē id opus, scientia diuina seu theologia nuncupari soli-
tū sit, in qua nihil præter res diuinās pertractari debuisse vi-
deatur. Quæstiō hæc scitu digna est, & ad vindicādum Ari-
stotelem à nonnullorū calumniis summè necessaria. Ea ve-
rò facile dissoluetur, si Metaphysicæ scientiæ scopūm óm-
nem de mentib⁹ diuinis haudquaquam esse intelligamus:
verūm de rerum omnium principiis & causis, déque rebus
ipsis omnibus, quatenus sunt, non qua ex parte hāc aut illam
proprietatem habent: ita in libris prioribus Aristoteles do-
cet. quæ sane rerum, causarūmque consideratio similis ei est,
qua rerum omnium quinque illa communissima elementa,
essentiam, idētitatem (ita liceat ταὐτότητα interpretari) diuer-
sitatem, statum & motū in Timæo & sophista, atque etiam
alibi Plato contemplatur: quippe quæ rerum quatenus sunt,
elementa duntaxat sint, nec qua ex parte hac aut illa prædi-
ta natura. Cūm verò hic sit Metaphysici operis scopus, men-
tes diuinæ in eo veluti pars exigua comprehenduntur. Sed

4 FRANC. VICOM. COMMENT.

illa quidem præstantissimæ atque præcipua, partim, quod in substantia, quam hæc scientia maxime contemplatur, prium locum habeant, partim quod reliquarum substantiarum principia sint & causæ. Quo etiam fit, ut illas non solum quatenus sunt, quemadmodum reliqua Metaphysica contemplatur, sed omnem earum naturam & proprietatem pertractet: quam tractatione cum nūc tantum explanare instituerimus, reliquam libri partem vna cum superioribus libris, si vixerimus, aliás explanabimus. Magnam enim, cāndemque variam & multiplicem rerum cognitionem continent, quæ & ipsa per se cognitu præclara est, & ad omnem Philosophiæ reliquæ partem, aliásque scientias maximum usum habet, ut nisi apprimè sciantur maximo bono mentem priuari, nec minori eam affici incommodo necesse sit. qui etsi ab interpretibus multis, Alexádro, Auerroy, Thoma, & aliis expositi fuerunt, plurima tamen in eorum commentariis desiderantur, quæ aut ego tradam aperiāmque, aut saltem alios doctiores ad ea tradenda & aperienda excitabo. quod sanè in his partis interpretatione præstare enixus sum. Sed libros primum de rebus naturæ ab Aristotele conscriptos interpretari institui, quod iam facere incœpi, commentariis in eos, qui de Naturali auscultatione inscripti sunt, exaratis & editis, non nullis aliis exaratis quidem, sed tamen non editis. Cum autem hæc præfationis loco satis dicta sint, ad verborum interpretationem aggrediamur.

Voniam autem tres sunt substantiae,
duae quidem naturales, una vero immo-
bilis, de hac dicendum est, neces-
sarium esse, sempiternam aliquam
substantiam immobilem existere.

De Deo, ac reliquis mentibus diuinis ad differendū aggre-
diēs Aristoteles, illud in primis docēdū esse, ac demonstrādū
iudicauit, in rerū vniuersitate necessariō eas existere. est enim
hoc primū, quod in quacunque disputatione, seu pertractatio-
ne explicari solet, sitne res ea, quæ ad disputandum, seu per-
tractandū proponitur. nisi nanque eam esse cōstet, frustrā de-
inde, quid & qualis sit, inuestigatur. quòd si nonnulla inue-
niantur, quæ existere, oculis, aliisque sensibus deprehenda-
mus, nulla ad ea statuenda demonstratio afferri solita est, quip-
pe quæ omnis superuacanea videretur. Ita Aristoteles in na-
turali auscultatione, de motu cùm differit, quid sit, primū
inquirit, quæstione, utrum sit, nécne, præteritā. Nec secus in
libris de anima ad inuestigandum, quid illa sit, priore loco se
confert, vt quam esse, quemadmodū & motum, omnes per-
spectum haberent, hunc quidem sensu, illam ex motu & co-
gnitione. At quæ sensum planè effugiunt, quòd sint, an nou-
sint, revocari in dubium soleant, aliis esse, aliis non esse illa-
dicentibus, demonstrationem, qua esse statuantur, requirūt.
quo in genere mentes sunt diuinæ, seu substantia immobilis,
quam existere non ita, vt mobilem omnibus compertum est.
quod quidem in causa fuit, vt substantiæ hoc genus nonnu-
li ignorauerint, vt veteres naturæ scrutatores, substantiam
duntaxat corpoream esse rati: alij negarint vt ij, quos Plato
in Theæteto ἀμυνθεὶς appellat, eos inquiens nihil esse existi-
mare, nisi quod manibus possunt apprehendere. Alij si non
negarunt, at certè dubitasse se scriptis suis testati sunt: veluti
Protagoras Abderites, qui de diis differēs, hæc verba initio
protulit, De diis quidem statuere nequeo, neque an sint, ne-
que an non sint. Plurima enim sunt, quæ id scire prohibent,

6. F R A N C . V I C O M . C O M M E N T .

quippe & summa rei incertitudo, & breuis hominis vita. Ob quam de diis sententiam pulsus ab Atheniensibus est, & urbe atque agro priuatus, libris illius in foro crematis, qui sub praeconis voce a singulis, qui illos habebant, fuerunt inuestigati. Ob hanc itaque decorum, quos substantiae aeternae & immobilis genere contineri arbitratus est, occultationem, variamque sententiam, existere illam Aristoteles primùm demonstrat, necessariū esse, inquiens, perpetuam aliquam immobilēmque substantiam esse. Prius autem hanc disputationem cum superioribus connectens, substantiam vniuersam in tria genera partitur, in eam, quæ oritur & interit, qualis tota ea est, quæ ambitu lunæ continetur: in cælestem, quæ ab ortu & interitu, aliāq; omni perniciosa mutatione liberata, sola cietur cōuersione: & in eam quæ omni prorsus mutatione vacat, quales sunt cælestium orbium animæ ac mentes: de quo substantiae genere nunc differere instituit, cùm de duabus aliis in naturali philosophia, atque in priori huius libri parte, & in superioribus etiam huius scientiæ libris differuerit. Cùmque tertium genus immobile appelleret, reliqua duo nominat naturalia, quod motionibus variis cieantur, quarū principium ac causa natura est, vt in secundo de naturali ausecultatione est traditum. Immobile autē genus, naturale dici non potest, vt pote ab omni mutatione vacuum, solutum ac liberum, quemadmodum in progressu notum fiet.

Nam & substantiae entium sunt prime, & omnes interire si possint, omnia poterūt. at fieri non potest, vt motus aut oriatur, aut intereat. semper enim fuit. Nec item tempus. quandoquidem nisi sit tempus, nec prius ullum, nec posterius esse possit. Motus itaque ita cōtinens est quemadmodum & tempus. aut enim idem est, quod motus, aut eius quedam affectio. Nullus item motus continuatus est, nisi is qui in loco fit, & huius conuersio.

Sempiternam aliquam & immobilem substantiam existere, quemadmodum propositum, demonstrare agreditur. Ac illam quidem pulcherrima methodo, quippe qui aliquam perpetuam esse primum doceat, cum ea inuenta, & aliis quibusdam de ipsa demonstratis, ad eiusdem immobilitatem sensim nos ducat. Rationem autem ad substantiam sempiternam constitwendam partim ex substantiae natura, partim ex motu ac temporis perpetuitate ductam breviter & concise assert, quæ aliquantulum dilatata, hunc in modum concluditur: Si nulla substantia est, quæ semper sit, quæque & nullum ortū habeat, & nunquā extinguitur, vniuersa profectò, quæ sunt, caduca esse & labefactari fateamur necesse est: quandoquidē, substatiæ omnium rerum sunt primæ, ita ut illis omnibus sublatis, cætera, quæ consequuntur, & illis hærent, ac per se constare nequeunt, pariter concidant oporteat. Verum vniuersa haudquaquam interire, tempus & motus planè indicant: quæ duo nec orta sunt aliquando, nec caduca seu mortali natura, quæ interdum esse desinat, prædicta sunt. Semper item fuit tempus, absque ullo omnino aut principio, aut extremo. Nam si id aut ortum sit, aut intereat aliquando, cum nullius rei generatio aut interitus sine prioris & posterioris, quæ sunt temporis differentiæ, notionibus comprehendendi possit, fuisse tempus antequam gigneretur, vel cum interierit, superesse adhuc necesse est. Antea enim, si ortum est, non fuit, postque extitit, idem si occidat, post non erit, cum prius extisset. Cum igitur ante suipius ortum, tempus fuisse, aut post eiusdem interitum, adhuc esse, ne cogitatione quidem apprehendi queat, sempiternum illud, & non mortale esse dicendum est. Quia sempiternitate cum tempus donatum sit, motus quoque, cuius proprietas quædam & affectio tempus est, nisi idem sit ac motus, eâ ipsa præditus sit oportet. Motus vero non omnis, sed is, qui ad locum pertinet, nec quiuis ex eo genere, sed is, qui cōuersio dicitur, quo cælestes orbes in omni sempiternitate versantur. Itaque si motus & tempus neque orta sint, neque interire queant, substatiæ quoque aliquam, quæ nunquam cōcidat, sed vigeat perpetuè, esse necesse est. Hæc

FRANC. VICOM. COMMENT.

Aristotelis ratio est, tribus enuntiatis, quæ ab eo alibi fuerūt exposita, innixa. Vnum est, substantiam reliqua rerum genera antecedere: quod & in septimo libro huius scientiæ monstratum est, cùm tempore, naturâ & ratione, reliquis omnibus rebus substantiam anteire docuit, & in huius duodecimi exordio, cùm eam ipsam substantiam omnium entium primam esse, quo quis modo illa animo conciperentur, pronuntiauit. Alterum enuntiatum est, sublati substantiis reliqua omnia tolli, & nihil manere: quod & in categoriis & in septimo huius operis positum est & explicatum, pendetque à primo. Siquidè co, quod prius est, sublato, cætera quoque auferantur necesse est, cùm præsertim posteriora ita priori haerent, ut nullo modo constare per se queant, cuiusmodi omnia sunt rerum præter substantiam genera. Tertium enuntiatum est, motum & tempus nec orta esse nec interitura: quod in octavo auscultationis naturalis disputatum fuit, & rationibus compluribus demonstratum: tum iis, quas hic breuiter attulit, tum aliis, quas, ne longius, quædam par esset, ab instituto digrederetur, & (ut in proverbio dicitur) τὰ πρεπεῖα πλέων πῶς ἔργον, quod ipse cauēdum in primo Ethicorum monet, hoc in loco præteriit. De motu duas hoc in loco rationes affert, & quod semper fuerit, & quod tempus, quod idem est, quod ipse motus, aut quædam eius affectio, sempiternitate donatum sit. Motum autem semper fuisse non docet, sed in octavo naturalis auscultationis hunc in modum monstrauit. Si motus non semper fuit, sed aliquando genitus est, præcessisse res aliquas, quæ illo possent cieri, necesse est. Est enim motus, rei mobilis, quatenus mobilis est, inchoata quædam perfectio: ut in tertio eiusdem operis monstrauerat. Id vero etiam cōstat, si omnis motionis species ac genera percurrantur. Alteratio si futura sit, id, quod alteratione illa cieri possit, antegrediatur oportet. Similiter si delatio: id enim præcedat necesse est, quod illa agitur. Præter hæc vero & illa, quæ motu cierent, cùmque ipsum, cùm antea non esset, inchoaret, antegressa fuisse oportuit. Quæritur itaque an motum tempore infinito res illæ antecesserint, sempiternæ que-

fuerint, an ipsæ quoque aliquando fuerint procreatae. Hoc enim posterius si detur, cum antequam gignerentur, non essent, aliquis motus necessario praedit, cuius opera prodirent, atque in lucem promerentur. Ira fit, ut cum motum, qui primum ortus constituebat, alius quidam prior præcesserit, illeque primus non sit. De quo motu priore eadem redit quæstio, ita ut ante omnem motum sit motus, nec ullus sit primus, qui aliquando ortus queat monstrari. semper igitur fuit motus. Quod si altera disiuncti pars affératur, naturasque illas seu mouentes seu motas non progenitas æternum præcessisse, motu interdum genito dicatur, sciscitanda continuò mutationis causa (necessere est enim aliquam fuisse) occurrit, propter quam motores illi mouere, mobilia moueri incœperint, cum antè neque hæc mouerentur, neque illi motionem ullam efficerent. Causa vero nulla alia excogitari potest, quam quod vell longius inter se distabant, quam ut vis mouens agere in res tam longinquas posset, tuc autem, cum mouere incœpit, propinquiora facta sunt, aut intermedium aliquod ab æternitate obstabat, quo postea sublato cœpit motus effici. Horum vtrumvis statuatur motum aliud inuicere necesse est, qui primo illo, quem genitū ponimus, sit prior. De quo cum eadem, quæ prius, redeat quæstio, vel infinitos motus, unū ante alterum esse oportebit, vel aliquem cōcedere, qui nunquam ortus tempore sempiterno præcesserit. Hac Aristoteles ratione ad motus sempiternitatem statuendam in octauo Physicorum est usus. quo in loco & aliam adiecit ē temporis duram natura, quam hic, sed magis concisè, attulit. Temporis vero sempiternitatem quemadmodum monstrauerit expositum est. quod vero in eiusmodi demonstratiōne assumpsit, tempus idem esse, quod motum, aut eius quandam affectionem, in quarto naturalis auscultationis accurate admodum & docte explicauit. Principio enim tempus non esse motum, ut quidam opinati fuerant, monstrauit: tum quod motum id tantum in se accipiat, quod illo cietur, tempus vero ubique sit, & æquæ apud omnia: tum quod omnis motus vox sit aut tardus, quod tempori non conuenit: siquidem tem-

IO FRANC. VICOM. COMMENT.

pus nec velox nec tardum dicitur, quin potius tempore velocitas omnis & tarditas definitur. Cùm verò tempus motus non sit, adiecit, sine motu esse non posse. Nam cùm ipsi (inquit) nihil mente mutamur, aut nos esse mutatos non animaduertimus, tempus præterisse nobis non videtur, quem admodi nec hisce, quos ferunt in Sardo apud heroas dormire, cùm fuerint experrecti. Cùm igitur tēpus nec motus sit, nec sine motu, fit, vt ipsius aliquid sit. Eius verò numerū secundū prius & posterius eo in loco esse docet: siquidē tempus fuisse tum dicimus, cùm prius in motu posteriūsue, hoc est aliquam eius priorem partem, aliquam posteriorem senserimus. Hoc cùm ita se habeat, efficitur, vt, si tempus æternum sit, motus quoque perpetuitatem acceperit: motus autem inquit non omnis, sed is, qui fit in loco, & huius ipsius, conuersio. De qua quidem re, quam hic solum attingit, in octauo naturalis auscultationis longa oratione differuit. Quam vt paucis perstringam, solam conuersionem sempiternam esse posse hunc in modum demonstrauit. Motus omnes dempta conuersione terminis quibusdam clauduntur, iidēmque ab opposito in oppositum se conferunt: generatio enim ex non ente ad ens, interitus ex eo, quod est, ad id quod non est, progreditur: accretio & imminutio ex certa, finitāque magnitudine & paruitate in certam finitāque desinunt: alteratio à contraria qualitate in contrariam est: latio recta terminos habet, locum superum & inferum, quæ non sunt infinita. Nullus igitur horum motuum continēs & perennis esse potest: nisi ex multis contrariis motibus, vt ex ortu & interitu, ex accretione & imminutione unus quidam perpettuus ac perennis coalescat, quod fieri nullo modo potest: siquidem inter contrarios motus quies intercipiatur, necesse est. Sola conuersio contrarietatis omnis expers est, nullisque terminis clauditur, vt quæ ex eodem ad idem fiat, semperque in principio, medio & fine existat: quamobrem sola perennis sempiternaque esse potest. Atque hunc in modum tria illa explanata sunt enuntiata, quibus Aristotelis rationem inniti diximus. Sed illud prætercundum non est, non

ciusdem scientię aut facultatis eiusmodi enuntiata esse , quin potius naturalis philosophiae postremum , priora autem duo primæ & diuinæ quod Auerroys animaduertēs dixit , substantiam æternam immobilem existere , utriusque scientię propositionibus Aristotelem demonstrare incœpisse , per utramque scientiam , naturalem & diuinam intelligens philosophiam . Quanuis ultima particula primi de naturali auctoritate genus rerū à materia abiunctarū existere in naturali tantū scientia explicari prodiderit . quæ loca inter se non pugnant , quadoquidē in primo illo nihil aliud (vt mihi quidem videtur) voluit docere , quād mentes illas à materia abiunctas , in nulla scientia absque naturalis philosophię propositionibus seu principiis monstrari . In Auctennam enim inuehebatur , qui absque naturalibus propositionibus demonstrationem eiusmodi fieri posse tradiderat . Nec negauit Auerroys aliqua ex prima philosophia in ea re demonstranda accipi posse . quod quidem si negasset , tum ab Aristotelis doctrina , tum verò etiam à seipso dissensisset . Sed illud est animaduertendum , substantiam tantum aliquam , quæ perpetua sit , hac demonstratione demonstrari : non item substantias immobiles , & quæ à materia abiunctæ sint , esse . Ideo Auerroys propositionibus utriusque scientię , substantiam immobilem esse demonstrari , absolute non dixit , sed demonstrari incœpisse . Nam quæ attinent ad eius immobilitatem , & à materia separationem in progressu ostendentur . Hanc ob causam non eadem est hęc atque illa octaua Physicorum demonstratio , qua , aliquem mouentem primum semperitnum esse , ex motu æternitate ostenditur . quod quidem in progressu quoque huius libri demonstrabitur . quę demonstratio omni ex parte est naturalis , & supra cælum nos tollit , cùm hęc , de qua nūc agitur , metaphysica partim sit , partim naturalis , utpote ex accidentis & substantiæ , quæ Metaphysicæ sunt contemplationis , natura , motusque perpetuitate ducta , nec ultra cælum nos efferat ; quod ipsum quoque cælum substantia sit sempiterna , ciuisque semperititas ex motu sempiterno ostendatur . Ac illud quidem fatendum

est, nisi demonstrationi huic alia adiicerentur, eam, ad id monstrandum, substantias à materia abiunctas existere, exiguum momentum habituram. Sed id, quod monstratum est, substantiam aliquam perpetuam existere, vñā cum his, quæ mox ostendentur, substantiam immobilem à materia abiunctam in rerum vniuersitate esse, efficaciter docebit. Porro in ea, quæ nunc allata est, demonstratione non magnam efficacitatem ea, quæ de temporis sempiternitate conclusa sunt, Philopono & Thomæ videntur habere, imò vero probabilitia tantum esse, & quæ non multa difficultate diluantur.

Neque enim quod prius aut posterius dicitur, tempus perpetuò id indicare, temporisque notionem coniunctam habere: siquidem mens prius vnum apprehendit, posterius, aliud: primus item mouens, qui primum globum motu ciet, prius se globum suum, quām alias mouentes, eos, qui sequuntur, mouisse intelligit, qui tamen mouens primus mēnsque à tempore abiuncta sunt, coniunctūmque illud non habet. Itaque cùm dicitur, tempus non fuisse priusquam gigneretur, aut non fore, postquam interierit, cum prioris & posterioris vocabulis tempus vñā intelligi, necessariò nō esse, sed illud solū indicari, tēpus non semper fuisse aut fore, nec naturā prioris & posterioris re ipsa introduci, sed cogitatione tantum apprehendi, quemadmodum qui extra cælum nihil esse aiunt, illâ particula, extra, locum aliquem verum minimè intelligere, quippe cùm nullus sit talis, sed animo tantum & intelligentia concipere. Hoc enim modo extra cælum neque locum, neque inane, neque corpus ullum esse, Aristotelem pronuntiasse. Alioqui, cùm locum extra cælum esse negaret, tum maximè eum statuisset. Ita Aristotelis de temporis sempiternitate demonstrationem, qua motus sempiternitas colligitur, infirmam esse & imbecillam hic, quos nominauiimus, viri demonstrare enixi sunt. Cùm autem & alia, quibus in motu perpetuo statuēdo tum hīc, tum in octauo. Physicorum Aristoteles vsus est, leuia esse, nec efficacitatem habere existimarent, cāque diluere conati sunt, ne motus ipsius sublata æternitatem ad primi mouētis sempiternitatem ostend-

dendam deesse ratio videretur, hac demonstratione demon-
strari posse Thomas putauit. Si (inquit) mundus genitus
est, aliqua certè natura antecessit, quæ illâ gigneret & mo-
liretur. quæ si & ipsa aliquo sit ortu generata, efficientem
causam, à qua genitâ sit, habeat necesse est. Itaque aut cau-
farum gignentium series erit infinita, aut ad aliquam venie-
tur, quæ prima, & æterna, & simplex, & omnis potentiae
expers à nullo omnino fuerit effecta. sed quiuis facile con-
cedet, nullam ad substantiam separatam, Deumque esse, de-
monstrandum difficultatem eum sentire, qui mundum ge-
nitum statuat: ab aliqua enim causa, nec temere (vt Demo-
critus, Leucippus, & Epicurus putarunt) gigni (vt in Ti-
mœo præclare docet Plato) oportuit, quando pulcherrimus
vniuersi ordo, atque constans & continuata rerum omnium
vicissitudo, si vniuersum ipsum effectum est, & genitum, ca-
su & temere ipsum non constitisse satis supérque indicant. In-
eo verò est difficultas, vt mundi posita sempiternitate deum
aliquem supremū existere rationibus monstretur, quod Ari-
stotelem fecisse ostensum est. quæ autem contra Aristotelis
ipsius de temporis æternitate demonstrationem à Philopo-
no & Thoma afferuntur, diluere ex parte tam facile est,
quàm quod maximè. quid enim, si prioris & posterioris vo-
cabulis nec situs nec ordo naturæ aut perfectionis significe-
tur, significari aliud præter tempus possit, non video: quan-
doquidem tot τὸν περὶ ἕτερον καὶ ὑστέρον significationes in cate-
goriis, Aristoteles prodidit. Quod si mens aliquid prius in-
telligit, aliud posterius, tempus medium intercesserit, necces-
se est, quod etiam tempus ipsa intelliget, si hoc ut prius, illud
ut posterius agnoscat. Nec ita à tempore abiuncta mens est,
vt si ex vna notione ad aliam transeat, ei dicatur coniuncta.
Primus autem mouens, mēnsque omnium suprema omnia
simul intelligit, suique orbis & aliorū varium ad eundē locū
reditū simul apprehendit, præteritāque & præsentia & futu-
ra simul contemplatur: quanquam hanc singularum rerum
cognitionem menti supremæ (quemadmodum in progres-
si videbimus) Aristoteles negat. Id verò, quod dicebatur,

prioris & posterioris vocabulis non magis tempus verum, quam particulâ extra locum verum significare, momentum quidem, ut mihi videtur, aliquod habet, nec facile à quoquā dilui poterit, ut hanc viam ob causam, neque temporis, neque motus sempiternitatem fateri Aristotelis ratione cogamur, sed liberum nobis sit, utriusque ortum, quod religio docet, sentire. Fortasse tamen hunc in modum diluerit aliquis, omnino simile non esse: siquidem magnitudinem mundi finitam esse nullâ extra eum loci differentia posita intelligere possumus, idemque valet hoc, quod dicitur, extra mundum nihil esse, atque illud, in mundo omnia contineri, particulaque, extra locum cogitatione sola concipimus, tempus autem genitum, cum antè non esset, sine tempore, in quo non erat, particulaque, ante, significatur, neminem posse apprehendere. Ac de his quidem, quantum ad præsens attinet, satis: nam longior & magis exquisita de re hac disputatio ad librum octauum de naturali auscultatione spectat.

At verò si id est, quod mouendi quidem aut efficiendi facultate præditum sit, agat tamen nihil, motus non est. Non agere enim id potest, quod facultatem habet. Nihil igitur conduceat, si perpetuas alias substantias inducamus, quæadmodum iij, qui Ideas, nisi principium aliquod insit, quod immutare valeat. Neq; hoc itē satis est, nec alia præter Ideas substantia. nisi enim agat, motus non erit.

Substantiam aliquam, quæ semperna sit, & nullo ortu generata, existere demonstratum est: nunc eadē via, nempe ex motu æternitate illud demonstratur, hanc ipsam substantiam seu omnino substantiam aliquam esse, quæ mouendi ac efficiendi vires & facultatem habeat, actūque moueat, atque aliquid agat & moliatur. Nisi enim eius generis substantia existat, motum, qui sempernus esse monstratus est,

esse non posse, quippe qui ab aliquo, quod mouendi facultate sit præditum, actuque in opere versetur, proficiscatur necesse est. Itaque ad motum sempiternum statuendum & conseruandum, nihil nobis conducere, si eius generis substantias perpetuas inducamus, quales sunt Ideæ aut aliae, etiam quædam à nonnullis inuectæ, in quibus nullū mouendi ac efficiendi principium continetur. videtur autem Aristoteles non mouendi solum facultate substantiæ sempiternam præditam esse, sed actu eam mouere, & in opere versari, atque hoc quidem maximè probare voluisse, quod vis & facultas ab opere sciungi queat, multaque inueniantur, in quibus vis agendi aliquid inest, qua non vtentia otiosè degunt. Neque enim Megaricorum sententia est vera, qui tum solum rem posse agere, & mouere, cùm ageret & moyeret, non posse autem, nec agendi aut mouendi vim habere, cùm ab actione vacaret, censembar, quorum stultam & vanam opinionem in nono libro huius scientiæ Aristoteles reprobauit. quod si nullam ciuismodi virtutem, quæ ad actionem non prodeat, inueniri posse aliquis obiiciat, eo argumento ducus, quod vis illa superuacanea esset, illamque natura frustrè effecisset, quæ tamen natura superuacaneum nihil solet facere, huic respondendum sanè existimo, naturâ quidem sua vim quamlibet ad agendum aptam esse, in actionemque nisi impeditur proditurā, sed ab actione se numero vel impediri, quæ admodum in eo, qui vinculis detinetur, motrix facultas, & in dormiente sensuum vires, yel si non impediatur, cessare tamen, quod ita melius existimet. quo quidem modo vis, quæ animal mouet, non semper mouet: neque enim animali ipsi, vt semper moueat, expedit, quippe quod & quiete sepe indigeat. Cùm igitur & ab aliis impeditur, & sponte cessare virtus ab actione possit, ad motus naturam sempiternam conseruandam non id solum Aristoteli docendum fuit, mouendi vim & facultatem in substantia æterna inesse, sed vim quoque eam otiosam non esse, atque actioni incumbeare. Quam ob causam subiicit, nec Ideas, nec alias quasdam substantias à nonnullis aliis positas, motui faciendo nihil

conducere, quandoquidem nec agūt, nec agendi vltum in se continent principium aut facultatem . quæ verba cōtra Platonem & Pythagoricos dicuntur . Plato enim (vt Aristoteles in primo huius operis scribit) p̄tēter substantias, quæ sensu apprehendi possunt, duo earum genera esse censuit, quæ cogitatione tantum & intellectu percipiuntur : vnum quidem earum, quas Ideas nominavit : alterum formarum mathematicarum, quas inter Ideas & substantias sensiles medias posuit . quòd partim cum utroque extremo contieniunt, partim ab iisdem different. Ideas voluit esse species quasdam sempiternas à materia abiuntas, quæ & mundi huius, qui sub aspectum cadit, & omnium, quæ eo continentur, oriunturque & intereunt, essent exemplaria, solaque intelligentia & nullo sensu aut etiam opinione apprehenderentur , quartum nulla esset in rebus procreandis aut mouendis efficientia, exemplarisque duntaxat munere fungentur, cùmque essent sempiternæ, solæ possent definiri & sciri, earumque beneficio de rebus scientia haberetur. De quibus Ideas in Parmenide differuit, Timæo, aliisque compluribus in locis. Formas autem mathematicas medias, vt dixi, inter Ideas & res sensiles collocauit. Immobiles enim & à materia reipsa, non sola cogitatione, vt Peripatetici statuunt, separatas, quemadmodum & Ideas esse voluit, diuidas vero & multas in eadem specie quemadmodum sensiles. Pythagorici autem substantias primas numeros esse arbitrati sunt, itaque ex illis, vt ex primis initis, omnia, quæ fiunt, profigiunt. Hoc igitur substantiæ genus à Pythagoricis inuestigatum, & illas quoque, quas Plato induxit, Ideas, & si sempiternitate sint præditæ, in rerum vniuersitate non sufficere Aristoteles docet: neque enim ad motum faciendum, atque perpetuate donandum, vlo modo conducere . quippe quæ nullam mouendi facultatem obtinere statuantur, atque, vt obtinere cōcederentur, tamen non moueant, nihilque agat, sed exemplaris duntaxat otiosi munere fungantur. Nec vero vlla ab eis actio prodire potest, quòd Ideæ, formæ quædam sunt communes, singularumque rerum actio sit propria , vt

in primo huius operis est traditum: numeri autem & mathematicæ omnes formæ actionis prorsus sunt expertes, & omnino motus. Cum verò ita res habeat, nemo propterea ex his Aristotelis dictis in eam suspicionem adducatur, ut putet, Ideas ad motum faciendum à Platone positas fuisse. Eam enim functionem Ideis Plato non dedit, sed exemplaristam, quemadmodum docuimus. Atque eas quidem necessarias esse putauit, quod pulcherrimam hanc mundi molem, & omnia, quæ eo sunt conclusa, genita esse, & illa quidem non casu aut fortuito, sed voluntate ac mente, eaque optimæ, quæ absque exemplari nihil agit, existimauit. Mundi autem motum eis non tribuit, sed animæ ac menti, quæ, cum intelligendo quadam veluti conuersione in se moueatur, non dissimili motione vniuersum ciet. In eas verò cum aliis in locis, & in primo huius operis præsertim, tum hoc in loco, tanquam aut superuacaneas, aut minus sufficietes Aristoteles inuehitur: ac quid alibi contra eas dixerit, restandeque, an secus, nunc dispiciendum non est. nunc verò damnasse eas videtur, quod nullas alias substantias à materia abiunctas, & quæ solâ intelligentia apprehendantur, nisi has obtrudere perpetuò videatur: nullum autem de mentibus diuinis, quibus cælestes sphæræ agitantur, tanquam de substantiis supremis facere sermonem.

Præterea nec si agat quidem, eius autem essentia, potentia sit: sempiternus enim motus non erit: quādoquidem quod potestate est, potest non esse: tale igitur esse principiū, cuius essentia, actus sit, necesse est.

Admirandum est, quantum usum ad demonstrandum primam substantiam, primumque omnium rerum principium & esse, & quid sit, aut quæ eius sit natura & essentia, motus sempiternitas habeat. Haetenus enim substantiam aliquam æternam existere, cámque mouendi & efficiendi facultate præditam esse, actuque mouere, & agere ex ea de-

monstratum est, nūnc essentiam huius ipsius substantiæ omnis potentiarum expertem, actumque purum & simplicem esse vi eiusdem sempiternitatis demonstratur. Hāc enim sempiternitatem non futuram esse, si potentiarum particeps mouens hæc substantia ponatur, tradit, quod quicquid potestate sit, eam naturam habeat, ut idem possit non esse. Est autem de potentia patiendi, non agendi, hæc Aristotelis conclusio intelligenda. Nam quæ agendi vis est & potentia in superiori conclusione, huic substantiæ tributa est, & illa quidem eius generis, quæ in actione perpetuò versetur, actionemque ipsam non antecedat. Quæ enim actionem potentia antecedit, atque ab ea separatur, non magis quam ea, quæ patiendi est, substantiæ huic potest conuenire. De quibus duobus potentiarum generibus, agendi videlicet & patiendi in nono libro huius operis copiose fuit disputatū, atque inter cætera id traditum, patiendi potentiam eam esse, qua quæ participant, esse ac non esse possunt, atque ita ad extremū occidere. quam obrem, cùm nulla sit potentia, quæ, si nihil superuacaneum in natura (ut Aristoteles docet) reperiatur, non aliquando in actum erumpat, non solum motus, si potentiam hanc patiens admistam substantia hæc, de quâ differitur, habeat, sempiternus non erit, sed ne ipsa quidem substantia perpetuò poterit durare, quippe quæ vi eius potentiarum ad occasum ducetur. Cùm igitur eam sempiternam esse fuerit monstratum, ut potentiam participet, fieri non potest. Posset verò & hac ratione persuaderi, substantiam aliquam esse oportere omni potentia destitutam, quæ actus simplex sit & purus. Cùm enim potentia pura in rerum vñueritate inueniatur, nempe materia prima, quæ tametsi aliquem actum sibi h̄erentem semper habet, omnis tamen actus suapte natura est expers, quippe quæ ex se informis est, & sola illarum sedes, concretum præterea ex potentia & actu esse, liquidò constet, reliquum profectò extrellum aut debet, aut potest à nullo sanx mentis homine negari: id est, actus, purus & ab omni potentia liberatus, quo ea quæ occidunt, esseque desinunt aliquando, cùm non definiantur, quippe quæ potentiarum, quam obtinent, meritò oc-

cidant, reliquum est, ut substantiæ alicui æternæ conueniat, ac illi quidem non omni, sed ei quæ & vi mouendi efficiendique prædicta est, & in actione semper versatur. Eiusmodi ea est, de qua differitur, quæ est omnium rerum primum principium. Ex quo sit, ut substantia eiusmodi ab omni imperfectione vaceret, nec rerum omnium perfectissima tantum sit, sed ipsamet perfectio, nempe à potentia liberata, quæ sui naturæ imperfecta est. Sic metis humanae perfectione atque excellètiâ explicare Aristoteles in tertio libro de Anima cùm vellet, actum esse illius essentiam tradidit, quippe quæ perpetuò in intellecione versaretur, nec aliquando quidem intelligeret, aliquando non intelligeret. De hominis enim intellectu, ut simpliciter in omnibus inest hominibus, loquebatur. Nec mirum quidem, si intellectui humano simpliciter sumpto id tribuebat, quod huic substantiæ, de qua nunc differitur, quam diuinam mentem esse demonstrabit, tribuit. Est enim & ipse diuinum quiddam, & à corpore naturæ abiunctum, quanvis hōc ab hac substantiâ vincatur, quòd hæc à corpore nullo modo, ut docebitur, pendet, nec eo in sua intellecione vtitur. quod humanus intellectus non facit, qui absque corporis ministerio intelligere non potest. Ex quo id efficitur, ut ipsum & substantiam, de qua est sermo, essentiam habere, quæ actus sit, non eodem prorsus modo Aristoteles tradiderit. Sed de his alijs. Illud verò pretereundū non est, ad hoc, quod de potentia vacuitate, actuque puro & simplici, qui substantiæ æternæ essentia sit, demonstratum est, eam ipsam immobilem esse, consequi. Etenim si motus rei, quæ potentia mobilis est, quatenus mobilis actus est, ut in tertio naturalis auscultationis est prodigum, nihil profectò, quod potentia expers sit, poterit moueri: sed huius substantiæ immobilitatem in his, quæ sequentur, aperte Aristoteles demonstrabit. Nunc verò aliud subiicit, è quo eam actum esse potentia expertem colligit.

Iam verò & materiae quoque expertes esse hasce substantias oportet, quandoquidem & sempiter-

nas, si aliud quidpiam, quamobrem & actu.

Omnia numero ynius hactenus demonstrauit, nunc multitudinis numero loquitur, vt indicet, ynu quidē substantię genus esse ab aliis diuersum, sed tamen multis numero substātias eo genere contineri, quarum multitudinem infrā inuestigabit. Alexandri autem expositio probanda non est, qui cūm superiora de primo mouēte monstrata esse censeat, hoc de aliorum orbium videlicet Saturno, Ioue, & aliis dici arbitratur. Sed non animaduertit, mouentem primū ab aliis diuisum fuisse, nec singulis sphæris singulos mouentes adhuc assignatos. Cūm verò ratione vna substantiam illam æternam actum simplicem esse omnis potentiae expertem Aristoteles probasset, aliam in his verbis adiicit, simūlque monstrat, hanc ipsam substantiam materiā vacare: quod ad priorem conclusionem demonstrandam assumitur. ac illud quidem recte. Nihil enim materiæ particeps est, quod idem potentiam admixtam non habeat, cūm materia id esse ab Aristotele definiatur, per quod esse & non esse res potest. Ac quemadmodum formæ essentia, actus est, ita materiæ, potentia, neque aliunde, quām à materia prodire potest potentia, vt nec actum à re alia vlla, quām à potentia, res vlla accipere. Quæ ergo materiā vacant, ea ab omni potentia liberata esse necesse est. Porro materiæ expertes hasce, de quibus disputatio instituta est, substātias ex earum sempiternitate docet, quæ ratio ex ea, quæ allata est, materiæ definitione vim habet, quæ quidem definitio in octauo huius operis traditur. Neque enim sempiternæ essent, si è materia cōstarent: quandoquidem materia rebus affert interitum, & vt interdum esse desinat, efficit. Quòd si quis cælestia corpora obiiciat, quæ materia cōstare, tum in priori huius libri parte, tum in octauo huius operis Aristoteles admittit, eadēque tamen sempiterna esse in libris de celo demonstrat, is sciat, alterum materiæ genus ab ea, de qua nunc agitur, diuersum diuinis illis corporibus ab Aristotele tribui. Est autē materia illa, nec generationi, nec interitui, nec vlli alij, quām ei, quæ in loco fit,

mutationi obnoxia. Ita enim in hoc duodecimo scriptū est, Omnia quæ mutationem patiuntur, materiam habent: semperna quoque ea, quæ generationem non habent, morūque eo, qui ad locum pertinet, solum mouentur, eādem constant: non tamen cā, quæ gigni possit, sed quæ delationi tantum subiiciatur. hęc ibi. Ex quibus planè intelligitur duo materiae esse genera, quorum vnum cælestibus corporibus tribuatur. Cūm vero in cælo materia insit, ne illa quidē (quā diuersi sit generis, & motui solum in loco subiiciatur) in substatiis, de quibus differit, inest, sed hoc in his verbis non monstratur: in progressu autem monstrabitur ratione, quæ ad omne materiae genus accommodatur. Quod autem ait, hasce substantias sempiternas esse, si aliquid quidpiam sempiternū sit, indicat, maximè omnium, quæ sempiternæ sunt, sempiternas esse: quippe quæ causæ mouentes & efficientes sunt, à quibus aliorum sempiternitas pender. Alexander verò bifariam huc locum exposuit, & neutro modo recte. Primum illud, si aliud sempiternum est, ad motorem inerrantis sphæræ retulit, vt sensus sit, alios motores (de iis enim, vt antè docui, interpretatur) sempiternos esse, siquidem & primus motor est sempiternus, alterā expositione ad vnitatem septem sphærarum accommodauit, vt dictum sit, quoniam sphærarum vnitas sempiterna est, motores quoque ipsorum sempiternos esse oportere. Sed palam est de substatiis omnibus illis diuinis agi, nihilque adhuc separatim de prima ex aliis traditum fuisse. Eo itaque modo, quo simpliciter interpretati sumus, locus hic debet exponi.

Sed dubitatio existit. Nam quicquid agit, posse, non quicquid potest, agere videtur: ita vt potentia sit prior. At si res ita habet, eorum quæ sunt, nihil erit: esse enim posse, nec dum tamen existere contingit.

Id quod demonstratum est substantiam aliquam sempiternam.

ternam necessariò esse, cuius natura & essentia actus sit, omnis potentiaz expers dubitatione habere tradit, magnumque tamen sequi incommodum, si ita res habeat, vt dubitatione ostenditur. Sunt vero, qui eam habeant opinionem, vt disputationem de actu & potestate ab Aristotele putent institui, cāmque ob ea, quæ de substantiæ sempiternæ actu sunt tradita, huic tractationi accommodari. Sed iij in magno errore versantur, quādoquidem eam in nono huius operis longa verborum serie conscripserit. his igitur solūm Aristoteles obiicit, quæ de substantiæ sempiternæ actu puro & simplici edocuit. Dubitationem autem potentiaz natura adfert, quæ ciusmodi videtur esse, vt actum ipsum antecedat, cùm nulla res aliquid agat aut moliatur, quæ illud agere moliriique ante a non posset, & multa, quæ nondum aguntur, efficiuntur, agi tamen efficique possint. Quod si potentia actum antecedit, fieri inquit, vt corum, quæ sunt in vniuerso, nihil existat, quandoquidem potentiaz natura id velit, vt res existere quidem possint, nec existat tamen, vt cùm à causa nulla, quæ actu sit, è potentia ad actum educuntur. hoc vero si ita habeat, sic vt ne substantia quidē ea, quæ sempiterna esse monstrata est, existat, aut certè non existere valeat: si quidē & actu cius potentia antecedat necesse est. hæc dubitatio est, quam locus ille habet, in quo substantiæ sempiternæ essentia, actu esse tradita est. Potest vero & hunc in modum ratio concludi, vt dicatur, si potentia actum anteceat, necesse esse vt primæ illius sempiternæ substatiæ essentia actus non sit, quin potius potentiam aliquādo eam fuisse. Ita cùm nihil esset, quod è potentia ad actum eas educeret, nullaque potentia absque actu mouente in actum erumpat, potentiam semper fuisse, atque adhuc esse eas consequitur. quamobrem æternarum rerum nulla erit, quandoquidem substantiæ illæ primæ sunt, quibus non existentibus in rerum vniuersitate esse nihil potest. Sed hæc dubitatio nulla esset, si Megaricorum admittetur opinio, qui, vt dictum antea est, nullam rem, quæ non ageret, posse agere, & tum solūm, cùm ageret, posse existabant. Verum hanc opinionem in nono huius scientiæ li-

bro Aristoteles refutauit, & rationibus multis à vero aber-
rare eam ostendit. hoc verò Aristoteli firmum est & incon-
cussum, posse rem agere, quæ tamen non agat, quemadmo-
dum antea traditū est, cùm substantiam sempiternam, quam
esse monstrauerat, non vim solū & potentiam agendi in
se habere, sed actu quoque agere, & in opere versari docuit:
quod monstrare superuacaneum fuisset, si quicquid potest
agere, illud idem necessariò ageret. Illud tamen Aristotelis
est placitum, in rebus æternis potentiam actui non præire,
posseque & esse in illis minime differre. In rebus autem, quæ
oriuntur & occidunt, res ita non habet, sed potentia actu
prior sit, necesse est.

Porrò si ita sit, vt theologi inquiunt, qui ex no-
cte generant, aut vt physici aiunt, vniuersa simul
fuisse, idem impossibile consequitur. Quo enim il-
la modo, si nulla actu aderit causa, mouebuntur?
Nam neq; materia ipsa seipsa, sed ars fabrilis pro-
fectò mouebit, neque item menstrua aut terra, sed
semina & genitura.

Incommode illud, quod consequi, si potentia aëtum an-
tecedat, dicebatur: nempe eorum, quæ sunt, nihil futurū fuis-
se, tradit consequi, seu res ita habeat, quemadmodum theo-
logi aiunt, qui ex nocte, hoc est, ex simplici puraque priuati-
one, vel materia omnino informi & rudi, quæ rerum om-
nium generationi infinita sæcula præiuierit, omnia generat,
hoc est, genita esse affirmant, seu à principio non priuatio
quidem pura & materia prorsus informis, sed confusio quæ-
dam perturbatiōque rerum, generationem earum, distinctio-
nemque antecesserit, quemadmodum physici nonnulli opi-
nantur. Horum enim opinionum utrāque, cùm aëtum vel
priuatione illa, aut materia omnino informi, vel rerum con-
fusionē antiquiore non ponant, necessariò consequi, vt ni-
hil eorum, quæ sunt in vniuerso, quæque formis cernimus

distincta, existere potuerit: siquidem potentia absque actu moliente in actum crumpere non potest. Neque enim priuationem illam aut materiam informem, seu etiam confusione scipsem ad res efficiendas mouere potuisse, quemadmodum neque camenta, neque ligna nullo adhibito fabro aut architecto domum aliquam posse extruere, neque mestruum foeminæ sanguinem absque maris semine fœtum aliquem procreare, aut terram solam absque solis & aliarū agentium caussarum virtute parturire, arborēsque ac stirpes progignere. Simplicem igitur & puram illam priuationē, seu nudam & informem materiam, aut rerum confusionem perpetuā manere oportuisse, nec aliquid unquam ex ea procreari potuisse. Itaque nihil eorum, quæ sunt futura fuisse. Per theologos autem veterinos illos poetas, Orpheum & Hesiodum intelligit, qui carmine, ut videre licet, theologiam suam cōscriptiperūt. hi Mercurij Termaximi antiquissimi apud Aegyptios theologi doctrinam imitati, rerum omnium priuationem puram, hoc est, materiam prorsus informem ab omni æternitate mundi ortum antecessisse tradiderunt, eāmque noctis atque chaos vocabulo adumbrarunt, utpote in motrem noctis obscuram, nullisque formis distinctam & ornatam, veluti chaos quoddam origo omnium rerum informis: è qua deinceps diuisio formarumque omniū distinctio profecta sit. Ita enim in Argonautica cecinit Orpheus:

Πρῶτα μὲν ἀρχαῖοι χάε Θεοὶ μελανῆ φαῖται νύνοι
Ως ἐπαμετέφυσες, οὐδὲν δέ τις πέργεται λέγει,
τῆς τοῦ δύρυς ἔρην γένεσις πυθμένα τε θελάσσις,
Πρεσβύτατόντε καὶ αὐτοὶ ελᾶς πολυμητριψέρωται,
Οὐδατὸν ἐφυσερησπαντα μίενται τετέλλοτεν αἷλον
Καὶ ιρόνοις ἀκολέτημι. Et rursus,
Αρχαῖοι μὲν πρῶτα χάους ἀμέγορεῖν ἀνάγκη
Καὶ ιρόνοις, οὐδὲλόχυνσερησπειριστοῖσις ἀνδρός ιόλποις
Αἰθέρα καὶ μιφυῆ περιώπεα ηυδρὸμέρωται
Νυκτὸς ἀελγενέτης πατέρες καλυζει.

Hesiodus autem ex Orhei fontibus hauriens in Theogonia ita prodidit:

Γάντωρ μὲν πρώτας αὐτός γένεται, αὐτορέπειται
Γαῖα θύρασεν Θεόν.

Ex his theologorum horum carminibus satis constare potest, quid de chao & nocte, quorum Aristoteles meminit, censuerint. Physicorum autem vocabulo Anaxagoram, & qui eius placita secuti sunt, indicat. siquidem illud ἦν ὅμοιόν τοις χειματικοῖς, quod hīc recitatur, Anaxagorae ipsius est, ut in primo hīiū operis licet videre. hos igitur physicos nominat, quod mundi ortum et si tradiderunt, intra tamen naturae limites se continuerint: quippe qui non ex nihilo seu priuatione, sed ex mixtione, in qua res omnes, tametsi perturbatae, & nulla ratione inter se distinctae inessent, mundum ortum tradiderunt. Vnde & secretione tantum quadam, non vero ortu res esse genitas Anaxagorā putasse multis in locis apud Aristotelem legitur, eoque etiam nomine reprehenditur. Illud vero mirabitur aliquis, quemadmodum verè dici possit, hosce physicos, & eos, qui memorati sunt, theologos, omnī actū potentiam priorem statuisse, ob cāmque causam illud, quod dictum est incommodum nihil eorum, quae sunt, futurum fuisse, eorum consequi sententiam. Nam quanuis res, quae genitae sunt, & in lucem editae, priusquam gignerentur, seu in nocte, seu in chao, aut mistione potentia fuisse, & Orpheus, Hesiodusque & Anaxagoras senserint, actum tamen seu mouētem causam, quae potentia illā posterior non esset, ante rerum ortum statuerunt, eiisque munus esse id voluerunt, vt ex illa potentia in actum res educeret, chaōsque illud & mistionem distingueret. Ac Orpheus quidem in primis ante mundum conditum Iouem fuisse testatur, in cuius pectore diuino atque palatio vera mundi origo latitaret, ita enim canit:

Οὐρανα σωθείη παντὶ θεὸς πάλιν εἰς τὴν χθονίην.

Λιθεῖς διερχεῖς οὐρανὸς ἀγλαοφύλακος, & cætera quae sequuntur.

Quibus in verbis omnia commemorās, quae sunt in universo, quæque oculis spectantur, cæli videlicet præclaram sublimitatem ætheris vastitatem, immensi maris, tellurisque latitudinem, Oceani magnitudinem, terræ depressa terra-

ra, fluminaque & immortales omnes beatos deos deasque, & omnium quae orta sunt, & quae orientur in ventre Iouis, antea habitasse praeclarè admodum tradit. Itaque constat diuinitatè vetustissimo nomine Iouem appellatam, Orphei sententia mundi ortum antecessisse: quae omnia è mundo illo formarum rationumque locupletissimo, quem in se habebat, depropnserit. In carminibus etiam paulò antè ex Argonautica commemoratis, Amorem creatorem Orpheus statuit. Cuius doctrinam Hesiodus imitatus, tria facit mundi ortus principia, chaos, terram & amorem: huncque creatorem esse afferit, qui non cum rebus sit ortus, sed terræ & chao incubans, omnia ex illis eduxerit. Anaxagoras autem mentem statuit, quae illam rerum mistionem, in qua inesse arbitrabatur, secerneret, resque omnes in lucem proferret. Quocirca in primo huius operis inter philosophos, qui causam rerum agentem mouentemque tradidissent, numerantur, & quod, eiusmodi causam posuissent, commendantur. ita vero legitur. Quidam ergo mentem cum mundi, ac vniuersi ordinis causam esse, perindeque naturæ ac animalibus inesse dixerit, inter priores illos vana dicentes quasi sobrius habitus est, atque Anaxagoram quidem manifestò hos sermones attigisse nouimus. Hermotimum autem Clazemenium hoc prius dixisse ferunt. hi igitur sic existimantes causam bene habendi simul principium esse rerum & talem causam posuere, unde principium motus exoritur. Primum autem Hesiodum idipsum quæsse quispiam suspicabitur, etsi quis alias amorem aut cupiditatem in hisce, que sunt uti principium, posuit, quemadmodum est Parmenides: hic enim generatione tradens vniuersi, ait:

Γένηται μὲν ἔρωτας θεῶν μητήσαρι πάντων.

Et Hesiodus:

Γένηται μὲν περίουσα χάρις, &c. quæ antea commemo- rauimus. hæc igitur si (ipso etiam Aristotele fatente) ita habeant, mouentemque causam & Hesiodus & Anaxagoras ante mundi ortum posuerint, absurdum alicui videri posset id, quod nunc traditur, illud incommodeum, quod antè col-

lectum est, horum virorum sententiam sequi. siquidem falsum est, nullam fore causam, quæ mouere chaos illud, & è priuatione res gignere valeat: præsertim cum Aristoteles ad docendum, potestate omni actum aliquem priorē esse, Anaxagoræ, qui mentem posuit, paulò post, testimonio utatur: nisi dicamus ad id Aristotelem respexisse, quod nulla earum, quæ ab illis, ut causæ mouentes ponebantur, seu amor esset, seu mens, seu diuinitas, verè actus aut mouēs causa dici possit. Nam quæ illius actus esset natura, qui infinitis ætatibus otio veluti marcescens nihil egisset? Actus enim naturâ suâ dicitur illud, quod perpetuò in actione versatur, & ab ea ne minimum quidem temporis desistit. A quiete præterea ad nouam motionem mutari has causas oportebat, quare non simpliciter actus esse poterant, quippe quæ potestare antefuerint, & ab alia causa immutare. Nullam igitur hac fortasse de causa earum, quæ ab Hesiodo & Anaxagora causarum positę sunt, rationem Aristoteles habuit. Anaxagoræ autem testimonio in progressu vtitur. quod etsi ipsi Anaxagoræ simpliciter actus mens esse non posset, quippe quam otiosam & à motione vacantein tot sçulorū ætates posuisset, re ipsa tamen verè & natura sua est actus, quæ ab actione minime desistit, quēadmodū infrà docebitur. Alexander Aphrodiseus non Anaxagorā hoc in loco reprehēdi, sed alios quosdam physicos arbitratur, his argumentis, quæ attuli adductus: quod nullo modo potest concedi, siquidem ipsius Anaxagoræ verba Aristoteles cōmemorat. Ac de his satis. Quæ autem de materia hīc traduntur, eius naturam pulchrè declarant, quæ sola est potentia, nullamque vim in se habet efficientem, cum non secus eius sit pati, atque formæ agere.

Hanc ob causam actum sempiternum quidam faciunt ut Leucippus & Plato: motum enim semper esse inquiunt, etsi nec quamobrem, aut quinam, nec modum, nec causam tradunt: motu nanque nihil temerè cietur, sed aliquid semper adsit,

28 FRANC. VICOM. COMMENT.
necessē est, quemadmodū nunc naturā quidē hoc modo, vi autem aut à mēte, seu ab alio, alio modo. Praeterea cuiusmodi sit primus. magnopere enim id refert. At neque Plato dicere id potest, quod interdum censet principium esse, id videlicet quod se mouet. Posterius enim est, animāque (vt ait) vna cum cælo.

Vt incommodum illud quod veterum theologorum, qui ex nocte, hoc est, pura priuatione, & physicorum, qui ex missione mundi ortum tradiderunt, sententiam consequi expōsum est, Leucippus & Plato deuitarēt, actum sempiternum (inquit Aristoteles) induxerant, quippe qui motū, qui aētus est, semper esse voluerunt: quanquam quis esset motus ille, in orbémne, an rectus, quamobrem fieret, eiūsne causa aliqua esset, an temerarius & fortuitus, et si causam haberet, naturā aut vi quadam efficeretur, an consilio potius & delibera-tione & alia eiusmodi omnia, quę necessariò eis erant expla-nanda, reticuerunt. Quoniam autem Plato motus causam videtur reddidisse, nempe animam mundi, quam se mouere, ob eāmque causā motus fontem ac principium esse existi-mauit, ne hoc quidem Platōnē tueri posse Aristoteles sub-iicit, quandoquidem mundi animam cum cælo natam Pla-to ponit. Ita vt motus sempiterni principium esse non pos-fit. hæc de Platone & Leucippo breuiter dicuntur. Ex qui-bus qua ratione ac modo motum semper esse censuerint, & quemadmodum ea, quæ commemorantur prætermise-rint, haudquaquam intelliguntur: quapropter nonnulla suat adferēda, per quæ horum virorum de motus æternitate opi-nio innotescat. Principio, quod ad Platōnē attinet, motum eum Aristoteles respexit, quo materiam antequam mundus gigneretur, fluctuantem se agitasse, atque inordinate iacta-se in Tymæo est traditum, ita enim eo in loco legitur. Cū vellet Deus omnia bona fore, nihil verò, quoad posset, ma-lum: quicquid erat, quod oculorum aspectui pateret, assu-

mens non tranquillum aut quietum, sed fluitans ac temerè agitatum, ex inordinata iactatione in ordinem redegit. hoc enim præstantius esse indicabat. hæc ibi. Quæ cùm Aristoteles nudè & simpliciter intelligeret, exponeretque mundum in tempore ortum esse, materiamque infinitis antea temporibus temerario iactata motu ad ipsum mundum fabricandum ab opifice assumptam, Platonem tradidisse existimauit. De quo quidem materiæ motu cùm nihil Plato tradidisset, quod eius explicaret naturam, eum arguendi occasionem Aristoteles arripuit. Itaque ait, nec quis esset ille motus eum tradidisse, hoc est, rectusne, an in orbem, an potius ex utroque mixtus (tot enim sunt motus genera) nec quamobrem fieret, hoc est, quis eius esset finis, cùm nihil temerè motu cieri, nullus rei aut finis gratia creditur, non item causam efficientem & modum, hoc est, naturâne an vi, an consilio & mente (siquidem tot modis, à totidemque causis motus fit) efficeretur. Quæ tamen omnia ab eo, qui de motu disserebat, eumque sempiternum statuebat, explicari erat necesse. Nullam etiam ait primi motus mentionem eum fecisse, hoc est, an motus ille materiæ inordinatus, primus esset, nécne, quod tamen cognoscere plurimum refert. Atque id quidem nos eo discimus, quod octauus Physicorum tam prolixam de eo disputationem continet. Magni etiam videtur interesse rectâne, an in orbem motus ille efficiatur, cùm illorum alter continens & perennis esse possit, alter minimus. Illud quoque magnum momentum in se habet, causam efficientem & modum, quo agit, cognouisse. Alio enim modo naturâ res mouentur, alio vi, alio mente & consilio, neque eadem omnia. Lapis namque in inferum locū naturâ fertur, externa vi & pulsu in superum: ignis contra ad terram vi trahitur, naturâ in sublime euctus. Ea etiam quæ mente, vt homines, vel phantasiâ, vt bruta, mouentur, non eandem cum aliis, aut etiam inter se motionis habent rationem: neque enim homines & ceteræ animantes vni cuipia motus generi, vt res ceteræ addictæ sunt, cùm modò sursum, modo deorsum, modò anteversus, modò retro, nunc ad dextrâ, nunc ad laevam, prout mens vel phan-

tasia ea moderatur & regit, moueantur. Addit verò Aristoteles, non posse Platonem motus sempiterni principium & causam animam mundi ponere, propterea quod eam motu illo posteriore, & vnà cum cælo ortam constituat, ut nullo modo is motus, qui mundi ortum sæcula innuneta antecelerit, à principio, quod cum mundo ortu est, possit oriri. Nec verò aliquem turbet, quod animam non cum mundo ortam, sed ipso antiquorem tum ortu, tum virtute in Tymço Plato inquit. siquidem fieri potest, ut vnà cum mundo sit orta, eademque tamē ortu antiquior ponatur, quatenus ab ea mundi ortus inchoauit. Quemadmodum fundamētum vnà cum tecto fieri, si nullum sit inter vtriusque fabricationem interuum, dicitur, quod tamen tecto antiquius esse, priusque iam nemo non nouit. Quod autē dicitur animam seipsum mouere, Platonis est vulgatum placitum, quod dialogorum suorum multis in locis legitur, atque ab Aristotele in primo de Anima tanquam falsum refellitur. Atque hęc satis de Platonis reprehensione, à qua si vindicare cum aliquis velit, ad id configiat necesse est, quod Iamblicus, Porphyrius, Plotinus, Proclus, & alij docti Platonici, de mundi ortu sempiterno ex Platonis sententia senserunt. Hi omnes mundum non in aliquo temporis principio ortum esse, quēadmodum Plutarchus, Atticus, & ex Platonicis alij quidam, præterea Aristoteles Timæi verba simpliciter intelligentes existimarūt, sed sempiternum, genitum tamen, & ab opifice fabricatum, vel (ut verius dicamus) gigni & fabricari, non in aliqua temporis parte, sed in omni sempiternitate ab illo prodeūtem & manantē, non secus atque à sole splendor eius perpetuò prodidit & prodibit. Id si ita habet, materia temerario inordinatōque motu iactata infinitis temporibus mundi ortum antecedere non potuit, quemadmodum Aristoteles, & post eum Atticus, in quem Proclus inuehitur, putarunt. Quod autem, quasi antecesserit, à Platone describitur, propterea factum esse existimant nonnulli, ut illius natura absque ornatu omni & distinctione perspecta, quid ab opifice atque anima accipisset, cognosceretur: alij, ut generationis mundi perpetuæ,

atque continentis ordo fieret manifestus , quando non perturbatè , nequè eodē modo , sed ordine quodam singulis naturis accommodato (quanuis simul) ab opifice omnia prodeant . Materiam enim ita , ac vniuersum ipsum genitum esse Platonem velle , cùm id omne genitum ponat , quòd sub oculorum aspectum cadit , quale m etiam esse materiam voluit , vt Tymæi , quæ superius allata sunt , verba indicant . Itaque nullum motum sempiternū esse dixerit aliquis , cuius Plato nec speciem seu formam , nec finem , nec efficientem causam tradiderit . Motus enim sempiterni , quo vniuersum cietur , & species ; & finis , & efficiens causa in Timæo traduntur . Species quidem conuersio , vt pote menti , à qua proficisci statuitur , accommodata atque simillima : finis , diuina bonitas : efficiens autem , mouénsque causa , mens atque anima : eius quippe vi & efficientia cælestes orbes , & illi quidem diuersis motibus in orbem perpetuò ferūtur . Quod Platonem explicasse volunt , cùm in ortu animæ tradidit opificem lineam assumpsisse , illámque duas in partes fidisse : quas cùm in quosdam torsisset orbes , alterum exteriorem , alterum interiorem fecisse : exteriorem , quem ad dextrum ferri voluit , eiusdemque naturæ appellans : interiorem verò , quem ad lœvam , alterius . hanc igitur animæ constitutionem , vim illius efficiētem , quæ dupli motu ad dextram & ad lœvam , hoc est , ad ortū & occasum , cælestes orbes perpetuò cier , indicare . Est enim primi extimique orbis motus in dextram eiusdem naturæ , hoc est , æquabilis , sibi que semper similis : planetarum autem , qui est interior , naturæ alterius ac diuersæ , hoc est , sibi dissimilis in lœvam . Ita cùm sempiternum vniuersi motum Plato statuerit , simul efficientem eius causam , speciem & finē tradidisse . hoc autem motu vniuersi alium nullū tempore priorem posuisse . Quare necessarium non esse , vt eius principium & causa anima ponatur . Animam porrò ipsam vñā cum cælo ortam , aut ortu & virtute antiquiorem dici , non quòd in quodam temporis initio vñā cum cælo orta sit , aut quòd certo aliquo temporis interuallo (quemadmodum Atticus censet) mundani cælestis que corporis ortum illa antecesserit , sed

quoniam & animâ & mûdo in omni sempiternitate ab opifice ordine quodam prodeuntibus, anima præstantior gignitur. hunc in modum aliquis Platonem fortassis tuebitur, huius rerum vniuersitatis sempiternitate constituta. Sed hæc Aristoteles non acciperet, qui Platonis verba nudè & simpliciter, atque, ut significare apta sunt, intelligit. Ea vero mun dum aliquando ortum, & illum quidem ex materia fluitate & motu temerario iactata & ynâ cum mundo animam, etsi ab ea ortus initium sumptum sit, declarant. Quid autem Plato ortu illo ænigmaticè significauit, Aristoteles non multum curauit, quippe qui censeret de rebus naturæ aperte propriis que vocabulis non ænigmaticè & fabulosè philosopho esse differendum. Quia eadem via ingreditur, cum eius alia placi ta, ut de ortu elementorum ex planis, de animæ constitutione ex numeris, reprehendit. nec secus cum Parmenidis & Melissi de uno ente immobili sententiam, cum item Empedoclis concordiam atque discordiam. De qua re in Cömentariis de Naturali auscultatione copiosius differui. Nisi fortasse dixerit aliquis, si mundum ortum materiamque sœcula innumerâ agitatum, illi subiectam fuisse ex Platonis sententia, ut eius indicant verba, censemus, modum etiam aliquem relinqu, quo ab Aristotelis reprehensione defendatur. Nam & motus speciem Platonem explicasse, & causam effici entem seu modum: speciem quidem cum materiam temerè agitatam ac fluitantem, ex inordinata iactatione in ordinem redactâ docuit. his enim verbis doceri non reatum esse, nec in orbem, sed permistum perturbatumque: iisdem verbis non violentum, nec à mente prodeunte tradidisse, quod & nihil adhuc esset, quod vim afferret, & mentem seu animam summus ille parens nondum genuisset: illi potius materię, seu rudi & indigestæ moli cognatū ac naturalem fuisse: rei nanque inordinatæ motum inordinatū naturâ conuenire: at vero finem eius nullum fuisse, cum temerè materia agitaretur. hæc igitur fortasse pro Platone aliquis attulerit. quæ, ut verum fateamur, nec magnum in se habent momentum, nec satis cum à reprehensione vindicant. Neque

enim permistus ullus motus esse potest, nisi simplices fuerint, è quorum admistione oriatur, vt in rebus, quæ ex elementis admistæ sunt, cernimus. Simplices ergo motus, cùm nondum essent, vtpote elementis & cælo, quorum sunt proprij, non existentibus, sed materia solùm informi, admistus nullus esse poterat. sed nec informis materia motu cieri apta est, cùm actu sit oporteat id quod mouetur: vt autē moueri posse cōcederetur, causa mouens assignāda erat: quandoquidem materia se non mouet, vt exemplis tum in natura, tum in arte antea ostēsum est. Atqui & temerè seu fortuitò agitam, si naturaliter mouebatur, materiam fuisse valde absurdū est, quòd temerariū fortuitūque nihil natura moliatur. Sed de Platone satis. Iam ad Leucippum venio, qui sempiternū atomorum motum posuit, quarum numerum vimque infinitam in hac longitudinum, altitudinum, latitudinum immensitate perpetuò volitare, atque interiecto inani inter se coh̄escentes, has rerum, quas videmus, formas & figuras efficere existimauit. De qua Leucippi opinione multa licet videre cùm apud Aristoteleū sparsim, tum verò optimè apud Lucretiū, qui Epicuri phylosophiam magna ex parte à Democrito & Leucippo acceptam carminibus pulchrè decantauit. Aristoteles inter cætera loca in tertio de Cælo, hanc illorum sententiam commemorat, & eiusdem, cuius hic, rei eos coarguit. Quocirca, inquit Democrito & Leucippo, qui prima corpora tempore infinito semper moueri aiūt, dicendum erat, quo motu, & quis corporum illorum esset motus naturalis. Lucretius autem in primo sui poematis ita canit:

Sed quoniam docui solidissima materiai
Corpora perpetuò volitare inuicta per æuum,
Nunc age summa audi, quæ nam sit finis eorum.

Rursus in secundo:

Quapropter quo nunc in motu principiorum
Corpora sunt, in eodem anteacta ætate fuere,
Et posthac semper simili ratione ferentur.

Hæc Lucretius. sed illud est animaduertendum, quamquam Leucippus speciem motus atomorum causamque effi-

cientem prætermiserit, Epicurum tamen non prætermisit. *se: naturâ enim propriis momentis atomos deorsum ferri, atque aliquo modo declinantes continenter per inane agitari, hunc in modum cecinit Lucretius:*

*Illud in his quoque te rebus cognoscere auemus,
Corpora cum deorsum rectum per inane feruntur
Ponderibus propriis incerto tempore fermé,
Incertisque locis spatio decadere paulum
Tantum, quod minimum mutatum dicere possis.*

Causam etiam reddit, cur vario & assiduo motu corpora illa agitantur, cum motione illâ res omnes progigni atque resolui hic tradit:

*Nunc age quo motu genitalia materiai
Corpora res varias gignant, genitâsque resoluant,
Et qua vi facere id cogantur, quæque sit ollis
Reddita mobilitas magnum per inane meandi,
Expediam.*

Putare igitur, actui potentiam anteire, partim quidem rectè habet, partim non recte. Quo autem modo dictum est. Actum verò potentiam priorem esse Anaxagoras testatur. Més enim est actus. Empedocles item amicitiam & litem, iij denique omnes, qui motum sempiternum esse aiunt.

Quoniam potentiam actu priorem esse ratione vnâ ante monstrarum est, tum ostensum incommodum, quod ex eiusmodi conclusione sequebatur, nempe eorum, quæ sunt, nihil futurum fuisse, & illo quidem incommodo affectos esse, tum theologos, tum physicos quosdam, Leucippum verò & Platонem, eius vitandi gratiâ, actum sempiternum statuisse, vtro modo res se habeat, potentiamne actus antecedat, an potentia actum, his verbis exponit, vt id, quod tradebatur, substâtias à materia separatas, actus quosdam esse potentiae planè expertes, verum esse tandem pateat. Est autem

hæc de aëtus & potentiaæ anteceßione in nono huius sciētiæ libro quæſtio pertractata, quo in loco ea totius disputatiōis fuit conclusio, in rebus singulis, quæ oriuntur & occidunt, tempore potentiam anteire, aëtum subsequi. Simpliciter autem potentia omni aëtū aliquem priorem esse, qui potentiam illam ad aëtum ducat: quippe cùm ad aëtum, ex potentia adduci, nifi per alium aëtū, nihil potest. Quod exemplo ita illustratur. Socratis forma, potentia prius fuit, quām aëtū, alium tamen aëtum præcessisse oportuit, videlicet Sophroniscum, qui formā illam Socratis è potētia in aëtū educeret, alioquin Socrates potentia semper fuisset, & nunquam aëtū. hac verò potentia & aëtus distin&tione, cùm aliis in locis, tum maximè in tertio de Anima Aristoteles usus est, cùm mentem, quæ potentia est, eam, quæ aëtu est, in hominibus singulis antecedere, simpliciter autem posteriorem esse docuit. Quod ita habet: siquidem discipuli mentem potentia prius intelligentem esse, quām aëtu necesse est, quæ tamen ad aëtum, vt aëtu intelligeret, non duceretur, nisi alia quæpiam mens, vt præceptoris, anteiret. hoc igitur est, quod Aristotele monet, potentiam aëtui præire, partim quidem rectè se habere, partim non recte. Recte enim in singulis rebus, quæ oriuntur & occidunt: simpliciter non recte, quandoquidem aëtus aliquis antecedat necesse est, qui potentiam omnem ad aëtum deducat. Ac eousque quidē antecat oportet, quo ad aëtus eius attingatur, quod semper primū mouet, quod sempiternum cùm sit, aëtu semper est, potentiaque vacat: ita vt in eo necessarium non sit, potentiam aëtui anteire, quēadmodum in eis, quæ, cùm oriri & interire apta sint, eius efficientiā, cùm sunt potestate, in aëtum ducuntur. Ita de substantia sempiterna, de qua disputatio instituta est, quæſtio tollitur. Neque enim necesse est, imò verò fieri non potest, vt illa potentia, seu patiendi, seu agendi aëtum eius villo modo antecedat: quandoquidem id solis, quæ oriuntur & occidunt, conuenit, quæ potentia prius esse & agere, quām aëtu sint, aut agant necesse est. Porrò sempiternorum & simpliciter immortalium nihil simpliciter potētia esse in nono,

quem commemorauimus, docet, ita, ut nec motus, qui semper in tempore efficitur, potentia esse possit, non item si quid perpetuo mouetur, nisi ea ratione, qua ex hoc in hunc terminum mouetur, eamque ob causam solem & astra, totumque cælum perpetuo operari & moueri, nec pertimescendum esse, ne tandem stent mouerique desinant, quod physici quidam pertimuerunt. Ita igitur perspicuum est actum potentiae simpliciter anteire, nec illud sequi incommodum, quod antea colligebatur. hoc vero multorum testimonio (qui eius post demonstrationes allatas mos est) confirmat. Ac primum quidem Anaxagoræ, tum Empedoclis, deinde eorum, qui sempiternum motum statuerunt, quemadmodum Leucippus. Anaxagoras enim, cum illam rerum omnium confusione à principio fuisse censuisset, mentem antiquissimam adhibuit illius permixtionis prorsus expertem, quæ rebus omnibus inter se discretis, hanc, quam videmus, mundi pulcherrimam faciem exornauit. Sed illud dubium adfert, quod Anaxagoram incommodum illud consequi antea tradiderit: quoniam omnia simul fuisse initio posuisset, actu nullo constituto, qui ex illa admitione res segregaret. Nisi dicamus, quemadmodum tunc diximus, mentem ab Anaxagora positam quidem fuisse, sed otiosam, nihilque infinito tempore agentem, itaque actum, quatenus otio indulgebat, re vera non fuisse. hunc vero actum dici, quod re vera sit actus, & in actione perpetuo versetur, quanquam Anaxagoras otiosam eam posuisset. Ita Anaxagoræ testimonio ad id solum videntur, ut doceat actum potentia priorē ab eo positum fuisse, quatenus mentem, quæ natura sua actus est, posuit. Empedoclis testimonium magis accommodatum videtur, quippe qui actu induxit, in actione semper versantem, & omni potentia priorē. Eum concordiæ & discordiæ nominibus ob effectum differentiā appellavit. Nam vicissitudine perpetua fieri ab eo interim īq; mūdū credidit. ac quatenus quidē eum ad mūdū fabricandū adhibebat, discordiæ nomine vocauit, quippe quæ elementa in unū confusa inter se distingueret, ac veluti odiū inter ea disseminaret. Quatenus vero interitus mūdi causa erat.

cōcordia nominauit, elemētis mutuo amore inter se coeūtibus. Nihil verò aliud est illud vnu, q̄ in Cosmopœia tam pulchrè carminibus cecinit: cuius Aristoteles in tertio libro huius operis mentionem faciens, amicitiam esse dixit, vt quæ omnibus, quare vnu fiant, sit causa. In libello etiam de mundo ipsius Empedoclis carmina retulit, quibus ab illo vno effecta esse canit:

πάθ' ὕστερ' λόγοις εἰσὶ, οὐδὲν ὕστερον ταῖς, &c.

Non semel autem, vt Anaxagoras, mundum ortum ponit, sed infinitè, certo quodam tempore elemētis inter se distinctis, & hunc ornatum rebus omnibus habentibus, aliisque certo temporis interuallo iisdem in vnum coeuntibus, & ita vicissim perpetuò, vt actus ille ab actione nunquam cessaret. Quod idem Leucippo euenit, aliisque omnibus, qui æternum motum constituunt: quandoquidem motus actus est quidam, qui à motore actu proficiscitur.

Tempore itaque infinito, neque chaos, neque nox fuit: verùm eadē semper, aut circuitu, aut alio modo, siquidem actus potentia est prior.

Ex actus sempiternitate, quam constituit, atque etiam ex eo, quod tradidit, actum potentia priorem esse, colligit, nec chaos, hoc est, admisionem illam confusionemque rerū ab Anaxagora excogitamat, nec noctem, hoc est, puram, rerum priuationem, materiamque prorsus informem, quam etiam chaos veteres theologi nominarunt tempore infinito antea acto fuisse: ac id quidem recte. Quo modo enim, si actus potentia est prior, isque sempiternus, illa rerum omnium, seu in chao, seu in nocte potentia infinito tempore esse ponitur? eo certe quod semper fuit, nihil prius esse potest. Quamobrem, si nox aut chaos sempiterno fuerunt tempore, neutro illorum priorem actum ponere possumus. Quare si prior sit, vtrunque illorū tollatur necesse est. Nec verò chaos aut nox vna cum actu æternitate prædita esse poterant. Quæ enim (vt antea tradidimus) illius actus fuisset natura, qui infinito tempore ab actione omni vacasset? Illud nanque natura suā actum esse dicimus, quod agit perpetuò, neque otio mar-

cescens ab actione vñquam desistit. Cùm ergo nec chaos, nec rerum priuatio tempore æterno fuerit, sed potētiam omnem actus aliquis antecesserit, omnia, quæ sunt, semper fuisse Aristoteles subiicit. Quod quidem necessariò consequitur. nisi enim ea, quæ sunt, semper fuerint, orta esse aliquando oportebit: Ita aut̄ nox, aut̄ chaos ante eorum ortum ponetur. quæ cùm initium nullum habere queant, infinito tempore antecesserint necesse est. hæc ergo, si non fuerunt, semper fuisse ea, quæ sunt, manifestè colligitur. Semper autem (inquit) aut circuitu, aut alio modo. Neque enim eadem numero semper fuerunt: quippe cùm omnia præter cælum perpetuò oriantur, vicissimque intereant. Sunt autem duo (vt patet) modi, quos Aristoteles attingit, quorum altero rerum ortus & interitus vicissitudinem perpetuò fieri necesse est. Vnus est Empedoclis, qui, vt paulò antè monuimus, in eiūsq; poemate legitur, mundum hunc infinitè genitum, & per statuta temporum interualla infinitè interisse arbitratur. oriri autem ex primorum corporum, ignis, aeris, aquæ, & terræ perfecta inter se disiunctione, quam discordia efficiat, postquam corpora illa diuturnum quoddam tempus vi & efficientiâ amicitiæ inter se confusa fuerunt, & permixta. Ita verò distinctum à discordia & perfectam mundum, longum aliud interuallum, ac eousque manere, quo ad elementa proprias relinquentia sedes, ad priorem illam confusionem per concordiam permista redeant. hoc verò cùm semper factum fuisse putet, omnia, quæ nunc sunt, conseruata semper fuerunt, consequitur. Alter proprietatis rerum modus is est, quæ ipse Aristoteles, vt veriorem & probabiliorem approbat, & sequitur, videlicet omnia, quæ nunc sunt, eò semper fuisse, quod elementorum partes, résque ex illis constitutæ vicissim ortæ semper fuerint & occiderint, orianturque & occidant, vt quasi circulus quidam ex eorum ortu & interitu perennis efficiatur. Nullum etenim elementorum quanuis universum intereat, ex igne tamen aer, & ignis ex acre perpetuò gignitur. quod ipsum, aliis quoque elementis, & his etiam, quæ ex illorum constant admistione, euenit, cùm ex homine

semē, & ex semine homo oriatur. hic rerū circuitus & quasi quidam cursus, qui aperte in rebus omnibus cernitur, omnia semper fuisse, semp̄erque non numero, sed specie eadem renasci testatur. De quo rerum circuitu in secundo de ortu & interitu copiosē differuit, & huius rerum vicissitudinis hanc causam reddidit, vt vide licet cūm mortales essent & caducæ, nec perpetuō possent consistere, perpetuitatem ea ratione consequerentur. Cūm igitur hīc ait, eadem semper fuisse, aut circuitu, aut alio modo, circuitum ad propriam sententiam videtur retulisse: alium autem modum (quanuis & ille circuitus est) ad Empedoclem, Alexander Aphrodiseus modo contrario exponit, quippe qui circuitum Empedocli accommodat, alium modum Aristoteli. Nam expositionem non probo, quod in verbis, quæ mox sequuntur, circuitum tanquam proprium Aristoteles ponat. Illud verò animaduertendum est, quæ contra noctem & chaos pro rerum sempiternitate allata sunt, nostræ quoque religionis de mundi ex nihilo procreatione, placito aduersari. Sed theologi nostri negāt sempiternum actum vñā cum nocte, hoc est, rerum pura priuatione esse non potuisse: quinimo eum statuunt, Deum videlicet optimum, maxīsum, & eum quidem non otiosum, aut ab actione vacantem: quandoquidem perpetuō in sua ipsius intelligentia, quæ propria eius est actio, versatur.

Porrò si circuitu semper idem, aliquid, quod vno eodemque modo agat, maneat semper neceſſe est. At si rerum ortus interitusque futurus sit, aliud quippiā, quod alio aliisque modo agat, semper sit, oportet. Necessarium itaque est, vt per se hoc modo, illo verò per aliud in opere versetur. Aut ergo per aliquid diuersum, aut per id, quod primum est, sed per hoc neceſſe est. Rursus enim illud, & ipsi causa est, & illi. Restat igitur per pri-

mum. Illud nanque causa est, vt eodem modo in omni æternitate, vt autem aliter, aliud, at vt perpetuò aliter, vtrunque. hoc itaque eodem modo & motus se habent.

Circuitum, rerum ortus & interitus vicissitudinem, earumdémque redditum esse, proximè exposui. Non quidē cum, quem Empedocles statuebat, sed elementorum inter se, alias rūmque etiam rerum ex illorum admistione genitarum mutuum ortum & interitum. Ex hoc circuitu, qui manifestè in rebus cernitur, duas mouentes causas, duosque ab illis prodeuntes motus, qui eum perficiant, in omni æternitate esse colligit, vt tandem perspicuum sit, substantias illas sempiternas, de quibus in hoc libro disputatio est instituta, esse, easque perpetuò in actione versari, ab omni motu & materia liberatas. hæc verò, vt planius intelligantur (sunt enim strictim, & obscurè admodum hīc tradita) dilatanda sunt, idque totum, quod in secundo libro de Ortū & Interitu quo in loco de hac eadem re fusiū & planius differuit, legitur, repetendum, explanandūmque. Aristotelis itaque eo in loco sententia est, ortus & interitus seriēm atque vicissitudinem duplii motu cœlesti perpetuari, à quorum vno ortuum & interitum varietas & vicissitudo pendeat: ab altero, varietatis eius & vicissitudinis, perpetuitas atque constantia. Ac illum quidem priorem, solis proprium motum esse, quo in signorum orbe quotannis ab occasu ad ortum reuoluitur. Posteriorem esse, primæ sphæræ, quæ complexu suo omnia coercent, & solis ac reliquarum stellarum errantium orbēs, ab ortu ad occasum secum vna singulis diebus contorquet. Porro solis stellam sui, tum præsentiam, tum absentiā ortus & interitus efficere: præsentiam quidem, ortus: absentiā, interitus. Cuius absentiaz & præsentiaz, quæ sit vicissim, causa sit, quod circulus ille signifer, per quem circunfertur, conuersionemque efficit annuam, obliquè positus sit, & ad Aquilonarem regionem vna sui parte ad Australēm alia inclinet: ob eamque causam sydus eiusmodi modo ad nos accedat, tum autē

sensim in diuersam partē retro cedat. Quum autē ad Septen-
triones proprius accedit, vitali suo calore rerum omnium, seu
plantarum, seu animalium, ortus facere. at quum à Septen-
trionibus ad Meridiē digreditur, tum sui absentiā, quasi tri-
stitia quadam terram cōtrahere , vt horreat, ac his, quæ fœ-
cunditate sua sole præsente ediderat, magna ex parte spolie-
tur. Itaque solis motionem obliquam, eius, quæ in ortu est, &
interitu, vicissitudinis causam esse. Eiusdem autem perpetui-
tatis & constantiæ primum motum , qui nunquam immu-
tatur, eodemque modo semper fit & agit . Neque enim vnu
& eundem motum, & vicissitudinem & perpetuitatē, quam
ille habet, posse efficere. Non item primum motum , qui sūi
similis semper est , vicissitudinis in ortu & interitu authore
esse posse. Sed nec solis lationem ad eiusmodi vicissitudinem
sufficere potuisse, nisi in æquali interuallo ob circuli, per quē
mouetur, obliquitatē, solem moueret, illum modò addu-
cendo, modò abducendo. Vna enim & eadem omnino mo-
tio, si esset, quę solem æqualiter moueret, oportere, aut perpe-
tuò ortus rerum esse , aut perpetuò interitus : quod contra-
iorum, qualia sunt ortus & interitus , vna & eadem, eodem
modo se habens causa esse non possit, idemque eodem modo
affectum, semper idem facere naturā suā sit comparatum. At-
que hæc quidem præter cætera ad hāc rerum vicissitudinem
attinentia in secundo de Ortū & Interitu Aristoteles tradit.
cuius verba hæc sunt: Cūm (inquit) demonstratum sit mo-
tum cum, qui latio dicitur, sempiternum esse , ortus quoque,
si hæc ita habeant, continens sit necesse est. Latio namque or-
tum continenter ideo faciet, quia id admoueat, & abmo-
ueat, quod gignendi vim habet. Et paulò infra, Quoniam
positum est, & demonstratum ortum interitumque rerum
continentem esse, ortusque causam lationem esse dicimus,
illud affirmamus, si vnicā esset latio, futurum esse , vt ambo
fieri non possent, quandoquidem inter se aduersentur. Idem
enī eodemque modo semper habēs rem eandē facere aptū
est. Quare aut ortus semper esset, aut interitus . Multi igitur
motus sint, ii que contrarij, aut latione, aut inæqualitate opor-

tet: siquidem contrariorum contrariæ sunt causæ. Quocirca & prima latio ortus ac interitus causa non est, sed ea, quæ est obliqui circuli, quippe quæ & perennis est, & duobus motibus sit. Necessarium enim est, si ortus interitusque fieri debeant, & non desistant, semper moueri, ne autem altera duntaxat fiat, duobus. Continuationis igitur vniuersi latio causa est, accessus verò & recessus ipsa decliuitas. Fit enim ut interdum quidē propè adsit, interdum procul, &c. Quæ omnia sunt vcluti explanatio eorum, quæ hoc in loco breuiter afferuntur. Itaque cùm ait, Porrò si circuitu semper idem perinde est, ac si hunc in modum dixisset. Si circuitu omnia semper redeunt, ortusque & interitusque rerum perpetua est vicissitudo, duo quædam sempiterna mouentia sint, necesse est: quorum alterum æternitatem eiusmodi circuitus faciat, & queatur: alterum ortus omnis interitusque semper sit causa. hoc quidem mutabilitate quadam, quæ in eo posita sit, ut oblique moueatur, ortus authorem, nempe solem nunc co-minus agendo, nunc eminus seducendo: illud verò uno eodemque modo semper se habens, motionem suam vnius modi semper efficiendo, & sempiternitatem alteri mouenti communicando. Cùm verò necesse sit, aliquid esse, quod semper agat, sed aliter & aliter, ortus & interitus rerū perpetuò faciendo, aliquid, quod eodem modo semper agit, fit, ut illud per se ortus & interitus causa sit, per aliud verò æternitatis, quæ in ortus & interitus inest vicissitudine. Illud autem per quod agit, cùm vel omnium, quæ agant, primum esse oporteat, vel non primum, sed aliquid aliud, quod primo subiiciatur, ut primum sit, præstat. Etenim si aliud, quod primum non sit, ponatur, cùm primi virtute omnia agant, ad illud tandem veniendum erit, quod & ei, à quo ortum & interitum perpetuò profici sci dicimus, & illi, quod perpetuò agere ponitur, actionis est causa. Quod itaque primum est, huius perpetuitatis causa erit, vicissitudinis, id quod ob sui obliquam motionem aliter se habet, vtriusque, hoc est, circuitus perpetui, vtrunque: ita tamen, ut vni & eidem hoc tribuatur, vnum quidem (ut dictum est) per se, alterum per

aliud, hoc est , per primum. Eiusmodi autem est sol , qui sua motione (vt docuimus) ortus & interitus facit: in ea autem actione primæ sphæræ virtute & efficientiâ perpetuò versatur. Quod quidem , quanuis fortasse dubium videri possit, siquidem sol ab occasu ad ortum per circulum signorum ex se moueri perpetuò , non primi mobilis efficientiâ ponitur, ita tamen se habet : nam primus ille motus aliorum finis videtur esse. Siquidem errantium stellarum animæ ideo mouent, vt primo mouenti similes fiant, ad eumque , quam proximè fieri potest, accedant. ita, vt si primum remoueas, aliorum nullus esse possit, ob eamque causam omnis eorum perpetuitas à primo proficiuntur. Atque, vt concedamus orbes omnes propria motione ex se perpetuò moueri posse, & motus eorum perpetui primum motum causam non esse, adhuc tamen vicissitudinis, quæ in ortu est & interitu , perpetuitas à supremo motu accipitur , ita, vt motu illo primo sublato, quanuis solis stella in orbe signifero perpetuo, quod fieri non potest, volueretur, omnia , quæ oriuntur & occidunt, prorsus perirent aliquando, nec ultrà omnino resurgerent . Nulla enim aut unica solum per singulos annos esset, noctium dierum vicissitudo, quam tamen vicissitudinem ad rerum ortum & conseruationem plurimum facere ea loca declarant, quæ polum supremum verticem nocta sunt. hęc etenim cum viuis tantum diei , viuisque noctis annum ob situm illum habeant, solisque non præsentia solum , sed & lumine sex menses integros priuata sint, horrida esse & vacua, atque ab hominibus & belluis deserta esse existimantur . Quare ortus rerum perpetuitatem motus primus efficit , qui solis sydus singulis diebus ab ortu ad occasum rapiens , noctium & diernum vicissitudines efficit , quod sol ita eo motu cieatur , vt cum terras lumine suo compleuerit, easdem modò his, modò illis partibus sui absentiâ opacer. Ita intelligenda videntur ea, quæ de ortus & interitus vicissitudinis causis , his verbis traduntur . Quod autem subiicit in fine , hoc eodem modo se habere , & motus perinde est, ac si dixisset, quemadmodum inter se affecta sunt, id, quod eodem modo semper habet &

agit. Et id, quod aliter & aliter, ita & eorum motus. Siquidem utrorumque eadem est ratio. Inquit vero Alexander idem valere, ac si dixisset, non nos Colum de inerrantis sphæræ, & solis motibus hac tradimus, sed etiam motus ipsi reuera sic se habent. Quæ expositio (ut mihi quidem videtur) verbis consentiens non est, nec mihi probatur, quemadmodum nec illud, quod ait initio horū omnium verborum, post illud, quod si idem semper est circuitu, desiderari hoc, vel alio modo, ut perfecta oratio eiusmodi sit, si mundus hic semper est, vel circuitu, ut Empedocli placet, vel aliter, ut nobis videtur, &c. Docuimus enim circuitum ad Aristotelis sententiam, non ad Empedoclem attinere, sed hoc, utro modo se habeat, non multum refert.

Quid igitur alia perscrutari principia oportet?

Cùm duos illos mouentes, solem, qui aliter, atque aliter agit, & primùm qui yno eodemq; modo in actione semper versatur, vel corū motiones, vicissitudinis perpetuę, quę in ortu rerū & interitu est, idoneā causam esse docuerit, in Platone, & fortè etiam in Empedocle, qui alia principia & causas statuere visi sunt, his verbis inuehitur. Illorum enim alter concordiam & discordiam, alter Ideas ortus rerum causam esse tradidit. De Empedoclis sententia antea dictum est, atque etiam de Ideis nonnulla. Censet autē Aristoteles Ideas à Platone positas fuisse, ut ortus rerum causa essent, ita, ut res nulla absque Ideaz efficientia oriatur. Quam sententiam non hic solum, sed alibi s̄ape, & in primo huius operis maximè, refellit: nullamque earum necessitatēm esse docet, quod res omnes, quarum Ideas Plato statuit, naturā orientur & fiant, quæ in agendo nullo vtitur exemplari. Effectrices autem ortus causas alias esse, ut ad Ideas recurrere minimè sit opus. Sed hotum phylosophorum vter rectius senserit, Plato in Ideis statuendis, an Aristoteles in iisdem reuiciendis, præsentis instituti non est excutere. hoc enim ipsum per se, aut in primo huius scientiaz disquirendum videtur.

Quoniam autem & ita fieri potest, & nisi ita fiat, ex nocte erunt, & omnibus in vnum congettis, & ex non ente, dissolui profecto hæc possunt. Atque aliquid est, quod absque vlla cessatione motu vi in orbem sit, cietur, hocque non ratione solum, sed re etiam ipsa perspectum est. Quamobrem primum cælum sempiternum erit.

Quoniam (inquit) ita fieri potest, vt vide licet traditum est, nempe vt omnia eadē per circuitum redeant, mundusque perpetuò perseveret, cuius quidem circuitus ac perpetuitatis causæ sint primum id, quod mouetur, & id quod alter & aliter agit, hoc est, solis globus, ac nisi ita fieri possit, nullaque motus, à qua circuitus proficiscatur, perpetuitas sit, eu eniat. vt ex nocte & non ente, seu chao omnibus rebus in vnum congestis mundus sit ortus, quod merum commentum esse traditum est, sequitur profecto, vt dissolui facile hæc possint, hæc inquam, quæ de nocte & chao à veteribus illis theologis, atque etiam physicis nonnullis fuerunt excogitata.

Quid enim noctem aut chaos inducere necesse est, si motus sempiternus esse potest: vnuis quidem vnius modi, alter alio atque alio modo se habens, à quibus ortus & interitus vicissitudo perpetuò exoriatur. Facile igitur hæc tolluntur, atque (vt demonstratum est) aliquid est quod absque vlla cessatione continenter mouetur: & illud quidem eo motu, qui conuersio dicitur. hoc verò non ex ea solum, quæ allata superius est, ratione cognoscitur, sed re ipsa atque opere perspectum est, si quidem sensus & effecta omnia, quæ in hoc mundo sublunari perpetuari cernimus, eam ipsam sempiternitatem testantur. Nam quanuis nemo ex his, quæ vitæ suæ curriculo vidit, æternitatē hanc astruere valeat, tametsi Nestor sit ille, aut aliis quispiam, qui multas vixerint ætates, omnium tamen sæculorum memoria, quæ à veteribus & pri scis hominibus, deinceps posteritati tradita est, testis esse potest, aliquid esse, quod sempiterno tempore motum est, quod

quidem est cælum primum. Atque hæc horum omnium verborum vera explanatio videtur. Nisi quis vellit, id, quod dicitur, dissolui profectò hæc possunt, ad ea referre, quæ de potentia actum antecedente superius obiecta sunt. Ut sit sensus, Si perpetuus rerum omnium circuitus concedatur, atque ita res se habeat, vt declaratum est, omni potentia aëtus aliquis prior sit, necesse est: quanvis omnia quæ gignuntur, potentiam antea sint, quam in lucem edantur. Circuitus enim rerum perpetuus, & aëtus prior potentia sese consequuntur, nec alterum ab altero potest dirimi. Quod Aristoteles antea tradidit, cùm diceret nec chaos, nec noctem tempore infinito antea antecessisse. Sed omnia semper eadem, aut circuitu, aut alio modo semper fuisse: siquidæ aëtus potentia est prior. In quibus verbis illud etiam docet, noctem & chaos utriusque illorum aduersari, & cum amborum natura acriter pugnare. neque enim inductâ, seu nocte, seu rerum omnium permistione & chao circuitus ullus esse potest aut aëtus, qui omnè potentiam antecedat. Non item noctem aut chaos ponere quis potest, si vel circuitu esse, vel omni potentia actum priorem statuat. Ita tamen inter se affecta sunt, vt nisi nox aut chaos ponatur, circuitus necessariò & aëtus potentiam omnem antecedens sit inuicendus: itidem contra, noctem & chaos, nisi illa statuantur, velimus nolimus inducere necesse est. Cùm verò horum alterum statuere necesse sit, nòxque ipsa naturæ aduersetur, quippe quæ informè materiam non patitur, chaos verò generationem veram tollat, ac pleraque alia secum incommoda afferat, vt circuitum inducamus, necessitate quadam profectò impellimur. Ita igitur ad questionem de potentia & aëtu verba hæc accòmodare aliquis possit.

Est igitur & aliquid quod mouet. Quoniam verò id, quod mouetur, & mouet, medium est, aliquid quoque est, quod non motum mouet, sempiternum, substantia, & aëtus.

Quicquid mouetur ab aliquo moueri, in septimo & octa-

uolibris de Naturali auscultatione Aristoteles monstrauit. Quoniam igitur hoc dictum est, motum sempiternum esse, eoque cælum cieri, colligit, aliquid esse quod illud mouet: Ita sempiternitas actus, quod quidem facere instituerat, demonstratur, simûlque ostenditur, primum mouentē aliquem esse: quandoquidem cælum, quod ab illo mouetur, primum est, quod motione cieatur. Intelligendum est autē, hoc, quod mouet, ab ipso cælo diuersum esse: siquidem fieri non potest, vt ipsum, quod est corpus & magnitudo, se cieat. Nec enim quidpiam est, quod se mouere & agitare cōcedatur, nisi eius pars sit vna, quæ moueat, nullo ipsa motu agitata: altera, quæ moueatur, nullam per se, aut ex se motionem efficiens. Qui sanè mouendi modus ratiōque, quanuis difficilem habet intellectum, in animalibus perspicue cernitur: quæ eius sunt generis, vt per se, & à se moueri concedantur. In eis enim id quod mouet, & immobile per se manet, quod est anima, seorsum inest, seorsum etiam id, quod ab anima mouetur, videlicet corpus, hunc motionis modum in cæli corpore absque mouentis separati natura inuenire non licet. quippe quod partibus non constet, quarum vna per se moueat, non moueatur, altera moueatur, nec moueat. Corpus enim est, idēmque continuum, quod eiusmodi partes habere non potest. Itaque cūm moueatur, vis aliqua diuersa, quæ motione illud cieat, statuatur necesse est. hanc autem vim motione omni vacare, in octauo quidem Naturalis auscultationis, quemadmodum eam ipsam esse Aristoteles monstrauit, sed nunc quoque in verbis, quæ sequuntur, demonstrat. Atque hæc altera pars est conclusionis, quam huius disputationis initio demonstrādam proposuit, cūm diceret, necessarium esse, aliquam substantiam sempiternam & immobilem existere. Eo autem demonstratio nititur, quòd si mediū aliquod sit, quod duobus extremis participet, aut ex illis constet, illorum præterea extremitatum vnum sit, alterum quoque esse oporteat. In his autem, quæ mouent & mouentur, medium aliquod est, quod simul mouet & mouetur. Alterum etiam extremitatum existit, nempe id, quod mouetur tantum, & non mouet,

quare consequitur, ut aliquid etiam in rerum sit vniuersitate, quod moueat, & non mouetur, ac illud quidem, quod mouetur, & mouet, primum est cælum, quod ipsum, ut pater, per se mouetur, aliisque orbes secum mouet. Id verò, quod mouetur, cælum est ex planetarum orbibus cōstitutum, quod quidem à primo mouetur, ipsum autem necessariò nihil mouet. Id tandem, quod motione vacare demonstratur, est vis mouens primum cælum, & eo medio alias. Cùm verò demonstratio hunc in modum cōcludi videatur, illud animaduertendum est, eam concisè in his verbis hisce legi, ut locum hunc Alexander mancum existimauerit, hōcque totum (at est aliquid, quod mouetur tantum) post ea verba (quoniam autē id, quod mouetur, & mouet, mediū est) deesse. Quod probabile admodum est: siquidem, nisi ita suppleatur, efficacitatem nullam ratio habet. Loco autem ita suppleto efficax ratio est, similisque ei quæ in octauo de Naturali auscultatione ad hoc ipsum demonstrandum conclusa est. Sic enim legitur, Tria necesse est esse, id, quod mouetur, id, quod mouet, & id, quo mouet. Id igitur, quod mouetur, necessarium quidem est moueri, at mouere necessarium non est. Id autem, quo mouet, & mouere moueri. Cùm enim simul sit cum eo, quod mouetur, vñā cum ipso mutatur. Quod in iis, quæ loco mouent, perspicuum est, eum usque ad aliquid necessariò se tangant. At quod sic mouet, ut non sit id, quo mouet, immobile est. Cùm igitur extreum id intueamur, quod moueri quidem potest, motionis autem principium non habet, & id, quod mouetur quidem, ab alio autem, non à seipso, rationi consonum est (ne dicam necessarium) tertium quoque esse, quod immobile cùm sit, mouet. hæc octaui phisicorum ratio est, ei quam interpretamur, partim similis, partim dissimilis. Similis quidem, qua ex parte, ex eo, quod id sit, quod mouetur tantum, & id, quod mouetur & mouet, id esse, quod solūm moueat, demonstratur. dissimilis verò, quod ex ratione instrumenti, quod quidem ab alio mouetur, vim habere videatur, cùm hæc ex ratione medij, quod utroque extremo participet, petatur, quanquam ex illa fortasse ex

codem vim sumit. Quæ concludendi ratio, probabilis duntaxat alicui videri possit, cùm perpetuò res non ita habeat, vt si mediū aliquod aut cōpositum sit, alteraque eius pars separata inueniatur, reliqua quoque eius pars necessariò existat. Siquidem (vt ait Simplicius) cōpositū inuenitur ex consonante & vocali, & separatim item vocalis, cùm per se consonans proferri non possit. Adiecit verò eo in loco Aristoteles confirmationem ex Anaxagora sumptam. illum recte dixisse, ob hanc causam testatus, cùm mentem impatibilem esse & non mistam statuisset, quippe quam motionis principium fecisset. Cùm verò probabilitatem duntaxat rationes eiusmodi haberi videantur, necessitatem aecipiēt, si illud adiiciatur, in mouētibus, & rebus, quæ mouētur, progressum infinitum non esse, sed ad aliquid tandem perueniri, quod omnino est immobile, seu statim ad illud accedatur, seu ad id, quod scipsum mouet, quippe quod se mouere dici non potest, nisi quatenus vnam in se partem continet, quæ mouet, & omnino non mouetur. Quæ quoniam ex accidenti, nempe totius motu, agitatur, ideoque perennem motum facere non potest, vt in octauo illo demonstratum est, necesse est, si motus perennis futurus est, mouentem ipsum omnis motionis expertem esse. Quamobrem (inquit Aristoteles) immobile aliquod primum mouens sit necesse est, quod ne ex accidenti quidem moueat, si in rebus, vti diximus, esse debeat incessabilis aliquis & immortalis motus. Inquit autem hoc in loco, hoc mouens, quod non mouetur, sempiternum esse, substantiam & actum. Quæ omnia ex motu sempiternitate accipiuntur, qui sempiternus esse non potest, nisi mouens sit sempiternum. Neque enim à pluribus mouentibus sibi vicissim succendentibus vnuis idemque numero motus potest proficisci: sed substantiam quoque esse necesse est, cāmque essentiā actum, quod substantia entium sit primum, quale hoc mouens esse debet. motusque ab eo, quod substantia non est, manare non possit, nec motus sempiternus ab eo, quod potentia est particeps, vt antea fuit demonstratum.

Hoc autem modo mouet id, quod expetendum est, & id, quod intelligentia apprehenditur, mouet, nec mouetur. horum verò prima eadem sunt. Sub cupiditatem quidem enim cadit, id quod apparet bonum. id autem re ipsa est bonum, quod primùm volūtate appetitur. Ac quia videtur, potius appetimus, quām, quoniam appetimus, videatur. Principium nanque intelligentia est. Intellectus autē à re intellectili mouetur. At res intellectilis altera secundū se est series, cuius substātia prima est, & huius ea, quæ simpliciter est & actu.

His verbis, quæ concisa admodum breuitate scripta sunt, explanat, quemadmodum vis illa mouens, quæ non moueri, sed mouere tantum tradita est, motum efficiat. hoc autem docet, demonstrationem altius repetens, modūmque aperiēs, quo res expetendæ, & quæ intellectu apprehenduntur, appetitum intellectūmque mouere soleant: tum demōstrans, eam mouendi rationem ad eam vim, de qua loquimur, spectare, quandoquidem & summè est expetenda, & in eorum genere, quæ intelligentiā apprehendi possunt, primū locum obtinet. Itaque ait, eius, quod expetendum est, & quod intelligentiā apprehenditur, hanc rationem mouendi esse, ut moueat, nec moueatur. Quæ res facile declarari potest. Nec enim cùm auditum concentus aliquis, aut aspectum pulchra aliqua effigies mouet, tum seu cōcentus, seu effigies illa mouetur. Sed ab illis motione vacātibus auditus & aspectus motu quodam, & si non proprio, pelluntur: quod idem evenit rebus intellectilibus, appetitūmque mouētibus, cùm mentem aut appetitum mouent. De qua re Aristoteles in tertio de Anima versus finem copiose differuit. Cùm ergo ita res se habeat, vísque hæc mouens, de qua differitur, summè intel-

le^{et}ilis sit, summ^{que} experenda eius natur^æ & facultatis
eam esse colligit, vt moueat & non moueatur. Summè autē
intelle^{ct}ilem experendāmque esse hunc in modum videtur
monstrare. In ordine eorum, quæ per se intelliguntur, sub-
stantia primas tenet, atque in substantiæ genere ea, quæ sim-
pliciter est actus. Eiusmodi autem est vis ea, quæ sempiter-
num motum ita facit, vt non moueatur: eorum ergo, quæ in-
telligentiā apprehenduntur, hæc ipsa vis summa est. Quod
si ita habet, omnium quoque experendorum summum sit ne-
cessse est. In his enim duobus generibus eadem sunt, quæ pri-
ma sunt & summa. Nam quāvis non omnia, quæ bona opta-
biliāque videntur, & cupiditatem cident, continuò sint aut
bona, aut optabilia, alterāmque vim appetendi, hoc est, vo-
luntatem moueant, primum tamen, quod sub voluntatem
cadit, illud est, quod re ipsa bonum est, atque optabile: neque
ideo optabile, aut bonum videntur, quia appetimus, sed con-
trā appetimus, quia optabile esse intelligentiā & ratione cō-
prehensum est, cūm voluntatis appetitio ex intelligētia oria-
tur, intelle^{ct}ūmque res illæ solæ moueant, quæ ab ipso com-
prehendi seu intelligi aptæ sunt. hinc profecto consequitur,
vt primum experendum, quod sub voluntatem cadit, intel-
ligentiā apprehendatur, & vt in experendorum genere pri-
mum est, ita in eorum, quæ intellectū mouent, primum lo-
cum occupet. hunc in modum Aristoteles vim, quæ mouer,
& non mouetur, in genere rerum intellectuum & experen-
darum primam esse (vt videtur) demonstrat. Quæ demon-
stratio cūm præcisè atque obscure concludatur, vt clara &
perspicua fiat, illud in primis ignorandum non est, duo bo-
narum optabiliūmque rerum genera esse, vnum, earum, quæ
cūm bonæ optabilésque re vera non sint, videntur tamen:
eiusmodi sunt corporis voluptates, potissimum si exuperent.
Alterum genus eas complectitur, quæ veræ ac suapte naturā
bonæ sunt, & optabiles. Quales sunt virtutes, omnésque ani-
mi boni habitus. Illud deinde non est prætereundum, vim
appetendi, quanuis subiecto & numero vna est, in duas ta-
men rationes distribui. Nam quemadmodum nihil obstat,

quominus sentiēdi facultatem vnam dicamus, quanuis sensib⁹ quinque continetur: vnam item animam, quæ tamen viribus multis est prædita. ita nihil impedit vnam genere, aut etiam subiecto esse natram, quæ appetit, tametsi duæ eius sunt vires, aut partes. Est igitur vna eius pars cupiditas, & libido, altera voluntas. Prima sensus tantum iudicium sequitur, & quod sensus in rem solūm præsentem feraatur, ea, quæ optabilia, cùm non sint, videntur, consecutatur. Secunda menti & rationi, quæ non præsentis solūm rei, sed etiam futuræ sensum habet, adhæret, nihilque expetit, quod non antea verè bonum esse ratione & intelligentia fuerit comprehensum. Quæ à cupiditate expetuntur, bona ob id videntur, quia expetuntur, ac iucunda esse percipiūtur. Quæ autem à voluntate, suapte naturā bona sunt, & prius bona esse apprehenduntur, quā ab illa expeti incipiāt. Neque enim ut voluntatis, ita cupiditatis id, qnōd verè bonum est, obiectum est, sed iucundum. Quod quia iucundum esse percipitur, bonum etiam à sensu esse existimatur. Atque, id est, quod apparet, non verè bonum appellatur. Præter hęc, illud quoque animaduertendum est, eorum, quæ intelligentiā apprehenduntur, duas series seu ordines esse. Vna ea comprehendit, quæ per se intelligi apta sunt: altera ea, quæ ex accidenti, seu omnino per aliud. In prima habitus omnes & formæ collocātur, in altera habituum & formarum priuationes. Est autē habituum ordo varius & multiplex, quippe qui & substantias omnes, & accidentia omnia, quæ in substantia inharent, intra se concludat. Sed in toto eiusmodi ordine, qui per se intelligentiam mouet, primum locum substantiæ occupant, deinde beneficio eius accidentia, quēmadmodum & per eam in rerum sunt vniuersitate. Cūm autem substantiarum aliæ materiæ participes sint, & concretæ, potestatique admistæ, aliæ simplices, & à materia abiunctæ, suaque naturā actus, hæ posteriores in altissimo rerū, quas intelligentiā apprehendimus, gradu collocātur, tum substantię materiā participes proximè cōsequūtur. Cuius rei causa est, quod quicquid per se, seu sensu, seu mente apprehenditur, actu in rerum vni-

uersitate esse oporteat. Nihil enim per se apprehendi potest, quod vim apprehendentē non moueat, atque ad sui appre-
hensionem quodammodo excitet, & quale ipsum est actu, talem
facultatem illam apprehendentem efficiat. hæc verò à nullo,
nisi actu sit, præstari queunt, quippe cùm mouere actus so-
lius proprium sit, potentia autē & facultatis moueri. Quod
quidem de sensu & his, quæ ab eo apprehenduntur, in secun-
do de Anima, de mente autem & rebus, quas intelligit in
tertio eiusdem operis, ab Aristotele traditū fuit. Atque cùm
res ita habeat, fit, vt quo aliquid actu magis participabit, eo
naturâ suâ, ac per se intellectile magis sit. Quæ verò ab actu
remouentur magis, & ad potentia seu priuationis accedunt
naturam, sub intelligentiā cadere minus sunt apta. hinc cue-
nit, vt substantiæ materiæ expertes, quod ab omni potentia
& priuatione sint liberatae, actusque puri sint & simplices, in
rebus, quas mens apprehendit, primum locum merito ha-
beant, tum substantiæ, quæ materiam admistam obtinent,
consequuntur. deinde formæ accidentiariae. In postremo gra-
du, qui secundum ordinem totum complectitur, priuationes
positæ sunt, quæ nullo modo per se, sed per habitus suos ap-
prehendi consueuerunt: his hunc in modum declaratis ad
Aristotelis rationē redeamus. Cùm itaque duo rerum opta-
bilium (vt dictum est) sint genera: duo item earum, quæ ab
intellectu apprehenduntur, ordines, prima (inquit) horum
eadem sunt. Prima autem in optabilem genere non ea, quæ
per se bona sunt, naturāque verè optabilem habent. Nec
item in rebus intellectibus, eç, quæ non ex accidenti aut per
aliud, sed per se apprehenduntur. hæc enim quidem eadem
fortasse inueniuntur, siquidē optabile re vera nihil est, quod
ab intellectu tale esse percipi nequeat: intellectus contrà ni-
hil, nisi re ipsa bonum aut optabile apprehendit, quippe qui
habitus & formas percipit quas diuinum quiddam, bonum
& expetendum esse, ob eāque causam eas, quæ in mate-
riam recipiuntur, vt à foemina marem ab ipsa expeti Aristoteles
tradidit. Sed quanuis sint eadem, ea tamen prima hoc
in loco non intelliguntur. Sed potius ea, quæ in his primis

locum summum habent. Cuiusmodi in rebus intellectibus substantia simplex & actu: in optabilibus autem id, quod re ipsa non solum bonum est, sed omnium bonorum optimum. hæc eadem esse statuuntur. Ac rectè quidem. Nam si optabile re ipsa intelligentiâ apprehenditur, quo optabilius aliquid est, profectò id magis apprehendi queat, necesse est: ita fit vt quod summè est optabile, summum quoque eorum sit, quæ intelligentiâ possunt apprehendi: & contrà id, quod summè apprehendi potest, expetendorum omnium maximum. Præsertim, cùm forma, quemadmodum diximus, bonum quoddam sit diuinum & expetendum, vt summa & perfectissima forma, qualis est simplex & actu substantia, quæ maximè intelligi apta est, diuinissimum sit, optimum & rerum, quæ expetuntur, maxima. Cùm ergo hæc prima eadem sint, & ea, de qua differit, vis mouens immobilis in rebus intellectibus primatum teneat, ut pote simplex & actu, in rebus quoque optabilibus summa sit, necesse est. Eo itaque modo mouere potest, quos res intellectiles optabilésque mouent, quæ ita mouent, vt cùm mouent, non moueantur. Quod autem ait (sub cupiditatē quidem id cadit) quanuis non cohærere cum superioribus videatur, ad id pertinet, vt doceat non omne quidem, quod expetitur, intellectu apprehendi, quod quædam cupiditatem moueant, quæ ad sensum attinent, non ad mentem, quæ tamē prima sunt in genere expetendorum & intellectuum, eadem esse: siquidem prima, quæ re vera sunt bona, voluntate expetuntur: quam expetitionem mentis cognitio antecedit, vt ideo expetantur, quia expetenda esse rationi videantur: non autem videantur, quia experantur, vt apparentibus evenit bonis. Principium enim (inquit) subaudi appetitionis, intelligentia est. Intellectus autem à re intellectili mouetur, ita vt rem, quæ appeti voluntate debet, intellectilem esse oporteat. Quod autem subiicitur: At res intellectilis altera secundum se est series, rationis allatæ est assumptio, quemadmodū ex iam dictis intelligere facile quis potest. Quæ autem sit rerum intellectuum altera series, satis à nobis expositum fuit.

Idem autem non est vnum & simplex. Vnum enim mensuram, simplex vero, quomodo res se habet, significat.

Cum dixerit substantiam actu & simplicem in his, quae intelligentia apprehenduntur, summam esse, ne quis errore ductus, simplicis vocabulum ad vnius refert significationem, idemque esse vnum & simplex putaret, eorum differentiam subiicit, vnum inquiens mensuram significare, simplex vero rei habitum quendam. Quod quidem verum esse ex his potest intelligi, quae in quinto & decimo huius operis libris de vocabuli, vnius, significatione sunt prodita. Inter cetera autem rationem mensuræ eo significari præclarè exponitur. Nam cum mensura id nuncupetur, quo primo vnumquaque cognoscimus, omnia profecto, & quanta præcipue, uno agnoscuntur, vel certe eo, quod diuiduâ naturâ licet constet, ut tamen individuum & vnum accipitur, quemadmodum pedis vnius linea est, qua ad lineas alias metiendas vrimur. hanc mensuræ rationem vox illa, simplex, non signat, sed rei qualitatæ & naturæ seu dispositionem. Quocirca potest quidpiam vnum esse, quod simplex non est, veluti unus homo, aut aliud quid simile. Rursus potest simplex quid esse, quod multitudine quadam constabit: nec ut vnum sit, vlla necessitas impellit. Cuiusmodi est hæc, de qua sermo est, substâlia immobilis, quæ cum simplex sit, non vnam tamen esse ostenduntur. Nec, quod vocabulorum horum significationes inter se differant, differentiam eorum indicatam frustrâ esse quis putet. Interdum enim pro alio vnum sumitur, quemadmodum cum dicitur, aliquid ἀπλῶς non dici, idem valet, ac si dicereatur, uno modo. Illud etiam verè vnum est, quod simplex est, id non potest.

Atqui & pulchrum, & quod propter se diligendum est, in eadem serie est, optimumque semper est, aut optimo respôdet proportione id, quod primum.

Ad confirmandum id, quod traditum est, quæ in rebus experendis & intellectibus summum locum habent, eadem esse, positum hoc videtur. Nam de rerum intellectuum serie, cuius in superioribus verbis meminit, loquitur. Eadem autem est bonorum, & eorum, quæ intelligentia apprehenduntur, series, quod habitus & formæ, quas per se intellectu agnoscimus, boni rationem habeant, non secus, ac earum priuationes, mali. Quod etiam Pythagorici quidam tradiderunt, cum duos rerum ordines, unum habituum, alterum priuationum statuerent, & hunc quidem rerum malarum, illud bonarum esse vellent. Quos ordines in primo huius operis Aristoteles hunc in modum recenset.

Finitum

Infinitum

Finitum igitur & cætera

Impar

Par

quæ sequuntur bona esse,

Vnum

Multitudo

infinitum & reliqua ma-

Dextrum

Sinistrum

la. Que omnia, ut patet,

Masculinum

Fœmina

bonorum quædam sunt

Quiescens

Motu agitatum

priuationes. Quod autem

Rectum

Circulum

dicitur, estque optimum

Lumen

Tenebræ

semper, aut optimo re-

Bonum

Malum

spondet proportione id,

Quadratū, Altera parte longius.

quod primū est, alia ad

idem confirmandum ratio videtur esse. Quanvis & huius quæ exposita est, pars quædam esse possit intelligi. Sed utrovis modo intelligatur, cum id optimum esse, quod primum est, dixisset, illud, aut proportione respondet, pulchre adiectum est. Quædam enim prima optima sunt, non simpliciter quidem, sed sola comparatione. Quemadmodum in intellectibus humanis is, qui actu est, optimus est, non simpliciter, sed quod aliquis intellectus, qui potentia solùm sunt, aut habitu dignitate antecedit, ob eamque causam, cum primo ac diuinissimo intellectu, qui simpliciter optimus est, aliquo possit modo comparari.

Esse verò in his, quæ vacant motione id, cuius gratia, diuisio indicat, alicui enim est id, cuius gra-

tia, quorum alterum quidem est, alterum non est.

In tertio huius operis, qui Græcis secundus est, cùm quæstiones ad hanc scientiam pertinentes proponit & disputat, in immobilibus rebus finem non esse docet, idque eo argumento, quod finis & id gratia cuius, actionis cuiuspiam sit finis, actioque omnis cum motu efficiatur, qui in rebus immobilibus nullus est. huic decreto aduersari id videbatur, quod antè tradidit, substantiam immobilem optimam esse, ac summè expetendam, eoque modo mouere, quo res expetenda motione appetitu ciet, quod certè ipsius finis est proprium. Ne igitur ipse à se dissentire, pugnantiaque docere videretur, quemadmodū in rebus immobilibus finis inueniatur, declarat. Itaque finem bifariam diuidit, vt unus sit cuius gratia actio sit, quique actione cōparatur. Alter, cui hic, in quem actio desinit, fieri consuevit. Siquidem id cuius gratia actio est, alicuius semper commoditati comparatum est: horum igitur alterum mobilibus rebus concedit, alterū negat. Quem autem concedat, quémue neget non aperit: sed ex horum finium natura potest intelligi. Cùm enim unus actione cōparetur, & eo, qui agit, longè sit posterior, in immobilibus esse profectò non potest. quippe quæ non moueātur, atque in suo fine sint semper, nihilque quod antea non haberent, indipiscantur. Alter ante rem gerendam, seu actionem existit, simûlque est cum eo, quod agit, immò verò vnum idemque cum eo esse potest. Cuiusmodi est ædificator, qui sibi domum construit. huius generis finis in rebus immobilibus & sempiternis inest, & quo minus insit, eiisque ratio eis conueniat, nihil impedit. Nam & si immobiles sint, monere possunt & agere, idque sui gratia & propter sé, vt in eo, in quo sunt, statu conseruentur. Neque actio omnis cum motu coniuncta est, ita, vt res quæ agit, moueatur, sed ea tantum actio, quæ à corpore, aut ab eo, quod in corpore inest, illaque copula quadam coniunctum est, proficiscitur. Mentis enim actio atque etiam aspectus & tactus sine motu efficitur, cùm temporis fiat momēto, in quo motus esse non potest. Omnia

præterea ad substantiam immobilem, vt ad extremum bonorum sunt ordinata, vt illa non sibi solum, sed aliorū etiam omnium finis dicatur. Qui etsi motu, quomodo calor, paulatim non acquiritur, quandoquidem bonum agendum non est, vnaquaque tamen res actione sua & motu à natura constituto, ad illam quam proxime accedere, eique coniungi enitetur, non secus ac grauia locum inferum, levia superum, vt finem suum motionibus suis adipiscantur. hæc autem finis ratio, quanquam eius videatur esse, cuius gratia aliquid fit, quem finis modum substantiæ immobili Aristoteles negat, quoniam tamen per motum non fit, nec paulatim gignitur, quomodo domus aut sanitas, eidem substantiæ tribui potest. Itaque patet, quemadmodum in immobilibus finis ponatur. Auerrois finis distinctionem alter tradidit, vt unus sit, qui in aliud recipitur, vt illius quedam perfectio, quemadmodum sanitas in animali, alter per se manens, vt dominus seruorum finis est, in quem actiones illorum diriguntur. hunc posteriorem substatiæ immobili ait tribui, veluti ei, ad quam omnia referuntur: alterum minimè, quomodo accidēs sit, quod in substantia illa esse non potest. Est autem animaduertendum finis partitionem in id, gratia cuius & id cui, in secundo de Anima traditam fuisse, cùm viuentis corporis finem animalm esse Aristoteles docuit. Atque hanc finis partitionem intelligo, cùm nunc ait, diuisione indicari.

Eo igitur mouet modo, quo res, quæ amatur: quod autem mouetur, mouet reliqua.

Quoniam quæ expetuntur, optimaque sunt, & in pulchrorum genere summa, eadem necessariò amantur, substantiamque immobilem non expetendam solum, sed rerum omnium expetendarum maximam, & optimam, pulcherri- māque esse monstratum est, concludit, eam non secus mouere id, quod motu ciet, quam res, quæ amatur, amantem mouete, & ad se rapere consuevit: quasi diceret, sine sui motione: id autem, quod ab ea mouetur, reliqua motu ciere.

Quæ verba aperta quidem videntur ad intelligendum, sed tamen obscura sunt, & cum multis difficultatibus coniuncta. Quid enim illud sit, quod substantiæ immobilitis amore rapiatur, & ab ea impulsu cetera moueat, difficile est (yt ego quidem existimo) dijudicare. Nam cùm cælum primū, quod complexu suo omnia continet, & velocissima, sibique simili fertur conuersione, verissimile sit id esse, quod ab illa dicitur moueri, quippe quod motu suo cetera omnia secum versat, ciuisque motus sempiternitate substatiā hanc sempiternam existere monstratum est, doceri non satis potest (quanquam multi id se præstisſe censuerūt) quemadmodum illud à substantia immobili & prima, vt à re quæ amatur, expetendāque est, moueatur. hic enim motus, qui à re amabili atque expetenda proficiscitur, verè & propriè motus non est, nec ad motum, qui in loco fit, pertinet, sed sola translatione motus dicitur, qui finis, seu eius, quod vt finis mouet, proprius est, vt ad cælum, quod verè in orbem fertur, accommodari posse nullo modo videatur. Nec enim homo puellæ amore captus, impulsu solo, qui ab illa venit, ad eam quærendam moueri posset, nisi vim motricem in se haberet, cuius efficiētiā ad eam moueretur. Nēq; igitur cælum solo substantiæ immobilitis amore ductum in orbem potest cōuerti, sed conuersionis eius effectricem causam, quæ non vt finis moueat, necesse est adesse. Ea verò nulla videtur esse, nisi substantia immobilitis, quæ tamen non erit, si eo modo tantum mouet, quo res, quæ amatur. Quod si præter substantiam primam immobilem, anima (vt Alexandro & aliis multis Peripateticis placuit) in cælo statuatur, quæ substantiæ illius primæ & immobilitis amore commota, ad cælestē corpus, in quo est, mouēdū impellatur, ita vt ab anima, veluti à causa efficiēte, à substantia autem immobili, vt à fine, ac re expetenda & amata cælum moueatur, non pauciores, seu minores difficultates existunt. Ex motus enim cæli sempiternitate, substantiæ immobilitis, vt causæ illius effectricis, sempiternitas, tum in hoc libro, tum in octauo naturalis auscultationis monstratur. hanc eandem substantiam in magnitudine non esse, eo demon-

strabitur, quod motus momētaneus fieret. Quæ demonstratio nulla esset, si ut finis duntaxat, non ut causa effectrix moueret. Cuius quidem rei tum, cum demonstratio afferetur, monstrobo. Quid? quod nullibi huius animæ cælestis Aristoteles meminit, nulloque in loco de ea differuit, de qua tamen, ut pote re præstantissima, non minus, imò vero multò magis, quam de cæteris animabus, si illam esse credidisset, erat differendum. Nam quod animatum cælum ponit, ad substantiam immobilem, de qua nunc agitur, referendum est. quippe quæ celi quodammodo est anima. Quid? quod in progressu substantiarum immobilis numerum & multitudinem explanans totidem illas esse, quot orbes, qui conuertuntur, constituit, quod minimè necessarium esset, si ab ea, ut à fine & re expetenda motio prodiret, quippe cum motionis omnis cælestis, imò vero rerum omnium illa sit finis. Hæ igitur & similares exoriuntur difficultates, anima, quæ à substantia immobili diuersa sit, in cælo constituta. quo modo igitur cælum primum substantia immobilis, ut res, quæ amatur motu cieat, non facile est exponere. Nisi animo concipiamus putemusque, id, quod ab illa, ut à re expetenda & fine mouetur, primo cælum non esse, sed ipsamet seu proprium eius appetitum ac mentem: quorum alter, hoc est, mentem, cum naturam suam præstantissimam, omniumque optimam & summè expetendam apprehendat, perfectionemque illam & immortalitatē, perpetuate motus contineri intelligit. altero, hoc est, appetitu, eandem ardentissimo quadam amore prosequitur, atque ad cælestis corpus motu perpetuo ciendum impellitur, non secus ac sanitatis conseruandæ gratia quispiam inambulat, cum & illius perfectionem nouit, & non alio modo conseruari eam posse intelligit. hoc de substantiæ immobilis motione in disputationibus contra Algazelem, & in hoc etiā duodecimo, Auerrois excogitauit. Qui alium etiam finem motus, quo cælum à substantia illa mouetur, esse tradidit, rerum videlicet caducarum & mortalium generationem & conseruationem, quæ ab illa cælesti motione omnifariam pendet, & sine ea conseruari nullo modo potest.

Ita huius philosophi sententiâ, eadē substantia immobilis & finis motus rationem habet, & causæ efficientis, nullaque anima diuersa est, quæ à substantia illa, vt à re expetenda mouatur. Nec hoc in substantiis à materia sciunctis absurdum esse ait, quandoquidem finis & efficientis rationes ob materiam tantum inter se diuersæ sunt, quæ si in rebus insint à materia liberatis, eidem rei possunt conuenire. Quemadmodum, inquit balneum, quod cogitatione à nobis cōcipitur, vt efficiens causa mouet, quod autem re ipsa balneum est, motionis est finis. Id verò si in materia non esset, vel sciunctum à materia animo cogitetur, ab eo, quod vt efficiens mouebat, nulla ratione erit disiunctum, eiusdemque motus res eadem efficiens erit & finis. Cùm ergo substantia immobilis materiae prorsus sit expers, motionis cœli efficiens & finis esse potest. hæc Auerrois sententia est (& si alij nonnulli aliter senserint) quæ superiores quidem difficultates elabitur, sed tamen & ipsa alias coniunctas habet. Neque enim Aristoteles substantiam immobilem se mouere alicubi tradidit, sed perpetuò cœlū ab ea moueri, ipsamque esse immobilem. Atque hoc in verbis quæ nunc exponuntur, tradi potissimum videtur. Siquidem ait id, quod mouetur, alia mouere, qui locus primo cœlo maxime conuenit, cuius motione cœteri carentur. Quinetiam scipsam ad mouendū cœlum si moueat, immobilis profecto non erit, quod tamen Aristoteles demonstrare hoc in loco instituit. Nec quod à materia abiuncta sit, ad motum efficienter ciendum, si, vt res, quæ amatur, moueat, sufficere videtur, quando nec balnei forma, & si à materia abiuncta poneretur, hominis corpus efficienter moueret, quippe cùm animæ illud sit munus. Atque hanc mouentium causarum differentiam in his, quæ à re expetenda motu aliquo carentur, in tertio libro de Anima Aristoteles tradidit. Tria enim in animalium motu esse docuit. vnum, quod mouet, & illud bifariam distributum, nempe id, quod est omnino immobile, quæ est res expetenda: & id, quod mouet, & mouetur, quod est appetitus cum imaginatione aut mente, quæ à re amabili & expetenda mouentur, animálque ad

illam prosequendum moueat. Tertium est id, quo veluti instrumento ad motum efficiendum appetitus vtitur. Itaque patet id, quod à re amabili mouetur, non esse ipsam rem, quæ amat, sed appetitū menti aut imaginationi cōlunctum, quæ ipsum animal efficienter mouent; sed occurere aliquis potest, non necessarium esse inquiens, vt quod à re expetenda mouetur, ab illa planè diuersum sit, imò verò fieri posse, vt res expetenda ipsa se motione cieat, atque ad aliud mouendum impellat. Quemadmodū si animām nostrām se ipsam, quia præstantem se esse intelligat, amore prosequi dicamus, & cùm magnam conseruationis suæ partem in corpore (cuius forma est) mouendo, atque in exercitatione detinendo, percipiat, ab amore illo, quod se prosequitur, ad illud mouendum impelli. Eadem profectò anima eo modo mouet, vt res, quæ amat, atque etiam efficienter animal ciet. Nihil igitur incommodi esse quis dixerit, si & ipsa immobilis substantia, quia optima est, & summè amabilis seipsam amet, & cùm perfectionem suam in mouendo cælo magna ex parte consistere intelligat, amore illo impulsam ad illud mouendum excitati. Nec propterea immobilis non erit. Eo enim motu vacat, quo cælum mouetur, hoc est, motu ad locū pertinente, quanquā translatione moueri, vt à re, quæ amat, appetitus solet, concedatur. Cùm autē eam vt id, quod amat, mouere Aristoteles tradit, non propterea inficiatur, quin & efficienter moueat, sed modum tradit, quo ad mouendum impellitur. Quod autem ait, id, quod mouetur, cætera mouere, ad id pertinet, quod ab ea suæ bonitatis & præstantiæ amore iam excitata & impulsa efficienter mouetur, quod quidem est cælum primum, quod alios orbes vnà conuertit. Itaque id, quod breuiter & strictim conclusum est, hunc in modum potest dilatari. Monet (inquit) vt res, quæ amat, Quare cùm res, quæ amat, appetitum ad sui prosequitionem, & omnino motum aliquem, quo illam indipiscatur, faciendum, impellat, hæc etiam substantia immobilis suæ præstantiæ amore capta seipsam ad cælum mouendum excitat, quippe quæ (vt dictum est) perfectionis suæ bonam partem

in motu illo positam esse agnoscat. Atque hæc satis de loco hoc perobscuro atque perdifficili. Plura verò ad hanc quæstionem attinentia ab Arabibus & Latinis nostris disputantur, sed quām rectè ipsi viderint.

Quòd si aliquid mouetur, alio etiam atque alio modo se habere id potest. Latio igitur prima, tametsi actus est, se habere aliter, qua ex parte mouetur, & loci ratione, etsi non substatiæ, potest. Quoniam autem aliquid est, quod ipsum, immobile, & actu cùm sit, mouet, nullo modo mutari id potest. Mutationū enim prima latio est, atque eius conuersio, hanc autem id efficit . necessarium itaque ens est.

Substantiæ immobilis cælum mouentis naturam immutabile prorsus esse & necessariam, qualis certè primi omnium principij esse debet, ex his, quæ tradita sunt, demonstrat. Omni itaque mobilitatis genere eam vacare docet, eo arguento vsus, quòd loco, vt demonstratum est, non moueat, cùm hanc ipsam motionem, quæ ad locum pertinet, ipsa efficiat, omnique alio motionis genere, si èâ non cieatur, liberatam esse oporteat: siquidem motionum prima latio est, & nobilissima, & in lationum genere conuersio, vt nobilissimam primamque substantiam eâ cieri, si aliqua cieatur, necessarium esse videatur, ob eamque causam, quæ illâ non cieuntur, nullo quoque alio genere moueri posse. Cùm verò immobilitatis omni genere prædita sit, immutabilem prorsus esse & necessariam concludit, quippe qui velit ea sola aliter se habere non posse, & necessaria omnino esse, quæ nullo motu genere cieuntur, ac si quæ sint, quæ aliquo motu moueantur, qua ex parte mouetur, aliter illa se habere & necessaria non esse, & si alioqui immutabilem naturam aut substantiam accepissent. Quemadmodū cælum, quod, cùm im-

mortale sit, & substantiâ immutabili constet, quia in orbem versatur, quatenus versatur, aliter se habeat & necessarium non sit: hunc in modum Aristoteles ratiocinatur. A communi quidem, quæ affert, vera esse non est difficile explicare. Cuique enim vel mediocriter philosophiæ perito, perspicuum est, quicquid mouetur, quô mouetur, hoc aliter se habere & mutari, siquidem motus ex alio in aliud progressio est quædam, quæ sine mutatione esse non potest. Quod verò de cæli, quod latione primam, quia eâ cietur, nominat, immutabilitate ac mutabilitate adiicit, in primo de Cælo copiosè fuit declaratū. Nec enim ortum illud aliquādo aut interituru, nec augescere aut imminui, nec alterari, sed sola conuersione sempiternum cieri traditum est. Quæ fortasse causa est, vt actus nunc appelletur, quippe quod perpetuò in actu est, & à motu nunquam recedat, vt eius veluti natura & essentia motus ille esse videatur. Quæ de latione & conuersione simpliciter hinc afferuntur, in octauo naturalis auscultationis, rationibus multis, longaque verborum serie fuerunt demonstrata. Illud verò est animaduertendum, rationem, qua substantiam immobilem conuersione cieri non posse colligit, cum ait (hanc autem id efficit) ex eo vim suam sumere, quod primus mouens, quo cunque genere motus moueat, eo, quo mouet, motus genere, moueri non possit. Quod in octauo de Natura li auscultatione eo demonstratur, quod si moueretur, primus non esset, sed aliud ante se, à quo moueretur, mouentem haberet. Illud ergo perspicuum est, cum à substantia immobili conuersio efficiatur, cieri eam eo motu non posse, quamobrem nec aliis, vt dictum est, ob cāmque causam immabilem prorsus esse & necessariam. Quam sanè immutabilitatem, naturāmque necessariam in primo de Cælo præclarè Aristoteles expressit, cum diceret ea, quæ extra cælum habitant, nec in loco suapte natura esse, nec tempore senescere, nec ullius omnino eorum, quæ sunt super extimam lationem, ullam esse mutationem, sed inalterabilia & impatibilia optimam & quæ sibi maximè sufficiat, vitam degētia sempiterno tempore manere. his verbis Aristoteles substantiarum immobi-

lum, de quibus nunc est disputatio, conditionem & statum exposuit ab omni mutatione liberatum: quæ autem optima sit vita, quam perpetuò degunt, in progressu aperietur.

Atque necessitas, simpliciter est: & hoc modo principium. Necessarium enim tot modis dicitur, aliud quidem vi, quoniam præter impetum naturæ, aliud sine quo non rectè: aliud, quod aliter habere non potest, sed simpliciter est.

Quoniam necessitas multiplex est, ut in quinto huius operis, & hoc quoque in loco traditur, in qua significatione substantia immobilis necessaria esse dicta sit, exponit, necessariamque simpliciter & absolutè esse ait: quod necessitatis genus id esse censet, quo res aliter se habere non potest, qualem substantiam immobilem esse demonstratū est. hoc verò modo ait illam principiū esse, hoc est, efficiētem rerum omnium causam primam, à qua, vt à principio ac fonte omnia profiscuntur, mouentur, & conseruantur, idque necessariò, vt non proficisci, moueri & cōseruari non possint: quippe cùm principij eius talis sit natura, vt bonitate sua ad agendū impellatur, nec magis ab actione possit cessare, quam à præcellenti bonitate sua mutari. Neque enim necessariū est principium, quòd vis ei extrinsecus afferatur, quippe quæ nulla ciusmodi esse potest. Non item, solum, quod sine eo rectè constare res non possit, vt Alexander & Thomas exposuerunt: sed simpliciter & absolutè est necessarium. suapte enim naturâ actus est, ita vt ab efficiētia & actione cessare non possit. Quanquam hanc necessitatem illud consequitur, quòd rectè omnia se habeant, quæ absque ea corruerēt, atque ad nihilum reciderent. Illud verò est animaduertendum in exemplaribus verba hæc hūc in modum legi, οὐδὲν ἀγαγεῖ, καλῶς, &c. quæ Bessarion ita vertit (& pro vt necessitas, bene est, & sic principium) Argyropilus autē (atque vt necessariò est, bene etiam hoc pacto principium est) quarum conuersiorum hæc est sententia, vt substantia hæc immobilis, qua necessitate

necessaria ponitut; bene etiam cādem principium ponatur.
 Versio antiqua haberet at necessitas bene, & sic principium
 est. quam secutus Thomas ita exposuit: Necessitas (inquit)
 eius, est, ipsum bene se habere. Retulit autem ad cālum &
 motum eius. Quæ omnes interpretationes alienæ mihi visæ
 sunt, & omnino sententiam Aristotelis perturbantes. Itaque
 conieci loco vocabuli *ναλως*, *ἀπλως* legendum esse, facilē-
 que fuisse ex uno in alterum, lapsum, ob eorum similitudi-
 nem. Neque enim quem usum habeat verbum *ναλως* intel-
 ligo, præterquam quod constructio verborum turbatur. Si
 autem *ἀπλως*, hoc est, simpliciter legamus, omnia conser-
 tient, planaque erit sententia. Nihil enim docere aliud vult
 quam necessitatis genus, quo necessaria substantia immobi-
 lis dicitur. Ita, inquit, necessitatem esse simpliciter, & eo mo-
 do esse principium. Tum causam adiicit, quare necessitatis
 genus exposuisset, nempe variam necessarij significationem.
 In postremo loco necessitatem simpliciter ponit, quæ est illa
 qua res necessaria aliter se habere non potest, quale esse sub-
 stantiam immobilem docuit.

Ex eiusmodi ergo principio cālum ac natura
 pendet.

Ita ab hoc principio vniuersa pendent, vt, cūm nūnc con-
 seruentur, vivant & perpetuentur, ad interitum profecto,
 nisi ipsum esset, reducerentur. Cāli enim motus, qui ab hoc
 principio proficiscitur, generationis salutisque rerū omnium
 causa est, vitamque rebus omnibus pro sua cuiusque natura
 imparitur. Ipsum etiam cālum ab illo pendet, veluti corpus
 ab anima, & nāuis à nauta & gubernatore, & omnino id,
 quod mouetur, motuque suo conseruatur, ab eo, quod mo-
 uet. Nec ab eo, vt fine solo cālum & natura pendet, quem-
 admodum multi Aristotelis sententiam esse censuerūt. Imò
 verò vt ab effidente & mouente, atque salutem tribuente.
 Dico autem (efficiente) non quod tempore aliquo cālum
 naturamque genuerit, & cūm non essent, fabricauerit. hoc
 enim in primo de Cālo reprobat, mundumque sempiter-

num esse demonstratur: sed quod quidam veluti fons sit, à quo (ut à solis splendidissimo corpore lumen) in omni sempiternitate mundus fluxerit, manaretque, cum presertim corporea natura, qualis est vniuersi, ex se se aut esse, aut conseruari nullo modo possit. Omnia vero ab hoc principio ita pendere, ut per illud & sint & viuant, in primo de Cælo expressè traditur, cum dicitur, à sempiternitate immortali & diuina, aliis quidem obscurius, aliis exactius ipsum esse & viuere dependere. Sed per pulchrè author libelli de mundo, quicunque ille fuerit, seu Aristoteles, cuius nomine editus est: seu alius quispiā, de hac re hunc in modum differuit: Vetus (inquit) fama est, & quidem hereditaria mortalium omnium vniuersa à Deo, & per Deum nobis esse constituta. Nec vero vlla natura salute, quam ille ferat, orbata per se sufficit, quapropter veteres nonnulli adducti sunt, ut dicarent, omnia deorum plena esse. Et rursus: Deus sine dubio seruator omnium est, & patens eorum, quæ in mundo conficiuntur, non quod labores sustineat, quales animal, quod in opere versatur, sed quod viribus indefessis vtatur, quarum beneficio assequitur, quæ procul etiā amanda videantur. & alia multa in hanc sententiam. A quibus ea minimè dissentunt, quæ in progressu tradetur, quicquid boni in vniuerso est, ab hoc principio manare, quippe quod ordinē, qui boni omnis causa est, rebus omnibus cōstituit. In septimo autē Polyticorum tradit vniuersum vi diuina contineri, quæ sententia cum eo cōsentit, quod Orpheus vetustissimus scriptor dicebat, deos virtutes diuinas esse in rebus diffusas, Deūmq; ipsum id esse, quod res format, in rebus diffusum. Ac vitam quidem rebus omnibus ab illo tribui, ex etymologia vocabulorum οὐσίας καὶ ζωῆς, Plato in Cratylō declarauit, nomina eiusmodi coniuncta Dei naturam inquiens indicare. Quasi sit ille οὐσίας ζωῆς omnibus, quæ viuunt, adsit. quippe cum nihil sit, quod magis, quam ille viuendi sit causa. Recte ergo hīc dicitur, cælum & naturam ab eo principio, quod necessarium esse & immutabile traditum est, quod quidem, ut post docebitur, Deus est, pendere.

Vitam autem degit, qualem nos breui tempore, optimam. In eo enim statu semper illud est: nos autem esse non possumus. ipsius namque actio voluptas est, ob eamque causam vigilia, sensus, intelligentia, & ob hæc ipsa memoria & spes plurimum delectant.

A Eterni illius & immutabilis principij, à quo cælum & naturam pendere dictum est, statum optimū ac beatum exponere aggreditur. Quod præclarè adeò præstat, vt eum, quanuis à sensu & cogitatione nostra remotum, veluti depingere, nobisque ob oculos ponere videatur. Ac primùm quidem docet, talem esse sempiternis temporibus illius vitam, qualis optima est ea, qua breui tempore homines fruuntur. Quam rem eo demonstrat, quod principium illud ab actione, quemadmodum antea ostensum est, nunquam vacet, eiisque actio maximam in se voluptatē complectatur. partim quod actionis omnis id proprium sit, vt voluptatem afferat, ob eamque causam sensus, vigilia, intelligentia, & horum ipsorum memoria, seu spes maximè delectet, partim quod eiusmodi actio contemplatio est, eaque ipsiusmet principij, quæ actionum omnium iucundissima est & optima. Quæ omnia facilius intelligentur, si ea legantur, quæ in decimo Ethicorum ad Nicomachum de optimo sapientis hominis statu tradita sunt, quibus hic locus pulcherrimè explicatur. Aristotelis ergo sententia est, sapientis hominis vitam optimam perfectissimamque esse. qua nulla cuiquam potest contingere aut iucundior, aut beatior, quippe quæ in rerum omniū naturalium diuinarūmque, atque etiam suiipsius contemplatione posita sit. Nam cum voluptatē quibusunque actionibus à virtute manantibus in toto illo opere admistam esse tradidisset, eam omnium iucundissimam esse censuit, quæ à sapientia ortū habet. Ac voluptates, quas sapientia homini suppeditat, tum puritate, tum firmitate admirandas esse. Puritate quidem, quod cum dolore vlo, quemadmodū aliæ voluptates, haudque cōmunicent. Firmitate vero, quod firmissimæ omnium

sint, & nullo modo, aut certe summa cum difficultate amo-
veantur. Hanc sapientis vitam huius generis voluptatibus af-
fluenter, Lucius Anneus Seneca vir grauissimus ac sapien-
tissimus hunc in modum descripsit: Sapiens (inquit) ille est,
qui plenus gaudio, hilaris, & placidus, & inconcussus cum
diis vivit ex pari. nunc ipse te cōsule, si nunquam mœstus es,
nulla spes animum tuum futuri expectatione sollicitat: si per
dies noctesque par & æqualis animi tenor est, peruenisti ad
hominis sapientis summam. Sed si appetis voluptates & vn-
dique & omnes, scito tantum tibi ex sapientia, quantum ex
gaudio deesse. Talis est sapientis animus, qualis mundi sta-
tus super lunam, semper illic serenum est. hic (Senecæ senten-
tiâ) sapientis est status, in quo præter rerum cognitionem &
contemplationem, affectuum extinctionē requirit, sine qua
fortasse ne contemplatio quidē perfecta esse potest. Sed sta-
tus eiusmodi breui tempore contingit, propterea quod & il-
lius acquisitione longū temporis exigit interuallum, & multo
tempore comparatus citissimè amittitur. Quorum hoc qui-
dem ob hominis interitum vsiuuenit. Illud verò, quod & re-
rum cognoscēdarū innumera propè est multitudo, & mora-
les virtutes, quæ affectus aut extinguēdo, aut moderādo men-
tem contemplationi idoneam reddunt, difficillimè cōparātur:
in quibus tamen duobus status ille optimus cōsistit. hanc er-
go vitam, quâ breui tempore sapiens fruitur, sempiternis se-
culorum æstatibus sempiternum illud principium agere. Ari-
stoteles tradit. Et id quidem meritó. Est enim principium il-
lud aut solum, vt Simonidi & Socrati quoque in apologia
apud Platонem placuit, aut certè maxime omnium sapiens,
quod vt perpetuò sapiens est, & à sapientia sua nunquam re-
cedit, ita statu illo optimo perpetuò fruatur necesse est. Sed
Aristoteles ad hoc confirmandum rationem affert, quæ & id
ponit, quod antea demonstratum est, & post quoque docebi-
tur, videlicet, principium hoc æternū perpetuò agere. Il-
lud præterea assumit, actionem eius maximam in se comple-
cti voluptatem. Quod autē ponit, tum monstrauit, cùm sub-
stantiam immobilem æternam substantiâ suâ actum esse po-

tentia omnis expertem docuit. Demōstrabit verò & in progressu, & id quidem demonstratione huius loci magis propria, cùm hanc ipsam substantiam, seu principium hoc perpetuò se contemplari, nec ullo omnino otio detineri declarabit. Neque enim illud quēadmodum de Endymione ferūt, dormiat oportet. Quod verò assumit, bifariam videtur demonstrare, uno quidem modo in his verbis ratione conclusa, quæ in omnes actiones communiter patet, altero in progressu ratione magis propria, & huic rei accommodatiore. Inquit igitur actionem eius voluptatem esse, ob eāmque causam vigiliam, sensum, intelligentiam, & horum merito memoriam & spem plurimum delectare. Quod perinde est ac si dixisset, Idcirco principium illud æternum vitam optimam & beatam semper degit, quòd in perpetua sit actione, eaque maximam afferat voluptatem: quod quidem ex ratione & natura actionis omnis primum potest intelligi, quippe cùm actio quævis iucunda sit, ob eāmque causam, quòd actiones sint quædam, vigilia, sensus, intelligentia, memoria & spes plurimum delectent. Quòd si non omnis actionis cōmunem esse rationem velimus, sed eius, quæ in cognoscendo consistit, seu sensu cognoscamus, seu intelligentia, magis propria erit ratio, idémque magis propriè probabit: quanquam id quoque verum est, cum omni actione coniunctam esse voluptatem. Quod ex eo deprehendi facile potest, quòd animal omne aliquid agere semper appetat, nec vlla cōditione quietem sempiternam possit pati, vt ad agēdum omnino natum esse videatur. Idcirco vel infantibus ipsis perspicuum videre licet, qui conquiescere nunquā possunt, & cùm paululū adoleuerint, saltationibus, cursibus, & aliis huiusmodi laboriosis ludis totos se adèò dedunt, vt ne verberibus quidem ab illis arceri queāt: quod profectò esse non posset, nisi magnam in agendo voluptatem experientur. Inertissimi quoque homines, quanquā singulari quadam segnitia sint prædicti, animo tamen & corpore semper cernuntur moueri, & cùm nihil quod dignum sit agant, ludicris tamen colloquiis, seu sermonibus, ludis etiā inanibus, quæ omnia actiones sunt quæ-

dam, oblectantur: quum ne bestiæ quidē hac, quæ in actu consistit, voluptate carēt, cùm illas motus solutos & vagos à natura sibi tributos summo studio requirere atque exercere videamus. Omni itaque actioni voluptatem aliquam permisstam esse perspectum est. Quòd si actionis omnis hęc est natura, quanto magis illius, quæ in cognoscendo posita est, ad quam desiderio quodam naturali omnes ferimur? Iuxta illud Aristotelis, Omnes homines naturā scire desiderāt. De qua actione voluptatēque eam consequente in progressu disseremus. Cùm verò vigilantibus nobis munera nostra obearimus, & in cognitione rerum potissimum versemur, nihilque à nobis nisi somno liberis, aut pauca quædam agantur, percipientürque, vigiliam iucundam esse merito Aristoteles tradit. Sensuum enim solutio vigilia est, quemadmodū somnus eorundem vinculum, quo arctissimè detinentur. Quam ob causam somnum ingratissimum esse experiremur, nisi quædam corporum quies, laborisque medicina esset. Cùm autem ob quietem, quam nunc corporibus adfert, iucundissimo eo aliquando ytamur, Endymionis tamen somnum in eo sibi dari velit, propterea quòd somni quancunque iucunditatem actionū, quæ in vigilia contingunt, voluptas antecellat. hæ autem sunt, sensus, intelligentia, memoria, & spes, quæ duo postrema duorum priorum merito iucūda sunt. Memoriaræ enim munere, sensus & intelligentia, actionesque omnes præteritæ representantur, spe autem futura, quodammodo percipiuntur. De hac re Aristoteles in septimo physicoru agit, docētque voluptatem omnem & dolorem aut in actione esse, aut in memoria & spe. At illa quidem quæ sunt in actione sensu haberi, qui ab aliquo sensili moueatur: quæ autem in memoria & spe, ab hoc proficiuntur: aut enim recordantes, quibus affecti sumus, aut quæ expectamus sperantes, delectari. hoc igitur, quod in omni actione & cogitatione potissimum reperiri constat, quanto in principij illius munere excellentius inesse censendum est, cùm in contemplatione illud positum sit, quæ omnium actionum iucundissima est & optima, vt paulò pōst docebitur.

Intelligentia autem per se, eius est, quod per se est optimum, & quæ maximè eius, quod maximè. Intellectus autem, rei intellectilis apprehensione se ipse intelligit, quippe qui tangendo & intelli- gendo intellectilis redditur, ut intellectus & res intellectilis vnum sit & idem. Quod enim rem in- tellecilem & essentiam recipiendi vim obtinet, intellectus est. Agit verò, cùm habet. Illud itaque diuinum, quod habere intellectus videtur, huius est magis.

Concitus valde ac breuis hic locus est, propterea non sa- tis apertus ad intelligendum. Quantum tamen coniectrâ assequi licet, videtur docere, æterni illius principij statum optimum, vitamque beatam, præter sempiternitatem, qua præditam esse traditū est, simpliciter vitâ hominis beata ex- cellentiorē esse: siquidem illud diuinum, quod est sui con- templatio, quod habere intellectus videtur, longè perfectio- ri modo in illo insit: quippe cùm illud maximè per se cōtem- pleatur, quandoquidem maximè bonum est, bonitatisque al- tissimum habet gradum. Intellectus autē hominis non ma- ximè per se, imò verò per aliarum formarum, quas intelli- gendo in se accipit, intelligentiam. Intelligentiam enim per se eius esse, quod optimū est. Eam verò, quæ est maximè per se eius, quod maximè optimum. quale est illud, Quæ omnia facilius intelligentur, si ex his quæ partim suprà, partim in tertio de Anima tradita sunt & exposita, aliqua ad memoriā reuocentur. Traditum autem antea est rerum per se intelle- ctuum & bonorum eandem seriem esse, ob cāmque causam id, quod in rebus per se intellectibus primatum teneret, in bonorum quoque genere locum altissimum habere. hinc sa- mē efficitur, vt cuius intelligentia maximè per se habetur, id optimum necessariò, imò verò optimorum maximum sit;

quenadmodum hic traditur. Explicatum verò etiam est substantiam immobilem & aeternam illud esse, quod summè intelligi aptum esset. Quippe quæ naturâ suâ simplex esset & actus. Itaque rerum omnium intellectuum optimum esse. Quo fit ut cum ipsa se contempletur, maximè per se eius sit intelligentia. In tertio autem de Anima ratio tota tradita est, qua mens tum alia omnia, tum ipsa se contemplatur. Atque inter cetera mentem se non antea posse intelligere, quam res alias intelligentiâ comprehendenterit, earum habitibus ac formis informata. Tum verò cum voluerit posse & illas & se contemplari, imò verò illas intelligendo, sui quoque intelligentiam habere, quippe quæ in rem illam, quam intelligit, quodammodo mutetur, omniaque euadat. Nullam item rem ad contemplandum aggredi, nisi cuius forma à materia, eiúsque proprietatibus intellectus agentis munere abiuncta sit: eiisdemque lumine illustrata: atque hanc quidem, quæ est rei essentia veluti linea quadā recta primum intelligere, tum rem totam quadam veluti linea flexa contemplari. hæc ibi tradita hoc in loco ferè repetuntur, quanvis aliis verbis & magis concisé. E quibus illud perspicuum sit, intelligentiam, qua seipsa mens hominis contemplatur, per se quidem esse, quanquam hoc quoque nonnullis dubium est, non tamen maximè per se esse, quandoquidem aliarum formarum intelligentiam sequitur, quod aeterno illi principio non accidit, seipsum perpetuò absque alterius rei intelligentia intuenti. Ita ergo ait, Intelligentia per se, eius est, quod per se optimum est: quæ autem maximè per se, eius, quod maximè optimum. quasi diceret, Non solum ex ratione sempiternitatis, sed ex ratione etiam modi intelligendi, quo illud principium aeternum praeditum est, vita, quam degit, optima, hominis beatum statum antecellit. Eius enim intelligentia, qua se intelligit, maximè per se est, siquidem maximè optimum est. Eiusque quod maximè optimum est, maximè per se intelligentia propria est: quemadmodum eius, quod simpliciter optimum est, intelligentia simpliciter per se est. Cum verò talis eius sit, qua se intuetur, intelligentia, eam, qua intellectus humanus.

se intelligit, dignitate antecedit, quippe qui rei tantum intellectilis apprehensione se ipse intelligat. Nam cum suapte natura a se potestate sit intellectilis, res alias, veluti tangendo, cum eas intelligendo, ab illis mouetur, intellectilis actu redit. Ita ut intellectus & res intellectilis unum sint & idem. hoc enim intellectus proprium est, rem intellectilem & essentiam a materia abiunctam recipiendi, qui idem, cum illa est informatus, agere potest, & tum se, tum eam contemplari. Quamobrem cum haec sit ratio intelligendi, qua in se intuendo intellectus vtitur, perspicuum est, illud diuinum, quod habet, nempe se intelligere, longe præstantiori modo in principio illo æterno inueniri: meritò autem, sui intelligentiam diuinam nominat. Nam soli menti veluti diuino cuidam principio, ut se intelligat & intueatur, concessum est. Quicquid verò in homine est, quod & cum brutis & plantis commune non sit, diuinum appellare Aristoteles solitus est, ut de ipsa mente multis in locis legitimus. Cum ergo brutorum sensus se sentire haudquam percipiat, is autem, qui in homine inest, aut se sentire ut illorum non sentiat, aut si sentiat, id mentis, cui complicatus est, beneficio eueniat, ipsius intelligentia diuinum quiddam iure vocanda est. hec horum verborum sententia videtur: nisi dixerimus ratione afferri, quae doceatur, ut perpetuo in statu optimo esse non possumus, illud autem principium possit. Quæ ratio ex eo petatur, quod primi illius principij, cum sit maximè optimum, intelligentia maximè per se sit, ab alio, quod extrà sit, minimè profecta, ita, ut perpetuo in ea esse possit, utpote a nullo pendens: humani autem intellectus, qui se intelligit, intelligentia extrinsecus sumatur. quippe, qui se minimè intelligat, nisi rerum aliarum intellectili apprehensione, quemadmodum expositum est. Itaque perpetuo in sui intelligentia versari non possit, sed tum solum, cum rerum aliarum habitibus & formis est informatus. Porrò intelligentiam, quæ in primo illo est & æterno principio, hominis intelligentia longe præstantiorem esse in decimo Ethicorum Aristoteles tradidit. Quo argumento vsus est ad docendum, vitam deorum perfectè, cu-

mula téque beatam esse: hominum autem, qui ab illorum intelligendi ratione plurimum deficiunt, beatitudinem talem esse solere, vt ad illam deorum contemplationem deorū quisque proximè accederet.

Atque contemplatio, iucundissimū, optimūmque est.

Bifariam hic locus videtur exponi posse: aut enim de contemplatione, qua primum principium se contemplatur, aut de contemplatione simpliciter & absolute. Primo modo Alexander interpretatur, verissimūmque est, quod dicitur, & ad illud quod iam docere instituit, principium illud æternum in optimo semper & beatissimo statu esse, confirmandum accommodatum. Quæ enim maior, eadēmque melior voluptas, aut delectatio esse potest eâ, quam deus se contéplando, atque fruendo percipit: quod cùm perpetuò faciat, sempiternis temporibus vitam illam optimam, qualem nos exiguo tempore degat necesse est. Altero modo si exponatur, vt alij quidam docti viri exposuerunt, ratio erit ex contemplatione simpliciter ducta ad illud ipsum, quod diximus, docendum. Nam si contemplatio eâ sit natura, vt voluptatem maximam & bonitatem in se contineat, actioque primi & æterni principij contemplatio sit, eadēmque perpetua & præstantissima, statum illius beatissimum esse semper consequitur. Sed vtro modo locum hunc intelligamus, alienum ab eo non erit, si summam illam, quæ in contemplatione posita est, iucunditatem paucis astruamus. Vnumquodque propria ipsius actione maximè delectari conspicimus. Vt si rebus naturæ omnibus sensus inesset ex calefactione ignis, aqua ex frigefactione, & alia eiusmodi ex propriis ipsorum actionibus, maximam profectò caperent voluptatem: quod quidem nunc vnu non venit, cùm ad animam solam, eamque sentientem vel intelligentem voluptas pertineat. Hoc verò quod dicimus, tum ex cōmuni ea, quæ in omnes actiones patet, antea explicata est ratione, tū verò ex eo quod in primo Ethicoru Aristoteles docet, voluptatem cuique esse quod quisque amat,

propriamque actionem vnumquaque amare, patet confirmari. Id si ita habet, cum nulla alia mentis sit actio, nisi contemplatio, magnam in ea voluptatem capiat, necesse est. inde hominis felicitatem in ipsa cōtemplatione positam esse, ac eousque peruenire, quoad ipsa progreditur, eiūsq; bruta expertia esse in Ethicis traditur: quod minimè fieret, nisi eos, qui contemplantur, maxima perfunderet voluptate, quandoquidem fœlicitas omnium rerum optimā est & iucundissima. Nec verò maximarum rerum solum vt celestium & diuinarum cōtemplatio iucunda est, sed earum etiam, quas viles, & nullius sēpē momenti existimamus, tantas excitat voluptates, vt nihil suauius iucundiūsque in vita excogitari posse videatur. Quod Aristoteles in primo de Animalium partibus pulcherrimè explicauit. Cùm enim substantias naturā constantes in ingenitas immortalesque sēculis omnibus & res, quæ oriuntur & occidunt, distribuisset, priorēsque illas minus quam posteriores contemplari nos posse eo docuisset, quod illarum pauca quædam sub sensus nostri obtutum cādant, harum verò natura propè tota sensibus ipsis obiecta ferè videatur, utriusque generis studium atque contemplationem nos maximè delectare (quanquam illud primum magis) asseuerauit. Quod autem in animantium genere aliqua sensui nostro minus grata (vt vilissima quæque animalia) cernerentur, ob eāmque causam molesta potius, quam iucunda rerum cōtemplatio cogitari posset, eām quoque infinitis voluptatibus præditā esse docuit. & tum similitudine pulcherrima, tum sapienti quodam Heracliti dicto cōfirmauit. Absurdum (inquit) est, nullaque ratione probandum, si rerum naturalium imagines non sine delectatione propterea inspicimus, quod ingenium, quod illas aut finixerit, aut pinxerit, vna contempleremus. Rerum autem ipsarum admirando naturæ ingenio atque solertia constitutarum cōtemplationem non magis persequamur, atque exosculemur, modò causas perspicere valeamus. Quamobrem viliorum animalium disputationem perpensionemque fastidio quodam puerili spreuisse, molestéque tulisse, dignum nequaquam est, cùm nulla

res sit naturæ, in qua non mirandum aliquid inditum habetur. Quod Heraclitum ad eos dixisse ferunt, quos cum aliqui eum vellent, & quod in casa furnaria caloris gratia sedenter vidissent, minimè ingredierentur, introire fidentes iussit: Quoniam (inquit) ne huic quidem loco desunt dij immortales. hæc atque similia Aristoteles. Ex quibus intelligere maximam etiam in rerum vilissimarum contemplatione voluptatem sentiri. Quod si ita habet, quanto maior in nobilissimis præstantissimisque rebus contemplandis percipitur, necesse est. Ac illa quidem cō profundior atque intensior, quod perfectius atque exactius sub ipsam res cadunt, ut tota ipsarum natura penitus inspiciatur. Quod cōtemplandi genus cum primi illius & æterni principij sit, quippe quod seipsum omnium, quæ sunt, præstantissimum atque nobilissimum modo perfectissimo atque exactissimo contemplatur, maximâ profecto, qua nulla maior potest intelligi, per fundatur voluptate necesse est. Verum enim uero primi illius principij felicitatem, optimūmque statum in contemplatione positum esse, in decimo Ethicorum Aristoteles docuit: cum ostēdisset in moralibus virtutibus, cuiusmodi hominum vita beata est, esse non posse, quādoquidem Deus moralium virtutum actionem nullam potest efficere.

Si igitur ita, vt nos aliquando, Deus perpetuò bene habeat, admirabile est, admirabilius verò, si melius. At ita se habet.

Ex his, quæ de optimo primi principij statu tradita sunt, duo concludit: ex optimi quidē eiusmodi status, qui ad breue tempus hominibus adest, sempiternitate, principij ipsius admirabilitatem, ex maiori autem, quām hominis sit, eiusdem status perfectione & excellentia atque bonitate, maiore admirabilitatem. Nec profecto in iuriā, quando eos, quos a rerum multarum (ne dicam omnium) contemplationem peruenisse aliquando, vt Aristotelem, Platonem, & alios eiusmodi diuinos homines adeò mirari solemus, vt nihil in rerū

vniuersitate admirandum magis occurrat. Quantam igitur admirabilitatem Deus habeat, qui in contemplatione perfectissima, quā homines breui tempore, nec perfectè fruuntur, omnibus sacerdorū etatibus versetur. Nam quanvis in primo Ethicoru[m] ad Nicomachum rem nullam temporis diuturnitatem perfectiorem reddi contra Platonem traditum sit, sempiternitatem tamen tempore ipso, tametsi immenso, præstantiore esse nemo, arbitror, negabit. Quod etiam in primo Analyticoru[m] posteriorum, cùm demonstrationis vniuersæ maior, quam eius quæ ex parte est, præstantia esse traditur, Aristoteles cōcessit. Illud verò hoc in loco obseruandum videtur, substantiam illam, quam æternam esse, immobilem, suapte natura actum, omnis materiæ expertem, ut res, quæ amatu[m], solet, mouentem, necessariam, immutabilem, principiūmque, à quo cælum & natura pendeat, in optimo statu semper manentem, hactenus monstrauit, ἡρός, hoc est, Deum, nunc primum nominare, quasi hoc nomine omnibus hominib[us] & sacerulis colendo substantiam nullam appellare par esset, cui non omnia, quæ commemorata sunt, congrue re monstratum prius fuisset. Est autem vocabulum ἡρός (vt Aristoteles in primo de Cælo, & Plato in Cratilo tradunt) ἀρχή θεῖη, hoc est, currere ductum, cælestib[us]que corporibus, quæ in quodam quasi cursu perpetuo versantur, ab iis primum tributum, qui nulos alios deos, præter cælestia illa corpora esse arbitrabantur. tum aliis omnibus diis accommodatum, qui à posterioribus traditi fuere. Sunt & alia ipsius Dei nomina complura, quæ (vt in libro de Mundo traditur) ex operibus, quæ eius maxime sunt propria, accipit. Quemadmodum sunt ἔνθεος καὶ διός καὶ ἥρως vocabula, quorum duo priora à veteribus inuenta sunt, vt eum esse designarēt, per quem viuimus: tertiu[m] verò, quod ex sacerdoto, fine carente in aliud regat. Pleraque etiā alia nomina liber ille exponit, vt ἄστερας, Κρονος, αὐθεὶς, αὐθέης, & quibus Parcae nominari confuerunt, quorum omnium causas adfert ab etymologia desumptas.

Quinetiam vita est: Actio enim mentis vita est, ille vero actio. Eius autem actio, vita optima est & sempiterna. Optimum vero sempiternumque animal Deum esse dicimus. Vita itaque aeterno continuato atque perenni fruitur Deus.

Optimum Dei statum, eiusque maximam admirabilitatem explanare persequitur: cum vero ex vita hominis beata illius excellentiam indicasset, nunc ex vita ratione id ipsum declarat, vita in ipsam illum tradens esse, eamque optimam & sempiternam, vitaque & aeterno perenni ac continuato frui. Quandoquidem optimum sempiternumque anima Deus dicitur. Quibus verbis Dei praestantissima natura explicari melius, & sub oculos veluti ponere non poterat. Illud vero minimum oportet, vitam seu viuere multis modis dici, ut in secundo de Anima Aristoteles prodidit: aut enim ex vi, quam vegetativem nominant, viuere contingit, aut ex sensu, aut ex mente. Omnia sane, quae vegetativem vim obtinent, cuiusmodi sunt plantae, & animalia mortalia, eam viuere impri- mis dicuntur, tum vero & aliis facultatibus, quas unumquodque accepit. Bruta quidem sensu, homines & sensu & mente. Quae autem vim illam non habent, quemadmodum Deus & substantiae omnes diuinae mente duntaxat, quae sola in eis inueniuntur, viuunt. Quamobrem cum Deus mens sit non viuere solum, sed ipsa met vita, vitaque principium dicitur: praesertim cum ipse sua ipsius sit actio. quippe cum nihil in ipso inest, quod Deus non sit, idemque sunt in eo id, quod intellicit, quod intelligitur, & ipsa intelligentia, quemadmodum in progressu docebitur. Porro Deum vita optima, eademque sempiterna praeeditum esse eo, quod communiter de ipso Deo sentire homines solerent, confirmat. Quod quidem est Deum animal esse optimum & sempiternum. hoc si ita est, vita illi profecto inest optima & sempiterna. Siquidem quocunque animal vita est particeps, eoque praestantioris, quo praestantius est animal. Erat vero communis opinio, deos animalia

quædam optima esse, cùm alijs cælestia corpora, alijs Iouem, Mineruam, & similes deos esse, vt in Eutidemo & Epinomide apud Platonem videre licet, existimarent. Alexander vero arbitratur, Deum his verbis definiri, quod quidem etsi defendi potest, non tamen probabile multum est. Animal nanque propriè ex corpore & anima concretum est, quod Deo minime congruit, quem substantiam simplicem actumque potētiae experte esse Aristoteles definiuit. Priori autem expositioni loquēdi, quo usus est, modus videtur astipulari: Optimum (inquit) sempiternumque animal Deum esse dicimus, hoc est, dicere communiter solemus. Sed utrō modo res habeat, colligit, Deum ipsum vitâ optima ac æuo continuato & perenni frui. Quod etiam in primo de Cælo prodderat, cùm extra cælum nihil esse, neque corpus, neque locum, nec inane, nec tempus monstraret: quandoquidem quæ illuc sunt, nec in loco esse, nec tempore senescere apta sunt, nec eorum ullius omnino vlla est mutatio. Imò verò nullis alterationibus, nullisque omnino mutationibus obnoxia, optimam in vniuersa sempiternitate vitam, & nullius rei indigam degūt. Quo etiā in loco quid vocabulo οὐαῖς Θεός, hoc est, æui seu sempiternitatis, eius allatâ etymologia pulcherrimè explicatur. Finis (inquit) totius vniuersi, & qui tempus totum infinitum, infinitumque ipsam continet, οὐαῖς ἐπὶ τῷ ἀεὶ τῷ εἰδώλῳ εἰληφότῳ ἐπωνυμίᾳ, ἀθανάτῳ, οὐ θεῖος. Itaque censet eum dictum esse, quod semper sit, ob eamque causam alio nomine sempiternitatem appellamus. Sed prætereundum non est, aliam esse Dei sempiternitatem, de qua nunc agitur, aliam, quæ cælestibus corporibus tribuitur. Dei sempiternitas totum tempus est simul acceptū, in quo simul, veluti quodam in momento, Dei substantia, virtus, & actio tota absque vlla est omnino successione. Cælestiū verò corporum sempiternitas totum quidem tempus comprehendit, cùm nullo non tempore (Aristotelis sententiâ) illa fuerint, futuraque sint, sed non eorum tota virtus, actio, motioque simul est, quin potius in quodam quasi fluxu consistit. Præter has æui species duas, singulæ etiā res mortales & caducæ

æuum suum, Aristotele authore, obtinent. quod verè & propriè cūm non est, sed veri & proprij veluti imago. Cūm vero dixisset Aristoteles, Deum vita ac æuo perenni frui: adiecit, hoc enim Deus est: quasi diceret, Dei vocabulo nullam aliam notionem subiectam intelligimus, quām eius, quod eiusmodi est, quale descriptū fuit, quod in omni sempiternitate vita optima & beatissima fruitur. Quam Dei vitam beatissimā Lucretius in primo sui poematis ita cecinit:

Omnis enim per se Diuūm natura necesse est
Immortali æuo summa cum pace fruatur.

Quicunque verò id, quod optimum est & pulcherrimum in principio non esse, propterea quòd plantarum ac animalium principia & causæ quidem sint, quod autēm pulchrum & perfectum in aliis sit, quæ ex eis constant, velut Pythagorici & Leucippus censem, iij non rectè existimant. Semen nanque ab aliis quibusdam est, quæ antecedunt, perfectis, idque, quod primum est, semen non est, sed quod perfectum. Quemadmodum semine priorem hominem diceret aliquis, non eum, qui ex eo genitus est, sed aliū, à quo semen.

Principium primum, optimum, præstantissimumque esse demonstratum est. huic conclusioni aduersari videbatur sententia quædam Pythagoricorum, atque etiam Leucippi, qua sentiebant, id, quod principium est, optimi & præclarissimam habere non posse, ut aliquid principiū esset, idemque optimum. Quam sententiam Aristoteles in his verbis redarguit, rationem, cui nitebatur, dissoluendo. Ratio autem ex eo petebatur, quòd genitale semen & menses mulieres, quæ sunt animalium & plantarū, principia optima non esse intuerentur: sed cūm ipsa imperfectum quiddam sint &

impolitū, longè præstantius esse naturāmque absolutam & perfectā magis id habere, quod ex illis principiis procreatur. hanc rationem inanem esse Aristoteles docet, quippe quæ verum primūmque principium optimum non esse non concludat: sed id tantū, quod aliquo modo principij obtinet speciē. Neque enim semen, è quo stirpes & animalia gignuntur, primum illorum esse principium: sed illud à quo semen decisum fuit, siue animal, siue planta. Cùm autē hæc perfecta sint & absoluta, nec his, quæ progignūtur, vlo modo deteriora, nihil officere quominus, quod principium est, idem optimum esse possit. hæc contra Pythagoricos. quorū sententiam fortasse quis tutabitur, principij inquiens vocabulum latè patere, vt ipse met Aristoteles in quinto huius operis prodidit. Inter alias autē eius significations hanc vnam esse, vt id significet à quo insito rei efficiēdæ effectiōnis initium sumitur, quale est fundamentum in domo, carināque in naui. hoc verò principij genus optimum, aut melius perfectiūsque eo, quod procreatur, esse dici non posse. Atque hoc principium illos intellexisse. sed fortasse non distinxerunt, & principiū simpliciter pronuntiarūt, ob eāmque causam reprehensionis occasionem Aristoteles sumpsit. Aliqui id principium, quod nunc diximus, ipse quoque minus perfectum, quām res ex eo orta cōcedit, cùm ait, quæ priora sunt ortu, perfectione postremū locum obtainere. Illud verò animaduersione dignum est, quod etiam Auerrois annotauit, res, quæ gignuntur, dupli genere contineri: aut enim à sibi similibus procreari, aut ab his, quæ naturam diuersam, alteriusque generis acceperunt. Piores eandē planē, quam procreatores perfectionem atque absolutionem habent, reliquæ à gignendi principio plurimum superantur, tantū abest, vt eo perfectiores sint & meliores. Illarum enim principium & causa agens, vi, quæ in semine inest, proportione respondet.

Illud itaque, ex his, quæ dicta sunt, perspicuum est, substantiam aliquam immobilem & sempiternam, atque à rebus, quæ sub sensum cadunt, exi-

stere. Illud verò etiam demonstratū est, nulla magnitudine eam constare, sed partibus vacare, & individuam esse, idque eo, quod infinito moueat tempore, nihilque finitum vi infinita præditum sit. Cùm enim magnitudo omnis aut finita sit, aut infinita, finitā quidem ob hanc causam constare non potest, nec item infinita. Quoniam omnino magnitudo infinita esse non potest. Atqui & im- patibilem & omnis alterationis expertem, quandoquidem aliæ omnes motiones, eā, quæ loci est propria, sunt posteriores. hæc igitur cur ita ha- beant manifestum est.

Breui epilogo omnia complectitur, quæ de Deo hactenus demonstrauit. Cùmque substantiā ipsam immobile ac sempiternam magnitudinis expertem esse, & omnino corpore vacare virtute solūm, non item aperte & re ipsa demonstrasset, hoc ipsum nunc perficit, demonstrationēmque ex motu sempiterno, quem ab illa effici traditum est, concludit. Quæ demonstratio (vt patet) eiusmodi est: Substantia immobilis motu sempiterno cælum ciet. Vi igitur infinita, quæ sempiternum illum faciat motū, prædita est. Quapropter magnitudinis corporisque expers sit, necesse est. Nam si magnitudine constet, aut finitam illam magnitudinem, aut infinitam, & nullis limitibus circumscriptam esse oportet, quorum neutrūm esse potest: non quidem infinitam, quandoquidem illa omnino non est: non item finitam, quippe cùm vis infinita in magnitudine finita esse non potest. nullius igitur magnitudinis particeps est. Hæc in his verbis conclusa demonstratio est, quam in octavo naturalis auscultationis longa oratione rursus tractauit: idque præsertim, cui maximè ea nititur, vim infinitam in magnitudine finita esse non posse. Nam quod infinitam magnitudinē non existere assumitur,

tum in tertio eiusdem operis, tum verò in primo de Cælo multis rationibus ostensum est. Porro fieri non posse, ut magnitudo, seu corpus finitum vim infinitam in se obtineat, eo Aristoteles monstrauit, quod finitam illam magnitudinem vis illa nullo in tempore posset mouere. Itaque aut nulla omnino motione eam cieret, aut certè in temporis puncto, quod motus naturæ aduersatur, qui nisi in tempore aptus est fieri. At verò illorum alterum consequi, eam ob causam docuit, quod qui vim infinitam corpus finitum in tempore aliquo motu ciere affirmaret, in id incommodum incideret, ut idem quoque finitum corpus in eodem temporis interuallo à vi finita moueri posse, quod perabsurdum est, fateri cogeretur. Id enim tempus, in quo finitam magnitudinem vis infinita mouet, si unius horæ aut minus etiam tempus sit, centum verò, aut mille, aut etiam plurium annorum sit interuum, quo magnitudinē eandem, aut æqualem finita vis moueat (plus enim temporis minor virtus ad idem interuum conficiendum, quam maior consumit) finitæ illi virtuti vim maiorem, finitam tamen, eousque adiici posse, quo ad eam tandem perueniatur, quæ finita cum sit, unius tamen horæ spatio, aut etiam minori, quo infinita mouere ponebatur, mouebit. Quamobrem in eodem, aut æquali temporis interuum finitam vim per idem interuum finitum corpus mouere posse, in quo infinitam mouere ponitur. Et hoc quidem (ut dictum est) perabsurdum esse, nulloque modo fieri posse, quippe cum finita & infinita vis nulla inter se proportionis confessione iungantur. Proinde quemadmodum assignari non potest, quanto vim finitam infinita excedat, ita nec quanto minus illud sit tempus, in quo infinita vis mouet, eo in quo finita. Momentum itaque seu punctum temporis esse, cuius ad tempus etiam minimū nullam esse proportionem perspectum est, quemadmodum nec puncti ad lineam. hæc libri octaui de naturali auscultatione demonstratio est, qua vim infinitam in magnitudine finita esse non posse, ob eamque causam primum omnium mouentem immobilem vi infinita præditum magnitudinis expertem esse.

monstratum est. Illud enim pro comperto, tam illic, quam
in hisce verbis assumptum est, motum sempiternum, nisi à vi
infinita effici non posse. Sed magna inter Peripateticos (no-
stra præsertim memoria) controversia de eiusmodi demon-
stratione exortæ sunt. Cùm enim duo infinitatis genera esse
animaduerterent, vnam, quam vigoris infinitatem nomi-
nant, quæ nullis limitibus circumscripta, quancunque vim
finitam infinitè exuperat, & in quois tempore quanvis mi-
nimo, imò etiam momento quemlibet motum, nisi eius na-
tura aduersaretur, suapte natura possit efficere. alteram, quā
durationis appellant infinitatem, qua quicquid prædictum est,
infinitis sæculis durat, nec ullo vñquam tempore labefacta-
tur, perpetuòque agit, si ex eorum sit numero, quæ agere ali-
quid & moliri apta sunt, et si eius actio terminos habeat,
quos, quia finitam vim habet, præterire non potest. Cùm
inquam hoc duplex infinitatis genus esse intuerentur, illaque
inter se distincta esse censerent, utrum illorum substantię im-
mobili in demonstratione sua Aristoteles tribuisse, magna
dissensione disputare incœperūt, aliis infinitatis durationem
solùm, aliis non eam solùm, sed etiam vigoris tributam esse
contententibus, aliis minus audentioribus, cùm paria ratio-
num monumēta utrinque esse existimarent, ab utraque par-
te assertionem sustinentibus: & quodnam infinitatis genus
Aristoteles intellexisset, difficile esse dijudicare defendantibus.
Nam si de primo genere, hoc est, de infinitate vigoris
eum locutum dicerent, eius rei rationem non satis effica-
cem videri, quippe quæ non aliud peteretur, nec re alia ullá
vim Dei infinitam Aristoteles monstraret, quam quod sem-
piternam motionem efficeret, quod supremæ etiam sphæræ
cōuenit. Quæ cùm vim finitam habeat, omnes tamen alias
sphæras sempiterno tempore secum rapit & versat. quam-
obrem ad motum sempiternum faciendum vigoris infinita-
tem necessariam non esse: præsertim cùm & aliarum sphæ-
rarum mouentes propriis motionibus, & ex se ipsas sphæras
perpetuò mouerent, quæ similiter vigoris infinitate prædi-
tas esse (quod non videtur) concedere oportet. Id etiam

consequi aiebant, quod contra motus naturam cùm sit, tan-
 quam incommodum in demonstratione cōcluditur, motum
 nullo tempore factumiri. Nec enim obstare, quòd à magni-
 tudine sciuncta vis hæc ponatur. Nam in magnitudine &
 extra magnitudinē si infinita sit, eandem esse, non maiorem
 in magnitudine, minore extra illam, ob cāmque causām ea-
 dem moliri efficerēque posse, his & aliis argumentis addu-
 citi hi, quos postremo loco cōmemoraui, vigoris infinitatem
 substantiæ immobili tributam esse, concedendum non pūta-
 uerunt. Sed si alterum infinitatis genus solum intelligerent,
 in alias non longè minores difficultatis delabi se intueban-
 tur. Cùm & à vero alienum id videretur, vim perpetuo tem-
 pore durantem, in magnitudine finita esse non posse, siqui-
 dem cælum magnitudo est perpetuò duratura, & vt verum
 esse concederetur, eam tamen, qua confirmatur, rationē nul-
 lum omnino momentum habituram. Eò enim confirmari,
 quòd nullo in tempore motus fieret, quod consequi non po-
 test, si de yi perpetuò duratura intelligatur. quandoquidem
 vis finita et si perpetuò duratura, motum in tempore necesse
 est faciat. Ita his difficultatibus vieti neutri parti assenserūt,
 rem ipsam sub iudice relinquentes, cùm alij audentiores huic
 aut illi parti (vt quæque probabilior viſa est) assensum præ-
 buerint, singula Aristotelis verba ad sententiam suam tra-
 hendo, & rationes, quæ obstabant & contrarium docebant,
 quo modo melius facere potuerint, dissoluendo. Sunt autem
 hac de re ab his, de quibus loquimur, quamplurima scripta,
 quæ, ne ab interpretis munere recedamus, quod vnum est,
 authoris sententiam, quām maximè fieri potest, planè expli-
 care, prætermittenda esse, paucis quibusdam exceptis, arbi-
 tramur. Quamobrem in id nobis incumbendum est, vt quæ
 Aristotelis fuerit sententia, explanemus, & quæ aduersari po-
 tissimum videntur (quanquam fortasse hoc interpretis mu-
 nus excedat) ne omnino indiscussa, ac dubia res relinquatur,
 breuiter diluamus, prolixiori disputatione in alium locum
 referuata. videtur ergo Aristoteles infinitatem vigoris in de-
 monstratione sua intellectisse, partim, quod in yi, quæ ex se

perpetuò aliquid mouet, separari infinitâs eiusmodi fortasse non potest, tametsi in aliis, quæ aut non mouent, aut alterius efficientiâ, duo hæc genera infinitatis manifestè inter se abiungantur: parvum quod ratio illa, quæ motum nullo in tempore factum iri, si vis infinita in magnitudine finita statuatur, demonstrat, aliter momentum & efficacitatem non habet, quam si de vigoris infinitate sit sermo. At vigoris quidem infinitatem ab infinitate durationis, in his, quæ ex se sempiternum motum efficiunt, non separari, probabile admodum (ne dicam necessarium) videtur. Qui enim fieri potest, ut vis aliqua ex se perpetuò aliquid moueat, & id quidē rata constantique & immutabili motione, nisi infinitate sit praedita? An non vim limitibus circumscripsum & finitam fatigari, & aliquando mouere vltra non posse, rationi est cōsentaneum? Eorum enim mouentium, quorum vis finita est, ut animalium, motum terminatum esse conspicimus, ut ultra certum temporis spatiū, nisi quies intercedat, protrahi non possit. Nam quod primus cælestis globus alios, qui subsunt, sempiternis temporibus circunuoluat, idemque, cum corpus sit terminatum, finitam vim possideat, nihil omnino officit, quippe cum ex se id non præstat, sed ex primi Dei virtute infinita, qui & ipsum & alios rata illa & cōstanti volubilitate conuersat. Vigoris itaque infinitâs in eo, quod agit, suaque ipsius non alterius vi actionem, aut motum efficit, ab infinitate durationis abiungenda minimè videtur. Sed quam ab iungi posse, ut aliis, qui de re hac differunt, placet, concederetur, illud tamen restat, Aristotelis rationem, qua vim infinitam in magnitudine finita non esse demonstrat, efficacitatem nullam habituram. Nam si vigorem finitum, quamquam maximum, qui perpetuò moueat, in magnitudine statuamus, non id profectò efficietur, ut illam magnitudinem nullo in tempore moueat, sed pro vigoris illius magnitudine in tempore aliquo tametsi paruo mouebit. Quæ enim ratio maior afferri potest, ut cum corpore coniuncta vis illa finita, quæ perpetuò mouet, motum in momento efficiat, ab illo autem separata non faciat? Nunc enim non fa-

cit, quippe quæ viginti quatuor horarum spatio dælum conuertit. Sunt verò nonnulli, qui aiunt, virtutis, quæ in corpore sit, & cius, quæ eodem vacet, diuersam esse rationē: corpoream enim virtutem perpetuò durantem, mouentemque infinito quoque vigore præditam esse oportere, quæ contrariis interimere eam nitentibus resistere valeat: quæ si magnitudinis aut corporis sit expers, contraria nulla habitaram, quorum actionem pertimescat. itaque sæculis omnibus, et si vigoris sit finiti, duraturam, nec motum in momento, aut nullo in tempore effecturam: quod facere cogetur, si in magnitudine statuatur. hoc, vt mihi quidem videtur, ingeniose satis & subtiliter inuentum est, sed tamen quæstioni non satisficit. Qui enim in magnitudine Deum poneret, corporeumque esse affirmaret, eius generis corpus, quod contrariis inter se pugnantibus, & ad interitum ducentibus, tenetur, ei profectò non tribueret: at diuinum, immortale, omnium contrariorum expers, nullique ortui aut interitui obnoxium, quale cœleste esse Aristoteles tradit. Vi itaque infinita, quæ contrariis interimentibus resisteret, cum nulla essent talia, non egeret, sed finitate sua contentus, eandem omnino, quam nunc à corpore liberatus, efficeret. Vt ergo Aristotelis ratio aliquod in se habeat momentū, & id, quod vult, concludat, de vigoris infinitate videtur esse intelligenda. At in eisdē angustias (dicet aliquis) si hoc statuerimus, inducemur. Curenim Deus, cuius vim infinitam ponimus, magnitudinis expers, momentaneam motionem non faciet, quam tamen effectum, si cum magnitudine coniungatur, Aristotelis ratio concludit. An fortè, quia magnitudinis expers statuitur, vis eius est imminuta, aut ab aliquo impedita, vt ob eam causam tam velocem citatamque motionē, ac si in magnitudine inesset, non facit? Id verò nemo (vt arbitror) profert, quandoquidem minor effecta, infinita non esset, qualem esse defendimus: nihilque prorsus est, à quo impediri aut retardari possit. quid enim tantæ efficacitatis esset, vt infinitæ virtuti resisteret: hæc profectò magni momenti est, atque explicatu difficilis ratio, quæ multos in eam sentētiam (vt di-

ximus) adduxit, ut Dei vili motricem finitam esse existimarent: invenientes, ne si infinitam faterentur, motionem momentancam ab illa effectum iri concedere cogerentur, cum præterim Deum naturaliter mouere, & proinde quantum posset, ut mouentium naturalium mos est, putarent. Nonnulli autem huic rationi ita occurserunt, ut dicentes præter substantiam immobilem, hoc est, Deum à magnitudine separatum, alium quoque mouentem esse vi finita, præditum, nempe cœli animam & formam. Accæli quidem motionem finitam, hoc est, eam, quæ viginti quatuor horarum spatio conficitur, ab eiusmodi anima vires finitas obtinente proficisci. eius autem semperitatem & constantiam perpetuam à substantia immobili. Itaque motum momentaneum minime esse extimescendum, quem fieri oportet, sive in magnitudine vis illa infinita interset: quippe quæ eius magnitudinis forma esset, & eam, quantum posset, formarum naturalium more cieret, cum nunc non ut forma, nec ut anima moueat, sed ut separata quedam substâlia, quæ animam cœli ad mouendum, ut optimum quoddam, & expetendorum maximum, præterea quidam veluti imperator impellat perpetuò, motionique cœlesti semperitatem eo modo largatur. Atque hæc videtur Averrois fuisse sententia, cùmque ab Alexandro, qui animam eiusmodi in cœlo statuit, desumpsisse. Sed non satis à difficultate, quæ hoc in loco est, hi viri (ut ego quidem opinor) se explicarunt. Nihil enim ad momentaneum motum tollendum anima cœli conducere videtur. Etenim si efficientiam motus substantiae immobili tribuant, ut tribuendum esse antea docuimus, eandemque substâliam immobilem vi infinita præditam statuât, ab anima profectâ finite virtutis actionis illius efficacitas impediri non poterit. Quid enim infinitæ virtuti valeat (ut antea dictum est) resistere? Quod si non efficientiam, sed finis duntaxat rationem, quoniam, ut expetendum moueat, eidem concedant, ab anima autem, ut à causa efficiente, cœlum moueri (ut Alexandro placuit) inquiant, quo pæsto quæso id consequitur, in nullo tempore motum ab ea factum iri: quod quidem

ratio concludit hoc enim cōsequitur, eo posito, quod vt causa efficiens, si in magnitudine esset, moueret, cuius quidem causa mūnere etiam magnitudinis expers fungitur. alioqui ratio ab uno genere causæ ad aliud transiret. Quod, quia concedere (quanquam non recte) iij videntur, illud inquit rogo, quæ virtutis infinitæ sit necessitas ad motum eo modo p̄petuò faciendum, quo id, quod amat̄ & expetit̄, mouet. Ati non finitum quidpiam mouere eo pacto semper potest, si semper durare aptum sit. Aristoteles autem ex motu sempiterno substantiam immobilem infinitam esse colligit, vt facile intelligatur, hâc illum sententiâ fuisse, substantiam illam, vt effectricem causam, motum sempiternum efficiere. quemadmodum autem vt id, quod amat̄ & expetit̄, anteā docuimus. Sunt verò qui aliter difficultatem eiusmodi vitare voluerint, dixerintque vim infinitam à magnitudine abiunctam non naturaliter, sed mente ac voluntate mouere, ob cāmque causam, quanvis vt infinita est, momentancum motum facere posset, eum tamen non facere, sed cum solum, quem faciendum esse intelligit. Id enim facultatis mente & voluntate agentis ingenium esse, vt cùm aliquid agere, aut moliri aggreditur, non totū id, quod potest, agat, & moliatur, sed quantum ei (cuius gratia agit) expedire intelligit. A Edificatorem nanque non tantum ædificare, quantum potest, sed quantum formæ domus animo conceptæ ratio exigit. Quod idem de medico dici potest, qui cum arte & intellectu omnia agat, in egrotis curandis, quicquid potest, non p̄rstat: sed ea tantum, quæ salutaria illi & utilia esse arbitratur. Earum autem facultatum, quæ naturaliter agunt, non item mente & voluntate, eam esse naturam, vt omnem eam, quam possunt, actionem efficiant. Quemadmodum ignis, quia naturaliter, non volēs, aut intelligēs calefacit, quēcunque potest calorem, ei, quod calidum reddit, largitur. hoc autem modo vires eas agere, quæ insunt in magnitudine. proinde substantiam immobilem, si in magnitudine esset, naturaliter motionem effecturam. Ideoque eam omnē, quā posset, ob cāmque causam nullo in tempore: quæ nūc à ma-

gnitudine liberata, mente & voluntate mouet, cāmqua solum motionem efficit, quam vniuerso, quod mouet, nouit conducere. hunc in modum D. Thomas difficultati huic occurrit, eo quoque adiecto, quod nulla magnitudo effectum potest accipere, qui facultati, quę in magnitudine non est, proportione responderet. Quandoquidem corpora omnis natura, cum natura corporis experie comparatur, vt id, quod est ex parte, cum absolute & vniuersali. Concludi itaque non posse, si virtus infinita in magnitudine non insit, corporis, quod ab ea mouetur, infinitam velocitatem, quę effectus est illi virtuti proportione respondens, consequi, cūm nihil prohiberet, quo minus consequeretur, si virtus eiusmodi in magnitudine poneretur, siquidem virtus cum magnitudine cōiuncta ad ipsam magnitudinem proportionem habet. hoc verò (vt mihi videtur) necessarium non est, quin potius magnitudinis vis infinita expers magnitudini, quam mouebit, magis dominabitur, maiorique velocitate cire eam poterit, quam si cum ea cōiuncta fuerit, quippe quę ab illa non pendebit, nec mouendo mouebitur, vt absque fatigacione possit perpetuò mouere. Illud autem, quod de mouentibus naturaliter, mente seu voluntate allatum est, maius quidem momentum in se habet, sed tamen cum difficultate aliqua coniunctum est. Neque enim necessariū videtur, vt quę in magnitudine sunt vires, naturaliter omnes mouant, quippe cūm belluarum & hominis quoque ex parte facultas motrix in magnitudine inest, & cum corpore coniuncta est. quę tamen nec naturaliter, nec quantum potest, semper mouet, sed quantum animali conduceat. Poterat igitur eodem modo substantia immobilis in magnitudine inesse, cūmque motum facere, quem faciendum esse intelligeret. Vt illud interim mittamus, dubium esse, & fortasse à philosophiæ principiis alienum, mouentem primum seu substantiam immobilem, quia mente & voluntate mouet, non eum omnem, quem potest motum efficere. Neque enim ex earum causarum numero est, quę agere possint, & non agere, sed necessariò (quanquā volens & intelligens) agit & mouet. Et hæc qui-

dom Sunt, quæ mihi de iis videntur, quibus peritiores Peripatetici difficultates in Aristotelis demonstratione existentes vitare se crediderunt. Ego (ut verum fatetur) dissimilitudinis causam, quæ mihi planè satisfaciat, nondum inueni, cur videlicet substantia immobilis à magnitudine abiuncta, tempore certo & definito, non item motum efficiat, quæ si cum magnitudine coniuncta esset, cundem momentum faceret. Dixi quidem in Commentariis, qui in libros de naturali auscultatione à me conscripti additique sunt, substantiam immobilem à magnitudine separatam alio modo mouere, quam corporeæ mouent virtutes, de quibus virtutibus in sexto Phyllicorum illa sunt tradita: maiorem in minori tempore, & minorem seu tardiorem virtutem maiori motum suum efficere, quibus Aristotelis demonstratio nitetur. Mouere autem immobilem substantiam, ut optimum quoddam & expetendum, quemadmodum hoc in libro est traditum. Verum ne his quidem planè acquiesco, cum ratio nulla esse videatur, cur vis magnitudinis expers maior in minori, & minor in maiori motum suum tempore non faciat, perinde atque vis ea, quæ corporis est particeps. Quod autem eo in loco tradidi, substantiam immobilem, seu primum mouentem mouere, ut optimum & expetendum non ita accipiendum est, quasi motus efficientiam ei negaremus. Efficienter enim (ut tradidimus) mouet, neque tamen planè, ut cæli forma aut anima, quandoquidem à cælo abiuncta est, & eius actus non est, quemadmodum forma aut anima corporis. Quanquam similitudine quadam anima cæli dici potest, ut quemadmodum per animam quæcumque vivunt, viuere conceduntur, ita cælum vita intellectuali, mente ea viuere dicitur. Atque hac parte cum Alexandro consentio, qui substantiam immobilem cæli animam esse noluit. Sed eo dissentio, quod aliam animam in cælo posuerit, cuius nullam omnino Aristoteles fecit mentionem. hæc igitur à me de re hac satis sint dicta. Longè plura in libris de Deo & mētibus diuinis differam, & dissimilitudinis causam, si qua sit, ut credendum est, fortassis inueniam.

An vero vna generis huius ponenda sit substantia, an plures, quoque, ignorare non debemus, sed aliorum etiam sententias meminisse, quandoquidem perspicui nihil de multitudine tradiderunt. Nam quæ de Ideis est opinio, propriam nullam considerationem habet. Quotquot enim Ideas ponunt, numeros illas esse aiunt. De numeris autem, ut de infinitis interdum differunt, aliquando, ut denario conclusis. Cūr vero ea sit numero rum multitudo diligent demōstratione non traditur.

Hactenus constitutum est, substantiam aliquam æternam & immobilem existere, cuius natura actus sit purus ab omni potentia & mutabilitate vacans, individua, & partium magnitudinisque expers: à qua cælum pendet & natura, quæ reuera aliud nihil est, quam Deus. nunc disputare & perpendere aggreditur, vtrum eiusmodi substantia vna sit, an plures: & si plures, quo numero contineantur. Nec immerito quidem hanc quæstionem expendit, quippe cum plures ante ipsum, (tame si fabulosè & sub enigmatibus quibusdam, ut paulò post tradetur) de diis & eorum numero fuissent locuti. alij de substantiis immobilibus & æternis, atque corpore vacantibus nonnulla quidem docuissent, sed tamen certum ac definitum earum numerū aperte non explanassent, quemadmodum ipse in his verbis monet. Platonem autem & Socratem intelligit, quos Pythagoricorum de numeris dogma secutos, Ideas, quas inuixerant, numeros esse voluisse, existimat. Quemadmodū in primo & duobus huius scientiæ postremis libris, in quibus sententia hæc refellitur, licet videre. Cum ergo Ideas substantias quasdam æternas & immobiles esse posuissent, & iuxta Pythagoricorum principia numeros esse aut numeris constare voluissent, numerorumque

ipsorum nullam certam multitudinem esse tradidissent, sed interdum innumerabiles esse, & nullo termino conclusos, interdum denario comprehensos pronuntiassent, nihil certe de substantiarum immobilium multitudine ab illis traditum esse Aristoteles enuntiar. Sed difficile fortasse non esset, horum virorum sententiam & placitum tueri. quippe qui tot Ideas esse censerent, quot rerum genera & species in rerum sunt vniuersitate, singulis generibus speciebusq; Ideam suam habentibus. Numeros item infinitos dicerent, quia reuera infinitè augeri possunt, nullusque numerus afferri potest, quo alter maior non afferatur: denario autem conclusos, quod primæ & simplices numerorum species, numerū illum dunt taxat attingant, alijs, qui sequuntur, ex corum compositione omnibus exorientibus. Sed hoc ad substantias immobiles cælorum motrices, de quibus nunc agitur, nihil pertinet. Quas quoniam pertractare Socrates & Plato prætermiserunt, omni eorum in Ideis inuehendis & constituendis oratione consumpta, Aristoteles fortassis redarguit.

Nobis autem ex his, quæ posita sunt & constituta, dicendum est. Principium quidem enim, entiūque primum, per se, & ex accidenti immobile esse, sed primum sempiternūque & vnum motum facit. Quoniam vero id, quod mouetur, ab aliquo moueatur, primusque mouens immobilis per se sit, & sempiternus motus à sempiterno, & unus ab uno proficiscatur necesse est, quin etiam præter simplicem lationē, quam primam & immobilem substantiam facere dicimus, alias etiam stellarum errantium lationes sempiternas videamus, (Sempiternum enim est, & nunquam conquiet scit orbiculare corpus, ut in Physicis demonstratum fuit) profectò oportet, ut harum lationum

quæque ab immobili & sempiterna substantia per se efficiatur. Non cùm stellarum natura, substantia quedam sit sempiterna, vis etiam mouens sempiterna erit, & eo, quod mouetur prior. quod autem substantiæ prius est, substantia sit necesse est.

Quæstionem in verbis superioribus propositam dissolue, sententiāmque suam de substatiarum immobilium multitudine exponere aggreditur: quæ quidem sententia est, non vnam solūm esse substantiæ immobile magnitudinis expertem: sed multas, tōtque numero, quot cælestes orbes perpetua agitatione conuertuntur. hanc sententiam non simpliciter pronuntiat, sed ratione efficaci confirmat, multis more mathematicorum hypothesibus præmissis, quæ alibi fuerūt demōstrata, atquæ in summa decem sunt. Prima, principium primūmque entium omnium per se & ex accidenti esse immobile. Altera, hoc primum principiū primam perpetuāmque vnam motionem efficere. Tertia id, quod mouetur, ab alio moueri. Quarta, quod primum mouens est, esse immobile. Quinta, perpetuum motum à perpetuo fieri mouente. Sexta, mouentem vnum, vnam motionem efficere. Septima, alias lationes, præter primam esse, videlicet lationes errantium stellarum. Octaua, lationes eiusmodi esse sempiternas. Nona, id, quod mouet, prius esse eo, quod mouetur. Decima, substantiam eo, quod non est substantiæ, esse priorem. his omnibus hypothesibus sumptis cōclusionem propositam hunc in modū colligit. Si quicquid mouetur, ab aliquo mouetur, vñisque motus ab vno, & perpetuus à perpetuo mouente proficiscitur, primūisque rei cuiusque mouens immobilis est, & rem, quam mouet prior, substantia item id, quod non est substantia, antecedit, ac lationes aliæ præter primam cernuntur; cæque sempiternæ, tot profectò mouentes sempiterni sint, quot sunt ea, quæ mouentur, necesse est, & illi quidem immobiles atque substantiæ. Quas autem sumit hypotheses, omnes ferè in octauo naturalis auscultationis fuerūt

monstratæ. Primum quidem prima, quod primus sit mouēs, qui semper eternum continentemque motum efficit, quem facere non posset, si uno modo aut per se, aut ex accidenti moueretur. quomodo nec animalium animæ, quæ ex accidenti mouentur, illa mouere semper possunt. Demonstratum verò etiam antea hoc ipsum est, cum diceretur, si quid est, quod mouetur & mouet, aliquid item, quod mouetur solum, necessariò aliquid esse, quod mouet, & non mouetur. Altera hypothesis eo demonstratur, quod primum principium primus sit mouens, idemque unus, à quo cælum & natura pendet, ut necesse sit primam, unamque lationē ab eo fieri, semper eternamque à sempererno. Nec plures lationes ab uno & eodem, quod maximè unum sit & simplex, naturaliterque moueat, esse possunt, quemadmodum nec lationibus pluribus naturaliter cieri aliquid potest. Naturaliter autē id mouet, ut in secundo de naturali auscultatione est proditū. Mouentes non naturaliter varios motus possunt efficere, quomodo anima, quæ in superum locum & in inferum, & ad latum corpus mouet. Tertia hypothesis eo fuit monstrata, quod ea, quæ maxime se mouere conceduntur, veluti animalia, ab alio moueri quodam modo dicantur, quippe quæ à parte, quam in se habent, immobili mouentur. Quod ne accideret quidem, nisi partem aliam continerent, quæ mouetur, & non mouet. Ita, ut pateat, id, quod mouet, & quod mouetur, in his quoque diuersa esse. Sed mouere ipsa se dicimus, quod anima mouens corpore, ut instrumento, vtratur, eademque corporis motu moueat, ita ut totum moueat totum. Quartæ hypothesis veritatē eo docuit Aristoteles, quod nisi immobilis sit mouens primus, sed ab aliquo moueat, primus mouens non erit, quippe qui alium ante se mouentem habebit. Quamobrem, ut primus sit, immobilem esse optere. primum autem necessariò aliquem esse, ne in mouentibus progressio sit infinita. At verò perpetuum à perpetuo mouente motū fieri ex eo ostensum est, quod perpetuus motus unus sit & continuus, qui nisi ab uno eodemque mouente potest effici, quippe cum mouentibus variatis motū quoque

alium & alium esse quiete aliqua interceptum esse oporteat. Sexta hypothesis eo modo, quo secunda demonstratur. Septima sensu est evidens, cum syderum errantiū varios motus variis temporibus confessos conspiciamus. Quæstauam in hisce verbis cō corroborat, quod cæli stellarumque ipsarum sempiterna sit natura, eadēque nullo inquam tempore conquiescat: quæ duo in libris de Cælo exquisitè demonstrauit. Nona, ex his vim habet, quæ ante de actu & potentia sunt tradita, nempe actum aliquem potentiae anteire, qui illam moueat, & in actum ducat. Necesse autē non est, quod mouet, eo, quod mouetur, temporis ordine prius sit, vt in his movementibus, de quibus est sermo euenit, quos tempore ea, quæ mouent, non antecedere, perspectum est. Natura igitur prius esse id, quod mouet, satis est, & id quidem quatenus mouet, aliud autem mouetur. Nam simpliciter & absolutè non necessariò sese antecedunt. Postremam hypothesis, in septimo huius operis pertractauit, eiusdemque (vt vidimus) huius disputationis initio meminit. Quamobrem intelligi potest, rationem, quæ de substantiarum immobilium multitudine conclusa est, ex his conclusam esse, quæ firma sunt, & demonstrata alibi fuerunt.

Perspicuum igitur est, & totidem substancialias, & naturâ suâ sempiternas ac per se immobiles, magnitudinisque expertes, ob eam quæ dicta est, causam, necessariò esse. Ac substancialias quidem esse, & illarum unam quanque, iuxta eum, qui in stellarum lationibus inuenitur, ordinem antecedere, aut consequi, manifestum est.

Superioris demonstrationis conclusio est, in qua illud est obseruandum, nullum discrimen inter hasce substancialias, quarum multitudo concluditur, & primam illam hactenus pertractatam poni. Siquidem & sempiternæ & per se immobiles & magnitudine vacantes, quemadmodum & illa, statuantur, sempiternas autem esse concluditur, quoniam motus

sempiternos efficiant, per se immobiles, quoniam mouentes
 sint primi, quippe cum lationes eiusmodi ab eis, ut mouen-
 tibus primis proficiscantur. Nam omnium quidem mouens
 primus ponitur, quatenus primum cælum mouet, primum
 que motum efficit. Sed primus non est, quia alios moueat,
 cuiusque efficientia suos orbes cæteri cieant, quamquam motu
 quem facit, omnes simul sphæras conuertit. Ita igitur sub-
 stantiae illæ immobiles ponuntur. Magnitudine autem va-
 cantes, ob eam, quæ anteâ de prima substantia allata est, cau-
 sam, quod videlicet sempiternum motum efficiant, proin-
 de viribus infinitis sint predite, que in magnitudine esse non
 possunt. Ex quo loco intelligere illud licet, quod fortasse ab-
 surdum videri possit, omnes hasce substantias viribus infi-
 nitis preditas statui. Siquidem in prima vis infinita ponitur,
 nullamque aliam ob causam, quam quod perpetuò moueat,
 quod à vi finita fieri non potest. Primam autem hoc modo
 infinitam esse anteâ monstrauimus. Nullum verò maius in-
 commodum accidit, si hæ infinitis viribus constâtes ponan-
 tur, quam si prima. Cum verò hæ substâtiæ à prima hoc no-
 mine non differant, eo differre putauerit aliquis, quod im-
 mobiles duntaxat per se in his verbis dicuntur, cum primum
 principium & per se & ex accidenti immobile esse traditū sit.
 Ad cuius rei confirmationem illud fortasse assumet, quod in
 octavo de naturali auscultatione est traditum, moueri ex ac-
 cidenti, duplex esse: Vnū ex se, seu à se, quomodo animalium
 animæ motu animalis, quem faciunt, mouentur: alterum ab
 alio, & hoc nonnullis etiam eorum in cælo principiis, quæ
 pluribus lationibus cœnire. quo in loco cum antea
 dictū esset, mouens, quod ex accidenti mobile est, motūcon-
 tinuum non facere, possitque aliquis obiicere, mouētes ali-
 quo's cælestes, qui perpetuò mouent, ex accidenti moueri, si
 quidem animæ stellarum errantium hoc modo mouentur,
 videtur Aristoteles occurrete, atque concedere ex acciden-
 ti quidem moueri, sed ab alio, quandoquidem motu, quo
 sphæræ propriæ à prima mouentur, ex accidenti cieantur.
 hoc igitur aliquis de substâtiarum immobilium motu ex ac-

cidenti, qui in prima substantia nullo modo inuenitur, pos-
sit existimare. Quod quāquam dubium admodum mihi est,
Aristotelis tamen in loco commemorato placitu m videtu
esse. Dubium autem esse aio, quod mirandum videatur, er-
rantium stellarum mentes motrices, sphærarum suarum mo-
tu eo, qui est à prima, ex accidenti moueri, quæ motu quæm
ipsæ faciunt, ex accidenti non mouentur, cùm tamen eadem
sit ratio. quippe cùm à se ex accidenti non moueantur, aut
quòd à sphæris, quas mouent, omnino abiunctæ sunt, nec ab
eis, vt mortalium animæ dependent, aut quòd spheras ipsas
loco non mouēt, cùm in eodem loco semper versentur, quo-
rum vtrunuis ponatur, ne à prima quidem substantia ex ac-
cidenti poterunt moueri, cùm à sphæris æquè abstractæ, & in
eodēlo co perseuerent. Quam ob causam nonnulli de sphær-
is errantium stellarum non de animabus aut mentibus ea-
rum locum illum exposuerunt, ipsasque spheras à prima sub-
stantia ex accidenti moueri ab Aristotele dictum voluerunt.
Sed vtro modo res habeat, conueniunt inter se substantiæ o-
mnes immobiles, quòd motu eo, quo suam quæque spharam
mouet, ex accidenti non mouentur. et si fortasse inter se dif-
ferant, quòd prima nullo modo, cæteræ motu, qui fit à pri-
ma, ex accidenti moueantur. Inquit autem eundem ordinem
in eis esse, qui in sphæris, quas mouent, conspicitur. vt quan-
quam inter se & immobilitate & materiæ vacuitate, & semi-
piternitate, & infinitate sint pares, alia tamen aliam ordine
quodam antecedat, quomodo prima ceteris omnibus anteit.
Porrò qui ordo in sphæris habeatur, quæue illarum prior sit,
quæue posterior, in progressu explicabitur.

Lationum autem multitudo ab Astrologia, quæ
ex scientiis mathematicis summâ, cum Philoso-
phia affinitate coniungitur, sumēda est. Ipsa enim
substantiam contemplatur, sensilem quidem, sed
tamen sempiternam. Cæteræ autem nullam, vt
Geometria, & quæ est de numeris.

Totidem substantias immobiles esse, quot sunt cælestes lationes & sphæræ, tradidit, nunc lationum multitudinem ab Astrologia sumendam esse docet, quippe quæ cælestia corpora & eorum accidentia contemplentur. Maximâ enim cum philosophia inter omnes mathematicas scientias familiaritate coniungi, siquidem substantiam, quemadmodum & philosophia considerat, cæteris numeros solū, ut Arithmeticæ, aut magnitudines, ut Geometria contemplantibus. Est autem substantiæ consideratio philosophiæ maximè propria, ut cum tria substantiarum genera sint, ut antea traditum est, in omnium consideratione philosophia versetur. Naturalis quidem in contemplatione mobilium: diuina & prima in contemplatione immobilium. Vnde & huius operis scopus est principia & causas substantiæ inuestigare. Cum ergo in mathematicis scientiis sola Astrologia substantiam considereret, fit ut ad philosophiam proprius, quam cæteræ, accedat. Ita verò substantiam cælestem Astrologus contemplatur, ut tamen non inquirat, elementarisne sit, an ab elementis diuersa, mortalis an sempiterna, quæ illius substantiæ figura motioque propria sit, recta an orbicularis, & eius generis alia, quæ naturalis philosophus contemplatur. De qua Astrologi & naturalis dissensione, atque etiam consensione, in secundo de naturali auscultatione quædā sunt tradita. Quo etiam in loco ostensum est, alias mathematicas substantiā non considerare, sed eius tantum accidentia, & illa quidem per se, non ut substantiæ sunt accidentia. Quandoquidem ea definientes nullam in definitionibus substantiam adhibent.

Plures itaque eorum, quæ feruntur, esse lationes, iis etiam, qui leuiter attigerunt, perspectum est. Stellarum enim errantium unaquæque pluribus cietur, quam vñā. De quarum quidem numero, quæ mathematici nonnulli aiunt, intelligentię gratia exponemus, quo definitam aliquam multitudinem mente percipiamus. Reliqua autem

cùm ipsi inuestigando, tum ab iis, qui inquirunt sciscitando quidpiámne eis præter ea, quæ ab illis, qui res has pertractant, nunc dicta sunt, videatur. utrosque quidem amare conuenit, sed exquisitioribus credere.

Triplex est motio, quibus stellarum errantium vnam-
quaque cieri, ij, qui vel mediocriter in Astrologia versati
sunt, moueri intelligunt. Vna est manifestissima, quam vul-
gus etiam ipsum apprehendit, ea videlicet, qua ab ortu ad oc-
casum, & rursus ad ortum singulis diebus deferuntur. Alte-
ra est ab occasu ad ortum à vulgari intelligentia remota, quæ
sensu quidem, sed instrumentis quibusdam ad eam rem ad-
hibitis, deprehenditur. huius generis aliæ breui tempore
animaduerti solent, vt solis & lunæ motiones, quarum prior
anno, posterior mense vel circiter conficitur. aliæ longin-
qua egent obseruatione, vt Saturni motio, quæ triginta an-
norum spatiū requirit. Tertia motio est ad latera, qua nunc
ad Meridiē, modò ad Septentriones stellas declinare, per in-
strumenta Astrologi deprehendunt. Cùm verò & aliæ es-
sent motiones, quibus stellæ errantes moueri ponebantur,
earum numerum, qui à mathematicis sui temporis tradeba-
tur, intelligentiæ gratia se expositurum Aristoteles pollicie-
tur, quo definitam aliquam multitudinem mente percipere
valeamus. Et quia multa iis desunt, quæ ab illis sunt tradita,
ea, inquit, partim ab unoquoque inuestiganda esse, partim
ab his, qui inquirunt, sciscitandū. Quo in loço præclarè nos
docet, quid in scientia de astris agendum sit. Omnia enim,
qui in ea versati sunt, scripta excutere, & multa proprio mar-
te inuestigare, nec in iis, quæ maiores tradidere, planè acquie-
scere nos præcipit. Id verò non immeritò, quandoquidem
scientia eiusmodi in his versatur, quæ à nobis magno inter-
vallo disiuncta percipi, nec citò, nec facilè à quoquam pos-
sunt. Q uod ipse Aristoteles in secundo de Celo docuit, cùm
nonnullas quæstiones de astrorum motibus proponeret, eás-

que ob maximam illorum à nobis distantiam explicatu difficultes esse affirmaret. Sunt præterea motiones quædam, quibus animaduertendis ullius hominis vita, cùm nisi longo tempore conficiantur, haudquam est satis. Multarum itaque ætatum observationem, cámque diligentem requirunt, ob cámque causam non maiorum solum, sed etiam aliorum qui sequuti sunt, scripta excutere, & nos quoque ipsos, vt aliquid inueniamus, diligentiam adhibere, necesse est. Nec enim aliter in Astrologia evenit, atque in ea scientia (quam Geographiam nominant) in qua non maiorum sententiæ, sed posteriorum semper, vt pote magis peritorū standum esse, Ptolemaeus & alij præcipiunt. Nam quæ maioribus ob vitæ breuitatē fuere incognita, posteriores illorū scriptis & observationibus adiuti in dies inueniunt. Quod in harum scientiarum vtraque videre licet: quandoquidem & stellarum inerrantium motum illum tardissimum, quo ad ortum suapte naturâ feruntur, Aristoteli & sui temporis Astrologis ignotum, Ptolemæus, & alij posteriores obseruarūt, & plurima in Geographia Ptolemæo ipsi occulta nostra tēpestate fuerunt inuenta. Cùm verò Aristoteles & ea expositurū se inquit, quæ mathematici quidam de numero motionum dicerent, & quærendum esse per se, atque ab aliis etiam, qui inquirunt sciscitandum, quidpiamne eis præter ea, quæ ab illis Mathematicis dicta sunt, videatur, exquisitoribus quidem & iis, qui rem ipsam proprius attigerint, & magis exquisitè differuerint, credendum esse, sed tamen vtrosque amādos commonefacit. Quod etiam in secundo huius scientiæ, cùm de veritate differeret, præcepit. Non modò enim (inquit) iis gratias agere æquum est, qui veritatem ac disciplinas diligenter tradiderunt, verum etiam illis, qui eas parum attingentes, leuiter ac iejunè eas tractauerūt. Nam hi quoque utilitatem non pariam nobis attulerunt, dum quæstionibus intellectum nostrum acuentes ac excitantes, ac quasi viam nobis aperientes, nos in earum inquisitionē induxere. Enim uero si Timotheus non fuisset, non tantum modulorū haberemus: quòd si Phrinim ætas illa non habuisset, ne Timo-

theus quidem claruisset. Eodem prorsus modo de iis existimandum est, qui veritatem indagare aggressi sunt. his duobus in locis maximam Aristotelis probitatem deprehendimus, quippe qui eos, quorum studium aliquod in veritate indagāda fuit, & si non plane eam inuenierūt, in uno diligēdos esse, in altero gratiam eisdem habendam præcipiat. Videtur autē Alexāder non satis recte locū hunc exposuisse: quandoquidem per utrosque Aristotelē intellexit & maiores, qui de astris differuerunt, ut verborum eiusmodi sit sensus. Si quid ab iis, qui sunt in hoc studio versati, aliquid dictum videbitur præter ea, quæ nunc à nobis dicentur, par erit ut posteri, tum nobis, tum etiam prioribus gratiam habeant: quippe quorum studio nonnihil sit inuentum. Fides autem iis erit adhibenda, qui de his accuratius differuerint. Sed luce clarius constat, hanc verborum Aristotelis sententiam non esse, verū eam, quam nos retulimus.

Eudoxus itaque solis & lunæ lationibus ternas utriusque sphærulas attribuebat: quarum prima, ut inerrantium stellarum sphæra: altera per medium signorum: tertia per eum, qui in signorum latitudine obliquus esset, moueretur. Ampliori autem latitudine eum, per quem luna, quam iis, per quem sol fertur, obliquari.

Plato cùm stellas errantes velocius aliquando moueri, interdum verò tardius, tum antecedere, tum sequi, tum stare, tum ad Australem partem se conuertere, tum ad Aquilonarē videret, quæ omnia cælestis corporis naturæ aduersantur, cuius motionem conuersionem esse, cámque æqualem, constantem ac sibi similem statuerat, problema hoc Astrologis explicandum proposuit, quonam videlicet pacto illâ motionum singularum æqualitate seruata, quanuis inter se comparatæ inæqualitatem haberent, eorum omnium, quæ in cælo fieri circa astra videntur, quorum partem nunc com-

memorauimus, reddere causas efficienter posset. huic inuestigationi cùm multi se tradidissent, Eudoxus primus, vt Simplicius author est, causas eiusmodi reddi posse, existimauit, si tot orbes singulis planetis attribuerentur, quot Aristoteles ex eius sententia in his verbis refert. Ascripsit autem soli tres orbes, propterea quod triplici motu mouere eum conspexit. Vno ab ortu ad occasum, qui esset primæ omnium sphæræ, in qua stellæ inerrantes infixæ sunt, alter ab occasu ad ortum secundum successionem signorum, quem annuo spatio conficit. Postremò in transuersum, ob quem motum ab ecliptica quoquomodo recederet. in utroque enim solstitio non æqualiter solem declinare deprehenderat. hunc igitur triplicem motum cùm in sole animaduertisset, totidem orbes illi attribuit, verissimum esse ratus, quod Aristoteles postea docuit, singulos orbes singulis motionibus cieri. Nam quanuis unus orbis trifariam aliquando moueri videatur, non id tamen euenit, quia eius proprij sint motus eiusmodi, sed orbium superiorum ratione, qui propriis motionibus conuersi inferiores orbes circunuoluunt secum & rapiunt. Ita verò horum solis orbium axes seu polos constituit, vt supremus in eandem partem, super eosdem polos, & eadem, qua octaua sphæra, velocitate moueretur. medius huic contiguus super axe, qui in superficie eclipticæ angulos rectos describit, ab occasu ad ortum, ad quam eandem partem tertium orbem, in quo sydus est infixum, tardissimo motu cieri voluit. Super axe tamen angulos rectos faciente, in cuiusdam orbis superficie, qui à sole proprio centro describitur. Cùm verò soli tot orbes & hoc, qui dictus est, modo dispositos attribuisset, luna totidem dedit, cùm triplicem in ea motionem, quemadmodum & in sole obseruasset. Eorum autem duos superiores iisdem motibus, quibus & solis duo supremi moueri statuit. tertium super axe, qui in superficie circuli à luna proprio centro descripti angulos rectos facit, ab ortu ad occasum motu tardissimo versari, circulūmque illum tantum ab ecliptica declinare, quantus maximus est ab ea lunæ dicensus. Ita, vt longè ampliori longitudine circulus ille, per

quem luna, quam is, per quem sol ferretur, declinaret.

At verò errantium syderū cuiusque sphæris quaternis cōtineri, earūmque primam & secūdam easdem quæ illarū. Nam quæ inerrantium esset, eam ipsam esse, quę omnes circūueheret, quæ item sub hac collocata per medium circulum signorū volueretur, illam cunctis communem esse. Tertiam verò omnium in medio signorū circulo polos infixos habere. At quartæ lationē per obliquum ad medium huius esse. Tertiæ autē sphæræ polos cæteris quidem suos cuique proprios esse, sed Veneris & Mercurij eosdem.

Cùm soli & lunæ ternos orbes Eudoxus dedisset, stellis errantibus, hoc est, Saturno, Ioui, Marti, Veneri & Mercurio, quæ ob vagum earum motum errantes dicuntur, quaternas assignauit, eorūmque omnium motum quatuor sphæris contineri voluit. Quarum superiores duæ in singulis stellis eundem planè sitū & in eandem partem motionem, in quam solis & lunæ supremæ duæ obtinerent. tertia autem ab Australi parte ad Septentriones super polis in circulo, signorum infixis moueretur, itérque suum eo tempore conficeret, quo singulæ stellæ errantes solis aspectus omnes absoluunt. Id tēpus Astrologi μετάβασις nuncupat. quod in singulis illis stellis iuxta Eudoxi obseruationē aliud est & aliud. Nāque in Venere mensibus decem & octo, in Mercurio centum & decem diebus, in Saturno & Ioue tribus (vt plurimum) mensibus, decēmque diebus continetur. Quartā tandem sphærām in obliquo quodam circulo, qui non æqualiter in omnibus planetis digreditur, eadem, qua & tertiam velocitate ab ortu ad occasum censuit moueri. hanc autem sphærām posuit, vt motione sua tertiae sphæræ quasi reluctetur, cuius tertiae conuersione astrum, ad polos usque zodiaci mo-

ueretur, nisi quarta illa super propriis polis ab ortu ad occasum conuersa repugnaret. Cum verò tot spheras singularum errantium stellarum motum perficere voluisset, qua tamen ratione effectum, qui in ipsis stellis apparent, ut statuum, antecessionum, retrocessionum, & aliorum eius generis ex hac orbium motionumque constitutione causas quis efficienes redderet, nec ab eo, nec ab alio quoquam scriptum aliquid extat. Illud verò adiecit, quatuor illarum sphærarum, quas singulis errantibus stellis dedit, aut trium, quas soli & lunæ, infimæ cuique astrum infixum esse, quo factum est, ut infinitas omnes ἀστέρες, superiores verò ἀνάστοις Theophrastus appellari. harum etiam sphærarum singulas, propria velocitate credidit cieri, de qua libellum ab eo conscriptum meminit Simplicius, qui cum de velocitatibus inscriptus esset, temporum iniuriâ periit, ut & alia quædam ab illo conscripta. Eudoxi igitur sententia hæc fuit. ex qua intelligimus primam sphæram positam esse, ut ab ortu ad occasum reliquas & eam maximè, in qua est stella, cōuerteret, alteram, ut stellæ secundum successionem signorum mouerentur. Siquidem super polis zodiaci reuoluitur, suóque motu alias ciet. Tertiam ut à Meridie ad Septentrionē & contra stella declinaret: quartam ut (quemadmodū antea dictū est) motu suo prohiberet, ne ad polos vsq; circuli signorū stella ferretur.

Calippus verò eundem planè sphærarum situm, hoc est, interuallorum ordinem, quem Eudoxus esse statuit. at multitudinem Iouis quidem & Saturni eandem, quam ille: sed si eorum, quæ apparent, causas reddere aliquis vellet, solis & lunæ sphæris duas præterea, cæteris autem errantibus vnam cuique adiungendas esse arbitrabatur.

Quæ Eudoxi de sphærarum multitudine sententia fuerit, expositum est. Eum sequutus est Calippus, qui multitudinem illam sphærarum ab Eudoxo positam ad eorum, quæ apparent, causas reddendas non satis esse animaduertens, alias

quasdam prioribus illis adiungendas esse, vt Aristoteles tradit, existimauit. Itaque seprem alias adiunxit, soli & lunæ binas. Marti, Veneri, & Mercurio singulas. totumque sphærarum solis & lunæ & aliarum errantium stellarum numerum tribus & triginta conclusit. Calippi autem liber minimè extat, in quo causas perspicuè videre possimus, cur sphæras eiusmodi adiiciendas esse putauerit. Simplicius verò hoc solum refert, Eudemum ex Calippi sententia rationem hanc reddidisse, solstitiorum videlicet & æquinoctiorum tempora differre, quemadmodum Alcmæon & Memnon obseruarūt. Quod si ita habet, tres orbes ad causas eorum, quæ apparēt, reddendas minimè sufficere.

Verū si omnes simul iunctæ ea, quæ apparent, efficere debeant, singulis errantibus totidem alteræ sphæræ vna minus, quæ primam astri inferioris sphærā ad eundem situm continenter reuocent, addantur, necesse est. hac enim vna ratione stellarum errantium lationes omnia possunt efficere. Quoniam igitur eæ sphæræ, in quibus ferruntur, aliæ sunt octo, aliæ vigintiquinque, atque eas solas retro versari minimè conuenit, in quibus infima stella collocata fertur, sex, duarum primarum, reliquarum autem quatuor, sexdecim reuoluentes erunt, omnes autem, & quæ illas circunferunt, & quæ reuoluunt quinquaginta & quinque. Quòd si nec soli, nec lunæ, eæ, quas diximus, motiones adiungantur, sphæræ omnes septē erunt & quadraginta. Sphærarū itaque multitudo hæc sit.

Aristotelem Calippi consuetudine usum fuisse & in rebus ad astra pertinentibus ei plurimum detulisse legimus. Nihil itaque eorum, quæ de sphærarum multitudine ille statuerat,

sustulit, sed illis seruatis alias viginti duas adiungendas esse existimauit, vt eorum, quæ apparent causæ idoneæ & suffi-
cientes reddi possent. Ita verò sphæras, quas adiunxit, dis-
tribuit, vt totidem alteras, quot Calippus posuerat, vnâ ta-
men minus, singulis stellis errantibus adiecerit, lunâ exce-
ptâ, quæ infimum locum in eis obtinet. Ternas itaque Sa-
turno & Ioui, quibus Calippus quaternas tribuerat, cæteris
quatuor, quæ sequuntur, Marti, Veneri, Mercurio, & Soli,
quibus quinæ datæ erant, quaternas. has autem necessarias,
inquit, esse, vt primam cuiusque astri inferioris sphærām in
eodem situ semper contineant, ad eūmque perpetuò reu-
cent, à quo alioqui ob sphærarum superiorum motu, qui ei
communicaretur, excedere oporteret. In iis enim non secus
euenisset, atque in octauæ sphæræ motione, quæ inferiori-
bus orbibus communicatur, vnde maxima horum motuum
perturbatio consecuta esset. Sphæras igitur eiusmodi adiecit,
quæ super iisdem, quibus & superiores, axibus, & cadē, qua
illæ velocitate in partem oppositam cierentur, hoc ordine &
modo, vt prima reuoluens ultimæ deferenti cui adhæret, se-
cunda penultimæ, tertia antepenultimæ, & ita in cæteris
aduersaretur, super iisdem polis & eadem velocitate contra-
rio motu conuersé. hac enim reluctatione fieri arbitrabatur,
vt illarum superiorum sphærarum motus, sphæris inferioris
stellæ non communicarentur. Cūmque prima cuiusque astri
sphæra motu octauæ, hoc est, primi mobilis moueri ponere-
tur, quemadmodū antea traditum est, nullūmque immine-
ret periculum, vt superioris astri suprema sphæra inferioris
supremam motu suo ex eius proprio situ remoueret, quippe
quæ eodem planè motu & ad eandem partem mouerentur,
nullam sphærām reuoluentem, quæ supremæ responderet, &
contrario motu moueretur, adiiciendum esse putauit. Itaque
totidem errantibus omnibus vna minus adiunxit, atque ἀν-
τίστοιχας, ab earum munere vocauit, quasi primam cuiusque
astri inferioris sphærām, quæ è situ suo superiorum sphæra-
rum motione, veluti dimoueretur, ad eundem reuolueret,
atque in eo continerent: aut etiam, quod superiorum orbium

motus reuoluant, atque eis reluctentur. Theophrastus verò, quòd contrario motu atque superiores ferrēt, ἀνταναφέρου. & nuncupauit. Sed vt res dilucidior fiat, planiūsque intelligatur, hanc sphærarum dispositionem in uno aut altero astro exponamus. Saturno quatuor sphæræ à Calippo tributæ fuerunt, quæ Saturni ipsius motiones omnes, quæ apparēt, perficerent. Ac prima quidem super polis vniuersi ad eandem partem & eadē velocitate, qua octaua sphéra, conuerteretur, altera ei cōtigua super polis zodiaci ab occasu ad ortum. ter tia haberet polos suos in zodiaco, & à Meridie ad Septētriones deferretur. quarta & postrema, cui Saturni stella infixæ est, prohiberet, ne stella per tertij orbis motum ad polos usque zodiaci ferretur. his sphæris à Calippo positis, tres alias Aristoteles adiungit: quarum prima eosdem polos & axem, quos postrema dictarū quatuor (quas, facilitatis gratiâ, deferrentes, quoniā astrum ferant, adiectas verò, reuolentes, quia reuoluant, nominabimus) obtinet, eisque innixa ad oppositam partem æqua fertur velocitate. quo fit vt quartæ deferrantis motus nulli inferioris planetæ sphærarum communicetur. Altera reuoluens super iisdem polis & axe, quibus & tertius orbis deferens, eque velociter in contrarium cietur: & ne tertij illius deferrantis inferioris planetæ orbes motu comunicent, efficit. Quod idem evenit in tertio orbe reuolente: quippe qui super axe secundi deferrētis æque velociter ad opposita mouetur. Itaque impedit ne illius motum inferiores orbes accipiāt. Ita se habent sphæræ Saturni, quas eodem ordine & modo eæ, quæ Iouis sunt, sequuntur. Primus autem deferringens, nullum reuoluētem accepit, propterea quòd (vt diximus) primum superiorēmque cuiusque planetæ orbem impediti ac retrouersari minimè oportebat, cùm octauæ sphæræ motione omnes cieantur: quæ motio & orbes inferiores à proprio situ non remouet, & illis necessariò est communicanda. Sed non solum primo cuiusque deferrenti nullum reuoluēte Aristoteles dedit. Verūm etiam nulli ipsius lunæ, quandoquidē infra lunam nulli alij essent orbes, quorum situs idem conseruandus esset, quique impediri deberet,

ne lunæ motionibus participarent. Atque id est, quod ait, eàs solas sphærás minime retrouersari, in quibus infimum astrum positum est. Quod dictum D. Thomas ad infimam cuiusque planetæ sphærām, in qua stella est infixā, ineptè retulit, quum satis intelligere liceret, de luna sermonem esse, quippe cùm sex tantūm astrorum reuoluentes numerentur: sex nēmpe duorum superiorum Saturni & Iouis, sexdecim aliorum quatuor. Ita ergo Aristotelis sententia quinquaginta & quinque sphæræ numerantur. Sed illud mirandum subit, quoniam pacto cùm sint quinquaginta & quinque, si ab eis demantur, quæ soli & lunæ adiunctæ sunt, quadraginta & septem (vt ait) remaneant. Nam si duæ solis, duæque lunæ, quas Calippus adiecerat, auferātur, præterea & aliæ duæ reuolentes à sole: sublatis enim duabus solis deferentibus, reuolentes etiam, quæ illis respondent, tollantur necesse est, sex tantūm erunt, quæ auferentur, quas si ex quinquaginta & quinque demiserimus, quadraginta & nouē manebūt. An verò (vt Alexander & Simplicius inquiunt). nonnullas lunæ reuoluētes adiectas fuisse, ob eāmque causam duas tantūm sphærás, non quatuor ab ea demi posse, oblitus est? an potius quatuor illas retrouersantes, quas soli adiecit, ab eo demendas ait, cum binis deferentibus, quas utriusque soli videlicet & lunæ Calippus adiecerat, vt hoc modo octo demantur? An, quia hoc de sole magis quām de ceteris dici debere, non videtur, fortasse, vt Sosigeni quoque placuit, scriptorum culpâ euenit, vt loco quadraginta nouem, quadraginta & septem scriptum fuerit? Cæterum, quæ de orbiū horum situ, interuallis, ordine & motione, quæ ex Eudoxi & Calippi sententia Aristoteles retulit, quæ item de retrouersantium orbium, quos ipse adiecit, necessitate & vsu dici possent, nunc omittentur, quòd prolixa admodum explanatio ne ac disputatione egeant, quæ Astrologorū magis est propria, quām eius, qui de rebus diuinis differere instituerit. Illud verò monebo (quod etiam Simplicius fecit) hanc Eudoxi, Calippi & Aristotelis perscrutationem, vt ingeniosam quidem acutāmque, sed tamen ad eorum, quæ in cælo appa-

rent, causas reddendas minimè sufficientem probatam fuisse. Plurima enim esse non eorum solum, quæ à posterioribus astrologis sunt obseruata, quemadmodum & nonæ sphæræ motus, item is, qui titubatio dicitur, quem alii ab Arabibus adinuētum esse, verum etiam ex iis, quæ ea tempestate sat satis erant perspecta, quemadmodum sunt errantium progesiones, retrocessiones, & status, quæ semper æquales non sunt, ac ipsa quoque planetarum corpora, quæ non semper eiusdem molis se offerunt, quorum omnium causæ ex illa orbium multitudine reddi satis non possunt. Quod quidem fortasse Aristoteles minimè ignorauit, ob eamque causam, quæ tradidit, non constanter astruxit, sed tum cæterorum scripta excutienda esse, illisque omnibus, qui aliquid inuenissent, gratiam habendam, sed eis credendum, qui accuratius differuerint, tum verò necessarias demonstrationes apud peritiores requirendas esse docuit. Illud etiā Simplicius in horum trium virorum de orbium numero sententia est admiratus, quod singulis planetis singulos attribuerint deferentes orbes, qui motu octauæ sphæræ, & è quæ velociter ac illa mouerentur: cum illa, quam primam omniū, primūque mobile esse censem, ad omnes orbes inferiores eodem motu cōuertendos sufficere videatur, præsertim cum nullus reuoluens orbis ab Aristotele additus esset, qui octauæ sphæræ motionem retrouersaret. Sed de hac re tota Simplicius in commentariis librorum de Cælo diligenter ac copiosè differuit. Differuerunt & alij viri doctissimi, ex his etiam, quos nostra tulit tempestas, veluti Hieronymus Fracastorius, vir singuliari disciplinarum omnium peritia præditus & perfectus, libro cōditio, in quo hanc partem eleganter & doctè interpretatus est, variorūque motuum & statuum, quibus stelle errantes præter corporis, è quo constant, naturam cieri & stare videntur, causas subtiliter reddidit, his Astrologorū placitis repudiatis, quæ naturæ cælestis corporis videbātur aduersari. Illi enim per eccentricos orbes, quos primū omnium, (vt testatur Nicomachus) inuenere Pythagorei, & globulos quosdam, qui epicycli dicti sunt, apparentium omnium cau-

fas reddunt, cùm tamen natura nec eccentricos, nec globulos illos ylo modo patiatur. De hac eadem re lo. Baptista Amicus ante aliquot annos, cùm omni libetali doctrina proætate politissimus esset, vita functus differuit, Calippi & Aristotelis sententiâ expositâ, & (cùm ea ad apparentiū causas reddendas non satis esse videretur) principiis nonnullis excogitatis, quibus sine eccentricis & epicyclis, eorū (etiam minutissimorum) causæ redderentur.

Quamobrem & substantias & principia tum immobilia, tum quæ sub sensum cadunt, tot numero esse existimare rationi consonum est. necessitas enim valentioribus dicenda relinquatur.

Consonum rationi, non autem necessarium, inquit Aristotle, quoniam, vt Alexander ait, sphærarum numerū simpliciter protulit, nulla verò necessaria monstrauit ratione, id muneris eis relinquens, qui, cùm in hoc genere sint peritiores & valentiores, accuratius, & magis exactè de eo possunt differere. Simplicius autem in commentariis libroru de Cælo locum hunc exponēs inquit, Hoc propterea dictum fuisse, quòd (vt antea monuimus) hanc de quinquaginta quinque orbibus opinionem non necessario veram esse existimat. cōsentaneum tamen rationi esse, ei assentiri, donec verius aliquid compertum fuisset. Cùm verò de sphærarum numero ita res habeat, necessarium tamen videtur, vt si ea, quæ exposita est, illarum sit multitudo, totidem substantiæ immobiles seu principia mouentia existant. Siquidem vna ab uno mouetur, omniumque primam mouens primus ciet.

Quætit verò Alexander in commentariis suis, an principia hæc immobilia, sphærarum animæ & formæ sint, an earum animabus præstantiora quædam principia, ab omni prorsus corporis cognitione liberata. Cui quæstioni respōdet, sphærarum animas non esse, sed alias quasdam substantias corporis expertes sphærarum animabus superiores & digniores. Cùm autem huic sententiæ posse aliquem obiicere, quod

Auerrois, deinde & alij multi obiecerunt, videret, substancias illas otiosas fore, & nihil agentes occurrit docens, non ab animabus solùm, sed à substantiis etiam illis sphæras moueri, quo modo & inerrantium sphæra, cum ab anima sua, tum à primo intellectu mouetur, à quo, vt sine fine mouetur, accipit, quandoquidem anima id impartiri non potest. Sed hanc de Cælorum animabus Alexandri sententiam, tametsi magnam habet probabilitatem, in his, quæ antea exposuimus, vt minus firmam, minusque necessariam non probavimus: iis potissimum argumentis ducti, quod nulla animarum eiusmodi apud Aristotelem mentio fieret, & substantiae immobiles, motus sphærarum causæ essent effectrices, quæ ad illum efficiendū sufficerent. hæc quoque de substantiarū immobilium numero nunc tradita, illud ipsum declarant, quippe cùm totidem esse, quot sphæras minimè oportebat, nisi efficienter illas mouerent, nec pro motus sempiternitate imparienda singulas singulis sphæris assignare necessariū erat, quandoquidem vna quædam, videlicet prima, satis præstare id potuisset.

Quòd si nulla esse potest latio, quæ deferendi astri gratia non sit, omnis item natura seu substantia impatibilis, ac per se, optimi finis ratione nacta esse censenda est, nulla profectò præter has natura alia erit, sed hic substantiarum numerus sit necesse est. Si quæ enim aliæ essent, mouerent certè, vtpote lationis fines. at aliæ præter eas, quæ traditæ sunt, lationes esse non possunt.

Substantias immobiles totidem, quot sphæræ, quæ perpetuò conuertuntur, necessariò esse demonstratum est: nunc plures illis esse non posse demonstratur. Ac id quidem duabus sumptis hypothesibus: quarum vna est, nullam esse lationem, quæ astri alicuius deferendi gratiâ non sit, ad illudque conuertendum momentum aliquod non habeat. Altera est,

substantiam seu naturam impatibilem & per se, optimum finem esse. E quibus duabus hypotheses colligit, nullā aliam substantiam immobilem præter eas, quæ traditæ sunt, esse posse. Si enim aliqua statuatur, fieri, ut aut non moueat, finisque optimi rationem non habeat, quod est contra secundam hypothesis, aut si mouebit, alicuiusque lationis finis erit, lationem illam, cuius erit finis, astro nulli deferendo conducturam, quod primæ hypothesis aduersatur. hoc vero consequitur eo posito, quod astris deferendis lationes traditæ, & ipsis lationibus efficiendis substantiæ immobiles expositæ sufficient, quod quidem ita se habere antea expositum est.

Quod autem in prima hypothesis sumptum est, verum esse hinc scire licet, quod astra per se moueri, aut in pile modum, ut multi censuerunt, voluntari non possunt, sed in orbibus infixis, illorum motu perpetuo cierentur, ut nulla alia orbium ipsorum ponendorum necessitas fuisse videatur, quam ut astra deferrent, & in orbem perpetuo conuerterent, & si qui essent æras, qualis maior illorum pars est, astri ipsius motionem adiuuarent, auctorésque essent, ut variis motibus, qui à nobis conspiciuntur, astrum cieretur, quemadmodum de sphæris, quæ singulis astris tributæ sunt, antea est traditum. Ita liquidò constat, nullam esse lationem, quæ deferendo astro aliquid non conducat. Quod vero de substantia impatibili & per se, hoc est, corpori aut magnitudini non coniuncta (hoc enim valet illud per se) in altera hypothesis sumitur, idipsum procul dubio est, quod antea tradidit, cum substantiam immobilem optimam esse, atque, ut res expetenda solet, mouere, uniusque finis generis, hoc est, finis cui, rationem habere declarauit. Nam quanuis de substantia prima immobili tradita illa esse videantur, omnibus tamen accommodari possunt, cum naturæ eiusdem sint atque essentie. Quā obrem ut eo in loco efficientiæ rationem à substantia immobili non remouebat, tametsi ita loqueretur, perinde atque motus cælestis finem duntaxat esse, & ut finē mouere substantiam illam yellet, ita ne his quidem in verbis, in quibus substantiæ immobiles lationū fines esse statuuntur. Ita enim

lationū finis sunt; vt illas tamen efficiant, sed suipsarū gratia.

Hoc autem ex his, quæ feruntur existimare, rationi consonū est. Nam si omne, quod defert, suapte naturā eius, quod defertur, gratiā sit, nullam certè lationem suipsius, aut lationis alterius, sed stellārum causā esse consequitur. Si enim latio lationis causā erit, illa quoque aliarum causā sit, necesse est. Quapropter, cùm in infinitum progredi non queant, diuinorum aliquid, quæ in cælo feruntur, corporum, lationis omnis finis erit.

Quod in proximè expositis verbis sumpsit, nullam esse lationem, quæ ad deferendum astrum aliquod non sit comparata, corroborat, ratione sumpta ex naturā eorum, quæ feruntur, quam eiusmodi ait esse, vt id, quod defert, eius, quod defertur, sit gratiā. Nam si eius quod defert, latio, eius, quod defertur, gratiā non sit, effici, vt aut suipsius gratiā sit, aut alterius lationis, quorum neutrum concedi debet, ne, si alterius esse concedatur, progressio sit in infinitum, quandoquidem & illa alterius gratiā erit & illa alterius. Suipsius autem gratia esse nemo dixerit, quippe cùm frustrā id, quod defert, deferret: nec ob aliud latio illa est, quām vt illud deferatur: quę & si ad id, quod defert, referri postremò, vt ad finem possit, eius tamen, quod defertur, gratia primū sit necesse est. Quemadmodum ædificatio, ædificantis quidem gratiā postremò est, sed tamen primum propter domum est comparata: sed hanc rationem Aristoteles, vt notam fortasse prætermisit. In eo vero institit, vt doceret, alterius lationis gratia non esse, & id quidē in lationibus sphærarum, quarum gratia ratio conclusa est. Colligit igitur, cùm nec suipsius, nec alterius lationis gratia latio vlla esse possit, ad diuinorum eorum, quæ in cælo feruntur, corporum aliquod ferendum vnamquamque esse comparatam, astrūmque aliquod omnis lationis finem esse. Sed dubitatio existit, quo-

nam modo diuina illa corpora lationum fines esse queant; cùm pàulò antè dictum sit, substantias immobiles earundem fines esse, finisque optimi rationem possidere? An vero incomodum nullum est, vnius, & eiusdem rei diuersos fines esse, vt fabricationis domus, cuius nunc meminimus: vnuis quidem ipsa domus, quam architectus extruit, alter vero homo cui ad tutelam & commoditatem paratur. Ita igitur & lationum cælestium varij fines esse poterunt, quorum vnuis cælestia ipsa sunt corpora, videlicet sol & reliqua sydera, que splendore suo omnia illustrant & fouent, in orbemque perpetuò rapiuntur. Alter est rerum, quæ oriuntur & occidunt, ortus & interitus perpetua conseruatio, quæ syderibus, & sole potissimum, in orbem non circulatis nullo modo esse posset. Sed supremus atque præcipuus illarum lationum finis, substantiae sunt immobiles, quæ optimæ cùm sint, summeque desiderabiles, suamque perfectionem & bonitatem cælestes sphæras mouendo conseruari intelligent, sui ipsarum amore ductæ ad illas mouendum excitantur:

Illud vero perspicuum est, cælum vnum esse. Nam si plures, quemadmodum homines, sunt cœli, vnius cuiusque principium specie vnum erit, & numero multiplex. At quæ numero multa sunt, materiam habent. Vna enim & eadem multorum ratio est, veluti hominis. Socrates autem vnuis est. Prima vero essentia, quandoquidem actus est, materiam non habet. Primum ergo illud mouens, quod immobile manet, & ratione & numero vnu est, quapropter & illud, quod perpetuò & continenter mouetur, vnum erit, cælum itaque vnum.

Hæc de mundi unitate (nam per cælum mundum intellegit) demonstratio ad hunc locum pertinere non multum videatur, quanquam Alexander inquit, ei qui de principio mouente

differuit, de corpore, quod moueatur, inquirendum etiam manere. Fortasse verò ad illud pertinet, vt id, quod demonstratum est, confirmetur: nempe substantias immobiles his, quæ traditæ sunt, necessariò plures non esse. Nam si mundi plures essent, nec hic, in quo degimus, solus existeret, alias quoque immobiles substâtias esse oporteret. quippe cùm singuli orbes suos haberent, qui suis motionibus à propriis mouentibus cierentur. Vnum ergo esse mundum ob hanc fortassis causam Aristoteles demonstrat, quod quidem in primo de Cælo, sed alia ratione, antea monstrauerat. nisi diceretur hanc demonstrationem ad cōfirmandum id, quod dixit, in lationibus progressionem in infinitum non esse, pertinere. Nam qui mundum vnum statuunt, lationes finitas ponere coguntur: nempe eas, quas oculis spectamus. Sed quæcunque tandem eius rei demonstrandæ occasio fuerit, demonstratio ex eo vim suam sumit, quod in libris de Cælo demonstratū est, mundos plures, si essent, eos numero duntaxat, non item specie posse differre, quippe qui ex iisdē specie simplicibus corporibus constarent, iisdemque specie motionibus cierentur. Quod cùm ita haberet, efficeretur quoque, vt primi eorum mouētes non maiori inter se differentia dispreparent, quandoquidem ratio non patitur, vt mouentes effectricēsque causæ maiori inter se distent interuallo, quam ea, quæ ab eis mouentur. Itaque plures essent mouentes primi numero duntaxat, non item specie differentes. hoc autem esse non posse, Aristoteles nunc docet. Ea enim inquit numero multa esse, & specie inter se non differre, quæ materiam habent, cuius substantias immobiles & mouentes primos expertes esse, quippe, quæ sint actus, traditū est. Essentia enim prima materiam (inquit) non habet, per essentiam primam, quod ipse ὁ οὐκείνους πρώτη nominat, primam immobilem substantiam intelligens, aut certè primam cuiusque rei essentiam, ad quam materia nullo modo pertinet, vt quæ forma sit & entelechia. Primi itaque mouentes cùm essentiæ essent quædam materiæ expertes, fieret ut numero solo inter se differre non possent. quod tamen ac-

cideret, si plures mundi ponerentur. Porrò perspicit huic licet, quæ de multitudinis ac numeri in eadem specie causa sit, Aristotelis fuerit sententia, siquidem materia manifestè id tribuit. Alibi etiam apertè hoc ipsum docuit, tum in hoc ipso opere, tum in libris de Cælo. Nam & ea vnum numero esse, quorum materia est vna: diuersa, quorum diuersa tradidit, & multa numero illa esse, quæ materiâ cōstat, quorūque substantia in materia est posita. hinc mundi vnitatem, in primo de Cælo demonstratam sibi ipsi obiiciens dubiam esse, plurisque mundos aut esse, aut esse posse ostendit, quandoquidem materiâ mundus constet. Quanquam rationē eam momentum in se nullum habere postea docuerit, quod non quemadmodum alia, quæ materiam habent, ex illius parte quadam, sed ex tota constaret, cùm extra vniuersum nihil sit omnino, ob eāmque causam necessariò vnum esse, quod omnia intra se cohipeat. E quo loco intelligitur non perpetuò materiam multitudinis in eadem specie causam esse, sed tum solūm, cùm res ex tota materia non cōstat. Vnicus enim homo necessariò esset, si ex tota materia hominibus gignendis idonea cōstaret. Quemadmodum & sol vnicus est, quoniam materiā totam, ex qua constare aptus est, nullius mortalitatis partipem intra se habet. Sed de his aliás. Illud verò, à materia multitudinem proficiunt, inde quoque scire licet, quod ipsa essentia ex se differentiam nullam habet. Eodemque modo ab omnibus participatur, vt si ad eam materia, & quæ materiam consequuntur, non accesserint, vniuersa numero res maneat, necesse sit. Quæ autem à nonnullis de differentiâ individuali, quam echeitatem nominant, ex cogitata sunt, subtilia quidem & ingeniosa videntur, sed in Aristotelis doctrina vana sunt & cōmentitia, nullāmque firmitatem habentia. Quis enim vel mediocriter in Aristotele versatus ὑλην, hoc est, materiam pro echeitate sumptam inquam legit? Eam materiā multitudinis in eadem specie causam Aristoteles vult esse, quam substantiis immobilibus negavit, cuius natura potentia est. Ac de his quidem satis. Cùm igitur primus mouēs vnuſ duntaxat numero sit, nempe ma-

teriæ expers. Vnum etiam primū, quod perpetuò & cōtinen-
ter mouetur, esse concludit: itaque cælum vnum. Vsurpauit
autem (vt antea monui) ὄντες, vt vniuersum significat, quē-
admodum sēpe in libris de Cælo consuevit.

Est autem ab antiquis veteribūsque fabulæ mo-
do traditum, posterisque relictum, & deos hos es-
se, & totam naturam diuino numine cōtineri. Re-
liqua vero fabulosè allata sunt, cùm ad multitudinē
persuadendam, tum ad legum, & eius, quod cōdu-
cit, vsum. Humana enim aliorūmque animalium
specie eos effingunt, alia etiam complura, quæ hæc
consequuntur, ac cum iis, quæ dicta sunt, similitu-
dinem habent, adferunt. A quibus si quis primū
illud abiunxerit, sumpseritq; illos, primas substancias
deos esse existimasse, diuinè dictum esse arbi-
trabitur, ac (vt verisimile est) vnaquaq; arte & phi-
losophia sèpius (quoād facultas tulit) inuentis, ac
rursus deletis, has quoque illorum opiniones, quaf-
dam veluti reliquias, vsque nunc seruatas fuisse. Pa-
terna itaque ac maiorum opinio hactenus solūm
nobis perspecta est.

Consueuit Aristoteles placita sua maiorum authoritate (si fieri possit) confirmare, & cum his, quæ à cæteris, qui de iis-
dem rebus differuerunt, aut apertè, aut inuolutè tradita sunt,
consentientia esse ostendere. Hoc igitur in disputatione de
substantiis immobilibus, seu de diis nunc facit. Quos cùm es-
se, cælestésque sphæras motibus suis ciere, cælūmque & natu-
ram ab illis ipsis pēdere docuisset, ait à veteribus antiquisque
fabulæ modo traditum, posterisque relictum fuisse, & deos
hos esse, & totam naturam diuino numine contineri. Cætera
vero, quæ de diis fabulosè dixerunt, quemadmodum huma-
n. iiiij.

nam, vel aliorū animalium speciem eos habere, aliósque ex aliis procreatos omnia hæc excogitata esse, tū ad vulgi persuasionem, vsimque legum, tum ad vitæ humanæ utilitatē.

A quibus ramen omnibus fabulosè effictis, si quispiam primū illud abiungat, quod primas substātias deos esse crediderunt, hunc diuinè ab illis pronuntiatum esse arbitraturū, veteremque hanc de diis sententiam antiquis illis temporibus floruisse, & ad eam usque ætatem (quasdam veluti reliquias) peruenisse crediturum, vnaquaque arte & philosophiâ alluuiorum temporumque iniuria sèpius deletis, rursusque (quoad fieri potuit) exortis. Hæc Aristoteles. An verò res ita habeat, vt mentes has materiæ expertes fabulis suis veteres illi inuolutas intellexerint, nécne, difficile cognitu est: Quippe cùm nihil in eorum monimentis legatur, quod de eo certiores nos faciat. Illud verò compertum est deos esse, naturamque totā numine diuino contineri ab illis (quanuis fabulosè) proditum fuisse, quale illud est, iouis omnia plena. Illud item ad vulgi persuasionem, usum legum, humanaque vitæ utilitatem fabulas de diis effictas fuisse, ita habet. Non enim temerè aut inutiliter humanâ formâ deos effinxerūt, sed vt homines à multis vulneribus (vt Alexander ait) deterrentur, memores, qui hominem lèdit, diuinam formam lèdere, atque iniuria afficere. Aliorum etiam animalium figuræ non sine hominum magna utilitate diis tribuerūt, veluti Ibum, quos, cùm serpentium innumera multitudo A Egyptum vastaret, eorumque vim maximam ab illis confici A Egyptiorum maiores intelligerent, quo homines ab interficiendis illis gentis suæ conseruatoribus deterrentur, lege cauerunt, ne cui liceret interficere: deos enim, si quibus appareret, in Ibum forma se se ostendere. Nec verò solæ belluæ in deorum numero à maioribus sunt habitæ, sed res quoque inanimatæ multæ ex magnis earum beneficiis, deorum nominibus nuncupatæ & cultæ. Quicquid enim magnam utilitatem afferret generi humano, id non sine diuina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat à Deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: vt cùm fruges Cererem appell-

larent, vinum autem Liberum, ex quo illud Terentij, Sine Cerere & Libero friget Venus: tum autē rem ipsam, in qua vis inest maior aliqua, sic appellarunt, vt ea ipsa vis deus nominaretur, vt fides, mens, quæ in capitulo erant dedicatæ. Duo præterea alia deorum genera apud veteres fuisse leguntur. Vnum eorum, qui ob beneficiorum multitudinem, quibus homines affecerant, in deorum numerum fuerunt relati, vt Hercules, Castor, Pollux, & alij. Aliud eorum, quos ratione aliqua Physica in deos referre hominibus (& poetis præsertim) placuit. veluti Saturnus, quem eum esse voluerunt, qui cursum & conuersionem spatiorum ac temporum contineret, vt Græcū nomen οὐρανός, quod idem valet, quod χρόνος, indicat. Saturnum autem appellatum esse, ait Cicero, quod saturaretur annis: ex se enim natos comesse fingere solitus, quia consumit ætas temporum spatia, annisque præteritis infaturabiliter expletur. Cùm verò hunc in modum deos suos fabulis inuolutos veteres tradidissent, primisque substantias fabulosa illa tradendi ratione deos esse intellexissent, hanc illorum de diis sententiam, quasdam veluti reliquias, usque nunc seruatam ait fuisse, quasi diceret, opinionem de diis diuinóque numine totam naturam continentem nouam non esse, sed veterē & antiquam, etsi fabulose proditam. Reliquias autem, inquit, quod multa alia & de diis & de aliis rebus veteres illi prodidissent, quæ temporum iniuriâ exciderint.

Opinionem autem de diis illorum esse reliquias, quæ scientiis & artibus, sæpius (vt verisimile est) deletis, & (quoad fieri potuit) rursus inuentis, haec tenus fuerit reseruata. hinc simile est, quod in primo de Cælo de ipsius cæli sempiternitate, quam demonstrauerat, tradidit. Opinionem enim eam nouā non esse docuit. Sed apud veteres primū floruisse, qui eius rei gratiâ αἰθέρη, ἀρχὴ τοῦ ἀεὶ θεῖψ, hoc est, ab eo, quod semper curreret, cælum ipsum nominarint, opinionemque eiusmodi excidisse, quod opiniones infinites aboleantur, exdémque infinites existant. Quod igitur ibi de cælo & opinionibus traditū est, hic de diis & scientiis atque artibus traditur. Nec verò mirandum, seu opiniones, seu scientias, ar-

tēsque interire, nūrsūsque existere: quandoquidem eluuiones, incendia, pestes, & bella, eius generis esse queunt, quæ maximam orbis partem ad internacionem veluti ducant. ipsæ etiam per se opiniones, artēsue & scientiæ ab hominibus neglectæ interdum euangescunt atque abolentur, tum post certa temporum interualla cælestibus corporibus ad id vim suam influentibus cædem exoriuntur.

Quæ autem ad mentem pertinent, dubitaciones aliquas habent. Omnium enim eorum, quæ perspiciuntur, diuinissimum esse videtur. at quo pacto sese habens eiusmodi sit, id tum demum explicatu difficile est. Nām si nihil intelligit, quidnam præclarum erit? quippe, qui dormienti similis habebitur. Sin intelligit, atque huius alia res sit author, quandoquidem id, quod essentia eius est, intellectio non est, sed potentia, substantia profectò optima non erit. Ex intelligendi enim actu præstantia dignitasque illi inest. Iam verò siue mens, siue intelligendi actus eius sit substantia, quidnam intelligit, aut enim se ipsam, aut diuersum aliquid, quod si diuersum, idémne semper, an aliud & aliud? An igitur quicquam, an nihil potius refert vtrum, quod præclarum est, intelligat, an quiduis, an aliqua intelligat, absurdum est.

Præstantissimam Dei actionem, cuius meritò summam admirabilitatem in se habere dictus est cum dubitationibus nonnullis coniunctam esse, commonefacit: & quæ sint dubitationes eiusmodi aperit, easque actione ipsa constituta & patefacta breuiter dissoluit. Ea autem est intellectio, de qua dubitando hac via ingreditur. Aut enim (inquit) mens illa diuina nihil intelligit, & in otio agit, aut in alicuius intelli-

gentia versatur. Ac siquidem nihil intelligit, præclara profecto, præstansque & eximia res non erit, imo verò à dormiente non differet, qui intelligendi quidem vim habet, sed somno detentus nihil intelligit. Si verò intelligat, & quidpiam contempletur, dubium existit, an per aliquam potentiam intellectio illa ei insit, in eoque intelligendi munere versetur, ita ut illa intelligendi sit author, nec ipsius mentis substantia intellectio sit, an potius ipsa per se intelligat, suaque ipsius substantia sit intellectio, quæ à potentia nulla proficiuntur. Nam si primū affirmetur, mens illa, substantia profecto optima non erit: quippe quæ perfectionem suam maximam ipsa per se non habeat, sed ab alio, hoc est potentia, & intelligendi actu, qui eius substantia non ponitur, accipiat.

Quod si ipsa per se non per aliquam potentiam intelligat, suaque ipsius substantia intellectio esse statuatur, aliud dubium exoritur, quidnam videlicet intelligat: an se ipsa solum, an diuersum aliquid, & si diuersum, idemne semper, an aliud & aliud: præterea an quævis sine ullo discrimine, seu bona sint & præclara, seu mala & vilia, an aliqua intelligat & contempletur, absurdum est. hæ primæ sunt dubitationes, quæ de Dei intellectione exoriuntur. Quarum omnium perspicua satis est intelligentia, eo uno excepto, quod in secunda dubitatione proponitur, quandoquidem quid per potentiam, quæ intellectonis author ponatur, intellectus non planè apertum est. Alij enim (vt Auerrois) ad obiectum externū referunt, quod vt in nobis evenit, intellectum excitando intellectus author videtur, quæ intellectio extrinsecus pendens idem non est, quod ipsa intelligens substantia. Alij vero (vt Alexander) ad potentiam intelligendi referunt, quæ vt intellectus intelligat, causa videtur esse, quippe quæ nisi esset, intelligere intellectus non posset, eaque ab intellectus substantia diuersa est. Quæ sententia ei, qui hunc locum diligenter expendit, probabilior superiori videatur, necesse est. De obiectis enim intellectum mouentibus in ea, quæ sequitur, dubitatione sermo est, cum dubitatur an se, an diuersum quidpiam intelligat. Sensus ergo dubitationis talis est, Vtrum mentis intellectio suaipsius

substantia non sit, sed ita mens illa comparata sit, vt facultatem, qua intelligere possit, à sua substantia diuersam obtineat, qualis facultas in nobis, nostrāq; mente inest. Perspicua verò Aristotelis ratio magis esset, si cùm ait, ὅτι γάρ θεία τοῦ, &c. legeretur οὐδέ θεία τοῦ, &c. hoc est, nec id, quod est substantia eius, intellectio est. Illa enim particula γάρ, causam reddens, difficultatem facit, cùm nulla cause redditio esse videatur. Quin potius aliud antecedens, ex quo vñā cum priori consequens colligatur, hunc in modum: Sin intelligit, & huius aliqua res est author, nec id, quod est eius substantia, intellectio sit, sed potentia, substantia profecto optima non erit. Quare illud οὐδέ, loco οὐδέ, accipendum videtur, quod saepè fieri ab Aristotele ex Alexandro didicimus. Nisi ita exponamus: Sin intelligit, & huius aliqua res sit author, quia id, quod est essentia eius, intellectio eius non ponatur, sed potentia: qui exponendi modus defendi potest, vt illud non sit alterum antecedens, sed eius, quod mox dixit, veluti explicatio. Sed utro modo exponatur, consequitur certè, vt optima substantia, si eius intellectio & essentia differunt, non sit, quandoquidem præstantiam suam ab actu intelligendi, qui diuersus ponitur, & potentia illa accipiet. At in actu quidem intelligendi præstantiam dignitatēmque eius mentis consistere dubium non est, neque id affirmare absurdum est, sed illud, actum videlicet intelligendi à substantia mentis diuersum esse. Quod ad priorem dubitationem attinet, dormienti, si nihil intelligat, mens assimilatur, quod quemadmodum dormiens potentiam quidem intelligendi habet, actu tamen nihil intelligit, ita & mens illa intelligendi vi prædicta erit, actu nihil contemplans. Quo fit, vt hoc modo se habēs, præclarum nihil in se sit habitura. Quid enim præclarum in eo, qui dormit, esse possit, quandoquidem actionibus suis propriis destituitur? An verò ignem præclarum iudicabimus, qui non calefaciat? aut cibum, qui non alat? quis artifex cōmentatione dignus est, qui non ea, quæ artis suæ sunt, agat & moliat? Inde hominis fœlicitatem in virtute actuosa Aristoteles ponit, quoniam virtus quæcunque, si ab opere suo

vacauerit, à propria perfectione recessisse multum videtur. In Olympicis ludis (in primo Ethicorum idem author ait) non iij, qui eleganti sunt forma, aut corpore robusto, coronantur, sed qui decertat. Ex actione igitur cuique rei propria omniū perfectio dependet: operéque & actione omnia definiuntur. Quamobrem nulla in Deo météque illa perfectio erit, nulla præstantia, si otio marcessere, & veluti dormiens ab intellectione vacare statuatur. Intelligit itaque, nec dormit, nec ut dormiat (quemadmodum ferunt de Endymione) timendum est. Cæterū quid intelligat, vtrum se, an diuersum quidpiam, & illud, an semper idem, an aliud & aliud, præterea an bona sola, an quævis sine ullo delectu, an verò quædam intelligat, absurdum est, hæc, inquam, omnia inquisitione digna sunt, quæ in verbis sequentibus explicantur.

Illud itaque perspicuum est, eam id, quod diuersissimum est, & præclarissimum intelligere, neque mutari: ad deterius enim mutatio, & quidam præterea motus hoc ipsum esset.

Cùm in fine superiorum verborum dubitasset, an bona sola, an quævis sine ullo discrimine mens diuina intelligeret, & veluti respondēs interrogationis modo adiecisset, an etiā aliqua ab ipsa intelligi absurdum esset, quæstioni propositæ & omnino omnibus, quæ de eius intellectione allatae sunt, satisfacturus, hoc imprimis docet, quod antea etiam expicatum fuit, nempe mentem hanc diuinam id, quod præstantissimum est & diuinissimum intelligere: nec ab eius intelligentia recedere, quippe quod ad id, quod peius est, intelligendum necessariō se conuerteret: eiisque intellectu mutatione in deterius esset, siquidem præstantissimum vnum est, eoque præstantius nihil. Motus quidam præterea in eiusmodi intellectu esse, quæ duo tanquam absurdā, & quæ de illa mente affirmari non debeant, assumit. Diuinissimum porro & præclarissimum ab ea mente intelligi, rationi consonum est. quippe, quæ diuinissima & præclarissima, omniūque rerum

optima, ob eamque causam, ad id, quod diuinissimum & præclarissimum est, intelligendū magis, quam cæteræ mentes, accommodata. Nec minus cum ratione coniunctum est, ut ab illius intellectione non recedat, vt Aristotelis rationes ostendunt, quæ id ponūt, vnum esse, quod diuinissimum est. ideo ab eo recessum esse non posse, nisi ad deterius, idq; motū habere coniunctum, qui in mente illa poni non debet, quæ omnis mutabilitatis prorsus est expers. Neque verò dignum esset, vt mentem illam diuinissimam ab ynius rei intelligentia ad aliam alterius moueri, multoque magis ab eius, quod diuinissimum est, ad deterius aliquod censeremus.

Ac primū quidem si intelligentia non sit, sed potentia, continentem illum intelligendi actum laboriosum esse, rationi consonum est.

Mentem illam diuinissimam id, quod diuinissimum est & præclarissimum intelligere, & ab eius intelligentia non recedere, in proximis verbis traditum est. Ex eo rationē colligere videtur, qua corroboret id, quod paulò antè docuit: nempe, mentis substantiam intellectionem esse, non autem potentiam, quę illius intellectionis sit author. Si enim mens illa id, quod diuinissimum est, perpetuò intelligit, eius intelligentia omni labore vacet, profecto necesse est. Violentum nanque id omne est, quod laboriosum est: nullumque, quod vim patiatur, perpetuò potest durare, vimque illam omni tempore perpeti. laboris igitur mentis eius intelligentia expers cùm sit, eam ipsam eiusdem mentis substantiam esse Aristoteles concludit. Quam consequitionem Alexander huac in modum monstrat: Quemadmodum (inquit) homini hominē esse laboriosum non est, propterea quod eius substantia in eo, quod homo sit, posita est, cōtinenter autem ingredi munus homini est laboriosum, quia substantia eius in ambulando non consistit, ita & mentis diuinæ intelligentia nullius laboris particeps erit, si ipsius mentis substantia fuerit, quæ certè aduentitia si esset, laborem coniunctum habe-

ret. D. autem Thomas hanc consequitionem eò monstrauit, quòd si Dei intelligentia substantia eius non fuerit, sed à potentia aliqua & facultate pendeat, cùm facultas omnis res contrarias æquè capiat, potestatēque agendi nihil habeat, quod idem aliquando non agere possit, efficiatur, vt mens illa ab intelligendi munere cessare interdum queat. Quocirca si intelligentiam continuare voluerit, continuationem eam extrinsecus capiat, necessarium esse. Itaque non vi sua, sed aliena cōtinēter intelligere, quod absq; labore esse non possit: quandoquidem externum omne & aduētitum, laboriosum esse consueuit. Sed dubitatio existit, cur cùm intellectus nostri substantia in eo, quòd sit intellectus, intelligatque, sita esse videatur, eidem tamen continenter intelligere laboriosum est, quippe, qui in rejalicuius contemplatione diutius esse non potest. An verò falsum est, intellectus nostri substantiam in eo vt intelligat positam esse, quin potius suapte natura potentia est, quæ nisi certis temporibus in actum educi non potest: nec ea quidem per se, sed ab iis, quæ per sensus accepta ad ipsum ducuntur. Nihil igitur mirum, si laboriosam intellectionem experiatur, præsertim cum materiâ & instrumentis corporis, videlicet phantasmatis, quæ in corpore insunt, vtatur. Sunt verò & aliæ contra Aristotelis rationem dubitationes, quæ ab interpretibus adduci consueverunt. Una de animis nostris, quæ à corpore solutæ continua intellectione sine ullo labore fruuntur, quarum tamen intellectio ab earum substâlia diuersa est. Altera de cælo, quòd perenniter contorquetur, & illud quidem absque omni labore, cuius tamen motionem illius substantiam esse nemo dixerit. Illud etiam afferunt, quòd defatigatio quævis ex materiali contagione oriri videatur, cùm scilicet animalis vires nimia corporis aut animi cōtentione remollescant. Quamobrem cùm mens illa omnis materiali expers sit, nihil cogere vt defatigetur, quanquam eius intellectio sua ipsius non sit substantia. his argumentis, & secundo præsertim, Thomas ductus, Aristotelis rationem non necessariam, sed probabilem esse asseruit, laborem in actionis continuatione, tum so-

lùm accidere inquiens, cùm vel actio illa, vel quod actionem
 perpetuat, agētis naturæ aduersatur. Alij necessitatem in ra-
 tione esse defēdentes, laborem necessariò consecuturum, si
 intellectio mēris, substantia eius non sit, cò putauerūt, quòd
 non omnino simul & uno intuitu mens illa, sed singula sc̄pa-
 ratim intueri poterit, aliudque ex alio comprehendet. Quæ
 intelligendi ratio cum his solùm cōuenire videatur, qui sensus
 adminiculum in intelligendo adhibent, illéque per facile debilitati & frangi consueverit, mentem eam, quæ eo modo
 intelliget, defatigatum iri inquiunt: sed ex his omnibus du-
 bitationes allatæ haudquaque diluuntur. Integrum enim ad-
 huc manet, esse aliqua in perpetua actione, & ea quidem sine
 labore, quæ illorum substantia non est, nempe, animas cor-
 pore solutas, & cælum. Quamobrem dicendū, animas cor-
 pore solutas in intelligendi munere versari, Aristoteli non
 compertum fuisse, quinimo docet, eorum, quæ in vita didi-
 cimus aut intelleximus, nihil post mortem intellectum remi-
 nisci, quia phantasia intereat, sine qua nihil intelligit. Illud
 verò potius urget, quod in tertio de Anima traditur, intellectum nostrum perpetuò intelligere, & non aliquando qui-
 dem intelligere, cùm tamē nostri intellectus intellectiōnem,
 eius substantiam esse negauerimus. Quo fieri videtur, ut aut
 perpetuum aliquid laboriosum sit, aut si hoc esse non potest,
 intelligentia hominis sine labore perpetua sit, eadēque ta-
 men ab intellectus differat substantia. nisi concederimus
 intellectus eius nostri, qui perpetuò intelligere ponitur, in-
 tellectiōnem, ipsius intellectus substantiam esse. quod ipse
 quoque Aristoteles eo in loco tradere videtur, cùm ait eam
 substantiā actum esse. Est verò intellectus is, qui simpliciter
 omnium hominum est intellectus: qui ab intelligentia nun-
 quam vacat. Quatenus autem in singulis hominibus inest,
 ea parte potentia est, & certo tempore intelligere incipit, nec
 in intellectiōne semper perseverat. Qui verò intellectiōnem
 intellectus nostri, eius substantiam esse negaret, fatigari qui-
 dem illum in intelligendo, eundēque perpetuò intelligere
 concederet. Sed ut singulorum hominum merito non per-

petuò intelligit, ita & eorum habita ratione fatigari. Simpli-
citer autem & perpetuò intelligere, eiùsque intellectionem
laboriosam non esse. Quod ita non habet in mente diuina,
quæ vna cùm sit, perpetuò & sine labore contemplatur. Ale-
xander nullam, ex eo tertij de Anima loco difficultatem sen-
tit, quippe qui de Deo seu de mente diuina eum exposuit: sed
contra Aristotelis sententiam. Ad eam dubitationem, quæ
de cæli motu est, dici potest, intellectionis & motionis cæli
diuersam esse rationem, quod hæc actio sit extra proficisciens,
illa in eo maneat, quod agit. Poterit igitur motio sine labore
perpetuari, quandoquidē vis infinita illam facit, idque, quod
mouetur, perpetuò moueri naturâ suâ est comparatum: &
quia in illud recipitur, fieri non potest, ut eius quod mouet,
substantia sit: sed neque ipsius, quod mouetur, siquidem ab
alio proficiscitur. Intellectio autem in intellectu manet, quæ,
si ipsius intellectus substantia non sit, aduentitium quiddam
erit, ipsaque intellectus substantia, potentia quædam, quæ
intelligere, & non intelligere poterit, prout ab eo, quod in-
telligendum est, mouetur: cuius generis potetiæ laborem in
agendo habent coniunctum. Dixerit etiam aliquis: mentem
illam diuinam, cùm intelligendo & appetendo cælum mo-
ueat, actionem illam, quodammodo eius substantiam esse.
Quamobrem antea cùm perpetuam aliquam existere sub-
stantiam primam Aristoteles doceret, sempiternum motum
esse non posse tradidit, nisi aliquod esset principium, cuius
substantia actus esset. Paulò post etiam, cùm demonstraret
aliquid mouens esse omnino immobile, cōclusit esse aliquid,
quod cùm mouet, non mouetur, quod substantia sit & actus,
quasi actum ea parte esse primam substantiam vellet, qua
motionem efficit. Quod verò de fatigationis naturâ obiicie-
batur, ita dilui potest, ut dicamus, mentem diuinam omnis
materiæ expertem nunc quidem esse, nec vlo modo ab ea
pendere; quæ tamen eius ope indigeret, si eius intelligentia
sua ipsius substantia non esset. Nulla enim forma, cuius actio
à substantia sua diuersa sit, videtur esse, quæ vel in materia
non insit, vel ab ea in agendo aliquo modo non pendeat.

Quòd si mens diuina materiæ adminiculo vteretur, continuare intelligentiam sine labore non magis posset, quàm nunc humanus intellectus queat. Ac hæc quidem de his dubitationibus satis sint dicta.

Illud deinde perspicuum est, aliquid dignius præstabiliusque fore, quàm mens sit, id videlicet, quod intelligitur. Quinetiam intelligere, & eius quoque, quod pessimum est, intelligentia in intelligentे inerit. Quare cùm id sit fugiendum (quandoquidem aliqua satius sit non cernere) intellecciónem id, quod optimū est, non esse cōsequetur.

Mentem diuinam potentiam non esse, nec eius intellecciónis causam authoremque potentiam dici, sed ipsammet intellecciónem esse, duabus aliis rationibus videtur confirmare. Quanquam & id demonstrent, alienam rem nullam ab eiusmodi mente intelligi. Prima igitur ratio est, quòd nisi eius substantia intellectio sit, sed potentia, omnium rerum dignissimam præstabilissimamque ipsam mentem non fore. Sed dignius aliquid & præstabilius futurum, id videlicet, quod ab ea intelligetur. Quæ ratio ex eo vim sumit, quòd si mentis substantia, potētia sit, non intellectio, ab alio in actum ducatur oporteat: quemadmodum mens nostra, quia naturā substantiāque suā potentia est, à rebus intellectilibus in actum educitur. A se verò in actum duci, haudquaquam potest: quandoquidem nihil se mouet, nullaque, potentia in actum se ducit, sed ab alio, quod actu sit, ducatur necesse est. Cùm ergo quod actu est, quatenus actu est, eo, quod potentia est, præstantius digniusque sit, profectò efficitur, vt si mentis substantia potentia sit, aliquid esse concedamus, quod dignitate illi antecedit: illud videlicet, quod sub eius cadens intelligentiam, eam ad actū trahit. Altera ratio ad aliud ducit incommodum, quod est, mentem illam diuinissimam, pessima quæque intellecturam, ciūisque intellecciónem optimam non forc: quandoquidem pessimorū intellectio non in opti-

morum solum genere ponit non potest, sed neque in bonorum, quippe cum nonnulla eius sint generis, quæ non cernere & intelligere satius sit, quam cernere & intelligere. Cuiusmodi diceretur concubandi, aut etiam furandi, seu occidendi optima ratio. hoc autem, quod dictum est, incomodum eo consequitur, quod cum potentia esse mens illa ponitur, natura ei tribuitur, quæ rerum omnium intellectuum sit capax, qualem hominum mentem, in tertio de Anima statutum est. Nec verò aliquid erit, quod impedit, si bona intelligere & contemplari possit, quin in malorum quoque & pessimorum intellectione interdum versetur, præsertim cum potentia ad utrumque contrarium pateat, quamquam ad unum per se, ad reliquum ex accidenti. Iam verò si pessima quæque intelligat, eius intellectu optimam non esse consequitur: siquidem intellectio optima est, quæ est optimorum. Quamobrem cum eius intellectio sit optima, illud fugendum est, ut quæque sine ullo delectu etiam pessima ab illa intelligi concedamus. Quod ad verba attinet, cum in principio secundæ rationis particula, οὐ legeretur, hunc in modum καὶ οὐ τὸ νοῦν, &c. hoc est, etenim intelligere, quæ lectio indicabat non ratione nouam esse, sed eius, quod dictum erat, causæ redditionem, Alexander commonebat, particulam, εὖ, desiderari, ut diceretur. Præterea intelligere, &c. Ego verò putaui illud οὐ, incuria scriptorum incertum fuisse: & particulam, οὐ, quæ legitur sufficere, ut rationem nouam afferri intelligamus.

Se ipsa igitur intelligit, siquidem optimum est, atque intellectio intellectu optimam est.

Quoniam mens illa diuinissima, potentia non est, nec alienum quicquam intelligit, ne pessima quæque intelligere concedatur, eademque tamen in intelligendi munere perpetuo versatur, idque, quod diuinissimum est & præstantissimum, intelligentiæ sua apprehendit, ipsum se intelligere, siquidem omnium optimum est Aristoteles concludit: itaque intellectu optimam intellectu optimam est, quippe cum

ipsa sua ipsius sit intellectio, idemque est, quod intelligit, quod intelligere & intellectio. Atque haec quidem est de mentis diuinæ intellectione Aristotelis sententia, quæ magnas (nisi quispiam diligenter animaduertat) contradictiones patitur. Insipientissimū enim Deum esse, & ipso etiam homine longè insipientiō rē statuere videtur. quo quid nefarium magis, aut etiam ipsi Aristoteli aduersum dici possit non video. Eodem nanque argumento, in primo huius operis, tum etiam in primo de Anima, contra Empedoclem usus est. Nam cùm ex igne, aere, aqua, terra, cōcordia & discordia omnia, præter Deum, qui discordiæ expers fuerit, effecta esse Empedocles tradidisset, animū præterea humanū ex illis sex principiis confectum esse, vt res omnes contemplari posset, voluisse: quippe qui in ea erat sententia, vt simile simili agnosceretur, his Aristoteles obiecit, ex eis consequi inquiēs, Deum homine insipientiorem fore, vt qui discordiam, ex qua non constaret, a se qui intelligentiā non posset, quam tamen homo, qui intra se illam cohiberet, cogitatione, & animo apprehenderet. Hoc igitur incommodum, quod Empedocli Aristoteles obiecit, ipsi quoque, si se ipsa tantum mens diuina intelligat, obiicietur. Insipientior enim homine mens illa erit, siquidem homo rerum omnium intelligentiā informari potest. Est & mundi administratio, rerūmque humanarum cura, de quibus in Moralibus ad Nichomachum, & alibi ita differit, & loquitur, vt omnia à Deo regi & administrari, rebusq; humanis prouideri aperte statuere videatur. Quæ profectò vera esse non possunt, si rerum aliarū cognitione destitutus, in sui solum intelligentia consistat. Illud etiam huic loco aduersari, rerūmque omnium cognitionem, & illam quidem præstantissimam Deo tribuere videtur, quod in primo huius operis legitur: Sapientiam, quæ est rerum omnium & causarum cognitio & scientia, quandoquidem sola libera sit, hominis, qui multis conditionibus seruus est, possessionem non esse: sed Simonidis sententiā Dei solius, qui omni libertate donatus est. haec & eiusmodi alia diuinam mēntē non se solum intelligere, sed alias etiam res omnes ipsius Aristotelis

decreto declarat. Quid igitur est, quod hoc in loco statutum est, mentem illam alienum nihil intelligere, quod etiam pessima quæque contemplaretur, se autem solum, quia optima est, contemplari. In hac locorum pugnantium conciliatione, atque Aristotelis veræ sententiæ explicatione Peripatetici multi se torserunt, multaque scriptis mandarunt, quæ à me alio in loco separatim exponentur. Nunc breuiter dicam, hanc, quæ hoc in loco scribitur, Aristotelis esse sententiam, existimandum esse, siquidem quæstionis de Dei intelligentia proprius locus est. Ad hunc itaque cætera omnia accommodare enitendum est, quod aliter fieri videtur non posse, nisi animo concipiamus, mentem illam diuinam se intelligendo cætera omnia intelligere, quippe quæ virtute in illa continetur, & ab ea ut omniū authore & causa profiscantur. Vtrum verò vniuersim solum, an etiam singulatim omnia apprehendat, magna quæstio est. Quæ de mundi administratione & hominum cura in moralibus scribuntur, singulorum per se intellectiōē ei tribuunt: sed ita fortasse ei, qui hominum mores instituebat, erat scribendum. Quicquid autem Aristoteles senserit, nos singulorū intellectiōē, curam & prouidentiam credimus.

Atqui scientia, sensus, opinio, ac ratio alterius cuiuspiam esse semper videntur, sui autem obiter. Præterea si aliud est intelligere, aliud intelligi, ex vtro eorum, quod bene se habeat, ei contingit? nec enim intellectiōis & eius, quod intelligitur, ratio eadem est.

Dubitacionibus de præstantissima Dei actione, hoc est, intellectiōne, per quam omniū optimum est, explicatis, alias quasdam ex his, quæ dicta sunt, exorientes affert, quarū prior ob id, quod dictum est, intellectiōis intellectiōē esse, existit. Illud enim falsum videtur, quandoquidem scientia, sensus, opinio, & ratio non in se ipsis, sed in alio quoipiam semper

versentur. quod si in se, illud est obiter, & quasi ex accidenti, &c, vt ipse ait, ἐν παρέγγελῳ, quod in omnibus inducendo facile est intelligere. Scientia rem aliquā propositam habet, quam cōtemplatur, alicuiusque semper scientia est, non sui, nisi obiter, quatenus se, aut contemplatricem esse, aut actiuam, aut simile quiddam declarat, vt cū medicina docet se rerum valentium ægrotantiumque esse scientiam. Sensus non sui est, sed rerum sensilium, sui autem ex accidenti, quatenus res sensiles apprehendendo, se quodammodo sentit, eadēque ratio est opinionis & rationis. quod si in his ita res habet, intellectionem quoque alterius esse non sui consequitur. Altera dubitatio ex eo occasionem habet, quod Deum optimum esse, & bene se habere, quia in intellectione perpetuò versetur, eūmque seipsum intelligere dictum est, ita vt & intelligens sit, & id, quod intelligitur: quæritur ergo vtrum quod bene se habeat, ex eō quod intelligat, proficiscatur, an ex eo quod intelligatur: siquidem eius quod est intelligi & intelligere rationes diuersæ sunt.

An in quibusdam scientia, res est: in effectricibus quidem essentia sine materia & ratio essentiæ, in contemplatricibus verò ratio & intellectio res ipsa est. Cūm ergo intellectus, & quod intelligitur diuersa non sunt, ea profectō quæ materia vacant, eadem erunt, & eius, quod intelligentia apprehenditur, vna intellectio.

Propositarum dubitationum priori respondet negans scientias & artes, alterius rei semper esse. Nā cūm duo scientiarum sint genera, vnum in contemplatione sola positum, alterum in agendo, sciētiā in vtroque genere idem esse, quod res, quæ apprehenditur, cuius est ipsa scientia. In contemplatricibus enim rei definitionem & intellectionem ipsammet rem esse, atque idem in effectricibus vsuuenire: præsertim

cum id, quod apprehenditur, materia omnia vacet: siquidem in his, quæ materia carent, id, quod intelligit, & quod intellegitur, eadem sunt: quæ omnia ita se habent, & cum his consentientia, quæ in tertio de Anima & alibi sunt prodita. Per spicuum autem est, scientiam effectricem idem esse, quod res in qua versatur, ut artem extruendæ domus idem quod dominus, non quidem ea, quæ è lapidibus constat, sed quæ animo architecti insudet: ad quod fortasse respiciens dixit, in quibusdam, cum sciētiam non idem esse, quod res extra animalium videret. Quod verò de contemplatricibus scientiis dicuntur, in tertio de Anima explicatum est, ubi actu scientiam seu contemplationem idem esse, quod res quæ intelligitur & scitur, bis tunc traditum est. Cum igitur in utroque scientiarum genere res ita habeat, nihil iam videtur obstat, quominus in his, quæ materiā vacant, intellectus, intellectio, & quod intelligitur, eadem sint. Ita consequitur, intellectio sui ipsius esse posse.

Sed dubitatio præterea remanet, si concretum est, quod intelligitur, quippe cum in totius partibus mutaretur, an individuum omne est, quod materiam non habet, quemadmodum humanus, aut rerum concretarum intellectus aliquo in tempore se habet; non enim in hoc aut illo, sed in toto quodam, optimo, quod aliud quiddam est, frui tur. Ita verò ipsa sui ipsius intellectio in omni quo afficitur.

Videsur dubitatio hæc ex eo, quod traditum est, id, quod intelligit, quod intelligitur, & intellectiōnem, unum idemque esse, exoriri: quandam enim compositionem in eo quod intelligitur, si hoc ita habeat, inesse, existimare fortasse aliquis possit. hoc verò ait dubitationem habere, quandoquidem si compositum esse id, quod intelligit, in partibus totius.

compositi intelligendis mutaretur, quippe quod non uno temporis punto eas intelliget, sed diuersis dubitationem autem soluit inquiens illud omne, quod materiam non habet, individuum esse, quasi diceret, mentem illam diuinam, quae intelligitur, etsi idem sit, quod res, quae intelligit, & intellectio, concretam non esse, sed individuam & partibus vacantem, siquidem materiae est expers. Eam igitur se intelligere, non ut concretum quidpiam, cuius partem unam uno in tempore, aliam in alio intelligat, sed ut simplex, & omnino individuum in eodem temporis punto. Nam & humanum intellectum breui illo tempore, quo optimo suo, hoc est, felicitate, fructus, mentem diuinam contemplando, non in uno temporis punto hanc Dei partem intelligere, in alio aliam, sed totum in uno & eodem. quod ergo aliquo tempore homini evenit, id diuinæ illi menti in omni ævo accidere. Ita dubitationi Aristoteles satisfacit. Intellectum autem hominis cōpositorum intellectum nominat, quod eius proprium sit composita apprehendere, ut in tertio de Anima proditum est. Intellectus à materia prorsus abiunēti simplicissima intellectione fruuntur, & quæ simplicissima sunt, duntaxat apprehendunt temporis etiam punctum, totum nuncupat, non quod partibus constet, sed quia simul est, quod totius est proprium. Porro de humani intellectus optimo statu superius aliqua dicta sunt, illudque ipsum, quod hic attingitur, traditum, Deum sempiternis temporibus eo statu gaudere, quo homo breui tempore fructus. Auerrois in horum verborum expositione falsa deceptus translatione, quemadmodum & alibi s̄epissime, in multis à veritate aberrauit, multaque attulit ad rem non pertinentia.

Illud vero etiam considerandum est, ytra in re uniuersi bonum & optimum consistat, an in separato aliquo bono, quod ipsum per se sit, an in ordine, an in utroque, quemadmodum exercitus, in ordine enim illud positum est, & in imperatore

atque in hoc magis, quandoquidem non ab ordine imperator pendet, sed ille ab imperatore.

De actione Dei præstantissima, qua beatus est, & apud se manet, Aristoteles differuit, dubitationesque in ea exorientes dissoluit: nunc, qua ratione mundum administret & regat, instituit docere, quod aliorum interpretum neimo videtur animaduertisse, quin potius locum hunc pulcherrimum contaminasse verius, quam exposuisse. Ita vero à Deo vniuersum administrari Aristoteles docet, ut quodcumque bonum in eo esse conspicitur (quod quidem maximum est) id ipsi Deo referri acceptum velit. Ad quod explicandum quæstionem hanc adducit, utrū caussa, propter quam vniuersum bono & optimo fruitur, diuersa quædam substantia sit per se consistens, quemadmodum Deus, an ordo potius, quo dispositum est & digestum: quam quæstionem mox diluit, ab utroque affirmans id proficisci, præcipue tamen à causa separata, qui ordinem illum in vniuerso cōstituit, non secus atque exercitus bonum, in ordine quidem & imperatore cōsistit, sed longè præstantius in imperatore, à quo omnis ordo, qui in exercitu est, proficiscitur. Siquidem ille omnia disponit, collocat, digerit, quo sine nullus esset ordo, imò vero totius exercitus magna perturbatio, quæ perniciem ei afferret. De hac vero vniuersi bonitate, quæ à Deo pendet, & quomodo ordinis vniuersi, qui in eo conspicitur, causa sit, libellus de mundo ad Alexandrum legatur, in quo omnia pulcherrimè & pietati consentaneè explicantur. Et, ut cætera, quæ de hac re dici possunt, prætermittamus, quod in naui gubernator est, in curru auriga, in choro præcentor, in ciuitate lex, & (ut hic dicitur) in exercitu imperator, hoc idem in mundo est Deus, nisi quod illis ipsis principatus laboriosus est, perturbatus & anxius. Deus autem expers omnis mœsticie, laboris, & fatigationis.

Omnia vero inter se ordinata sunt (quanuis non eodem modo) aquatilia, volucres, & plantæ, ne-

que ita se habent, ut vni generi cum altero nulla sit conuenientia. aliqua enim est, quippe quæ ad vnum omnia sunt ordinata. At quemadmodum in domo hominibus liberis, quibusuis occupari non licet, sed omnia aut pleraque ordine sunt disposita, mancipia autem & bruta, pauca quidem eorum, quæ ad communem pertinent utilitatem, multa verò temerè faciunt. Cuiusque enim ipsorum natura principium est eiusmodi. Dico autem veluti inter se omnia necessariò esse discreta, alia verò ita habent, ut ad vniuersi constitutionem, omnia illis participant.

Quoniam tradidit ipsius vniuersi optimum, hoc est, perfectionem maximā in ordine, quo continetur, partim consistere, & illum quidem à prima causa proficiisci de hoc ordine, in his verbis agit, triaque in summa docet: vnum, omnia ordinem habere: alterum, omnium ordinem eundem non esse: tertium, ad vnum quidpiam omnia referri, quod est vniuersi perfecta constitutio. Quæ omnia similitudine domus pulcherrima illustrat, in qua domo, si recte sit cōstituta, pulcherrimus quidem omnium rerū ordo cernitur, non tamen omnibus eadem agere licet. sed varia sunt munera, cuique pro ingenio, & natura iniuncta, cùm videamus liberos ad virtutem & disciplinam educari, actionesque eas exercere, quæ ad decus & emolumentum societatis plurimum conductant. Seruos autem & belluas aliis quibusdam sordidis operibus absque ullo dele&tu addici, quæ interdum domui non multum afferunt emolumenti. haud igitur aliter in vniuerso (inquit) euenire, in quo quædam ad ipsius naturam maximè faciunt, alia minus: quædam pulcherrimo ordine, alia casu quodam & ratione fortuita disposita cernimus. Sed ut in domo quæcunque sint, & quomodo cunque disposita, ad

domus conseruationem & constitutionem omnia pertinet, ita in vniuerso, quāuis naturæ sint dissimiles varieque distin-ctæ, quandam tamen inter se conuenientiam habere, nonnullaque cum omnibus esse communia, quæ omnia ad ordinatam vniuersi constitutionem pertinent. Ac omnia quidem perspicua videntur, præter id, quod ait. Cuiusque enim ipso-rum natura principiū est huiusmodi, & cætera, quæ sequun-tur, vsque ad finem. Sed verba eiusmodi ad explicandum cur ita in vniuerso, vt in domo res habeat, posita videntur, eo-rūmque talis (vt mihi quidem videtur) est sensus. Natura rerum omnium, quæ sunt in vniuerso, principium & causa est, cur res ipsæ & inter se distinctæ sint, & distinctis mune-ribus fungantur, & ad vnum quoque referuntur, eodemque participant, quod quidē est vniuersi ipsius cōstitutio & ordo. Atque hæc quidem sunt, quæ de Deo & ceteris mentibus di-uinis Aristoteles differuit. Cætera, quæ sequuntur, aliorum philosophorum de principiis substantiæ, quæ huius duode-cimi initio inuestigare instituerat, opinones continent.

ERRATA SIC CORRIGITO.

Pagina 21. lin. 25. de prima & pag. 29. li. 3. iudicabat.
 pag. 31. li. 20. dextrā pag. 36. li. 24. nunc verò pag. 37. li. 2.
 quod in Cos. pag. 38. li. 26. semper fuerint pag. 45. li. 5. tu,
 qui in orbem fit pag. 48. li. 10. in verbis hisce pag. 48. li.
 21. mouet, mouere & moueri pag. 48. li. 23. cùm vsque
 pag. 48. li. vlt. & illa pag. 51. li. vlt. ratione pag. 52. li. 28.
 substantia occupat. pag. 55. li. 31. diligendum. pag. 57. li.
 29. mouere pag. 60. li. 22. altero, hoc est, mente. pag. 70.
 li. 27. vel in infantibus. pag. 77. li. penult. aliquando no-
 uimus pag. 95. li. 2. Nam cum pag. 95. li. 29. & re, quam
 pag. 104. li. 1. sufficiēter possent. pag. 104. li. 8. altero pag. 110.
 li. 18. nullas pag. 118. li. 1. hinc licet. pag. 125. li. 16. diuinissimū
 pag. 135. li. 1. omni vacet eadem li. 8. insidet ead. vlt. li.
 compositum est